Bartje

Anne de Vries

bron
Anne de Vries, *Bartje*. G.F. Callenbach, Nijkerk 1935

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vrie011bart01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

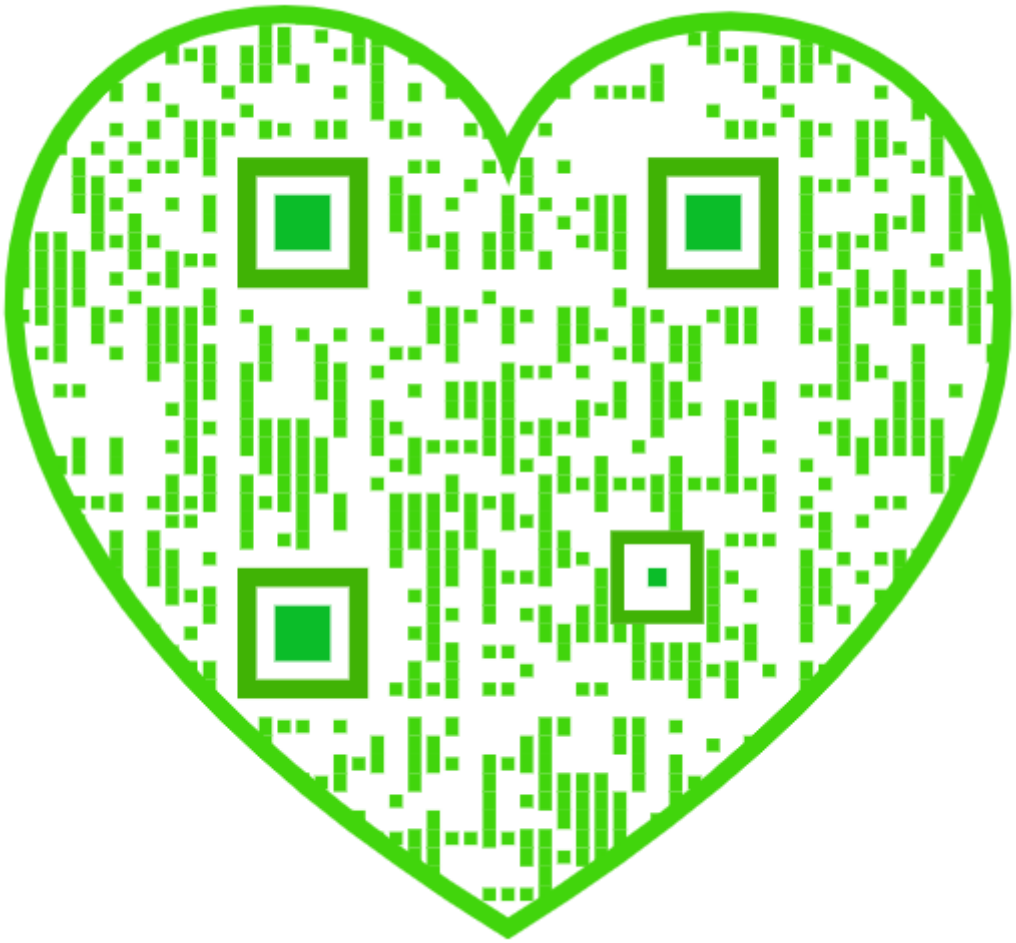

De kinderen

Voor Anne de Vries

Zij komen uit een rijk voorbij dit leven
en gaan langs wegen waar geen mensch van weet
een verren onbekenden einder tegen,
de zoom strijkt langs ons van hun wapprend kleed.

Hoe houden zij zoo licht en bijna blij geheven
den beker van 't oneindig bittre leed?
hoe ligt voor elk een argelooze zegen
in 't teere hunkren van hun hart gereed?

Maar Die zegt: ‘Laat de kindren tot mij komen!’
spreekt daarmee over ons een streng gericht,
want wij staan tusschen hen en hunne droomen
vaak als een muur van angsten opgericht.

Roel Houwink

[I]

OM vijf uur loopt de wekker af. Hij tiert en lawaait met een driftig stemmetje op de stoel voor de grote bedstee, vijf, zes tellen, en is weer stil. Dan heeft moeder hem zijn oor omgedraaid. En dan is de nacht voorbij. Dan is het dag.

De grote bedstee kraakt, moeder staat op. Zij zet de wekker midden op de houten schoorsteenmantel, en gaat op de stoel zitten, om haar kousen aan te trekken. Zij zucht vaak terwijl zij dat doet en als zij er mee klaar is, zit zij nog een poos, gebogen, met beide handen gesteund in haar rug, suf en verdrietig in de nieuwe dag te staren. Dat is wel gek, dat zij 's morgens altijd moe is. Bartje is 's morgens nooit moe. 's Avonds wel.

Als moeder, nog in onderrok, met de fornuisringen rumoert, ligt hij al met de kin tussen twee knuistjes op de bedsteeplank de nieuwe dag tegen te lachen. Zijn witte kuifje staat grappig verdraaid omhoog boven zijn bruin gezichtje. Zijn ogen, nog wat wazig van de slaap, turen verlangend het kamertje in.

De dag komt door de ramen. Tussen de gordijnen en de granumpies door. De zon kan tekenen, dâ's mooi! Hij tekent een raam op de stenen vloer en ook een raam met granumpies en een rij balletjes van het gordijn op de bedsteedeur. En de zon kan stofjes laten dansen, dâ's ook mooi! Daar kun je lang naar kijken. Bartje houdt veel van de zon.

Al de anderen in nuis slapen nog, merkt hij. Hij en moeder zijn weer het eerst wakker. Riekie, het zusje, is naar hem toegerold. Zij ligt bijna dwars in bed, blootgewoeld, de duim in haar half-open mondje, haar zitvlakje stijf tegen Jan aangedrukt. Dikke Jan ligt als een blok, voorover, armen gespreid, alsof hij zó van de

zolder neergesmakt is. En in 't kribbetje, boven 't voeteneind, slaapt Geertje, die nog geen anderhalf jaar is, en dus best in een kribbetje slapen kan. Maar van haar kun je niets zien dan een handje, dat slap neerhangt over de plank.

Dat zijn er al vier in één bedstee. 't Is een heel gepas en gemeet om een grote troep kiender 's nachts onder te brengen in een klein arbeidershuisje. Een boer of een stadsmens heeft daar geen weet van. Dan heb je nog Gert en Arie, die achter op de zolder slapen in een bed, dat vader zelf getimmerd heeft en Lammechien, de oudste, die zich vóór op de zolder een kamertje heeft gemaakt van aan-elkaar-genaaide kunstmestzakken. Daar slaapt zij, de juffer, in een echt ledikant, dat zij in de schoonmaak van haar mevrouw gekregen heeft. Die wou het al, met een heleboel rommel, met de vuilniskar meegeven. Daar gaat wat over de balk bij die grote lui. Maar goed, dat Lammechien er gauw bij was! Nou heeft zij een fijn kamertje, met twee glazen dakpannen, met wel twintig ansichtkaarten geprikt op de jute en een omgekeerde kist als tafeltje, waar zij altijd een flesje met bloemen op hebben wil. Maar als zij 's morgens overeind komt, stoot zij vaak haar hoofd tegen het schuine dak.

Lammechien is al groot, want zij verdient al een daalder in de week als dagmeissie bij die mevrouw in Assen en zij heeft verkering met een slagersknecht en zij durft haast iedere avond te laat thuiskomen. Maar Gert en Arie zijn ook al een beetje groot, want die gaan al naar school. Tussen die twee is nog een jongen geweest, die heette ook Bartje, net als hij, maar die telt niet meer mee, want die ligt op het kerkhof. Daar

ligt ook een kindje, een meisje, dat is zo jong gestorven, dat het niet eens een naam heeft gehad. Een paar uur heeft het maar geleefd. En dan is er nog, een week of wat geleden, zo maar ineens een popje bijgekomen. Een jochie, Egbert heet het. 's Avonds was het er nog niet en 's morgens wàs het er.

''t Ging met allemaal zo gesmeerd,' zei moeder tegen de buurvrouw, die een pannetje soep gebracht had en voor de bedstee zat.

'Dâ's een zegen, mens,' zei de buurvrouw toen, en toen knipoogde ze, omdat Bartje stond te luisteren.

'O,' zei moeder, 'die snapt d'r toch nog niks van.' Nou, daar had zij gelijk aan, hij snapte niks. 't Kon hem ook niks schelen, al die rare, onbegrijpelijke dingen van de grote mensen. Hij bleef alleen in de buurt, omdat hij loerde op een lepel of wat van die soep. Hij vond wel, dat het popje op een erg ongelegen tijd was gekomen, want moeder was net ziek.

'Ze hef een pik van de ooievaar 'had,' zei Lammechien lachend. Dat was een grapje natuurlijk, want ooievaars komen nooit in de huizen, die lopen bij de sloten en die zitten 's avonds al vroeg op hun hoge wagenrad achter de boerderij van Jan Kiel. Vader heeft het popje uit het nest gehaald. Vader zegt altijd de waarheid.

'Joen moeder is uut de bedstee vallen, zo maar, boem, op de vloere,' zee vader.

Hè toch, die moeder! Geen wonder, dat ze een week op bed gelegen heeft. Ze had de nek wel kunnen breken.

Het popje slaapt nu nog tussen vader en moeder in de bedstee, maar vader zal een houten wiegje voor hem

timmeren. Dat kàn hij! Zondag, als hij niet naar de boer hoeft, heeft hij gezegd. Of op een avond laat, want moeder vindt het nooit goed, dat hij op Zondag werkt. 't Is nog de vraag, wie het winnen zal.

De oude wieg hebben Bartje en Jan als slee gebruikt, lang geleden, toen het nog winter was en toen is dikke Jan er doorgezakt. Maar toen heeft *hij*, Bartje, óók wat voor zijn broek gehad, toen vader thuis kwam. Omdat hij de oudste was, zei vader. Dâ's ook raar, dat je voor je broek krijgt, omdat je de oudste bent!

Vader snurkt hard in de andere bedstee. Dat doet hij altijd 's morgens. Hoe nader het ogenblik komt, dat hij er uit moet, hoe harder hij snurkt.

Maar Bartje krijgt de kriebel van verlangen om op te staan. De dag staat voor de ruiten. Twee mussen vallen ruziënd voorbij het raam. Een wagen met lege melkbussen ratelt over de weg. ‘Kom nu toch,’ wenkt de dag, ‘kom Bartje, er uit.’ En de dag belooft een heleboel pret en avonturen. Je weet nooit vooruit, wàt. Er kan van alles gebeuren op zo'n lange dag.

Vragen, of hij er uit mag, doet Bartje niet meer. Als moeder hoofdpijn of rugpijn heeft, of als zij de vorige avond woorden met vader heeft gehad, wordt het toch geweigerd. En moeder zal wel weer wat hebben. Zij zuchtte zo.

Het leven maakt slim. En als je je vader en moeder maar goed kent en weet, hoe je ze aan moet pakken, kun je meestal wel doen, wat je zelf graag wilt. Een goed middel is altijd, ze te vlug af zijn.

Als moeder gebukt het vuur oprakelt, slaat Bartje zijn slag. Hij neemt een schuiver, zodat hij met zijn buik

op de bedsteeplank komt te liggen. Dat doet pijn, maar dat geeft niet. Hij graait vlug zijn kleren van de stoel en ploft dan terug in de veilige schemering van de bedstee.

Nu moet hij eerst Riekie opzij sjorren. Dan, op zijn rug liggend, is hij zachtjes bezig zijn kousen en zijn broekje aan te trekken. Hij spiedt daarbij af en toe om het gordijntje. En als moeder naar de schuur is gegaan, klautert hij, klein, rap mannetje, haastig op de stoel, op de vloer, grijpt zijn kieltje, rent over het zonneraam, schiet in 't portaaltje in een paar klompen en slaat met een andere klomp de hoge grendel uit het slot. Juist, als moeder de kamer weer insloft, sluipt hij de voordeur uit en het huis om naar de pomp. Nu is hij buiten en wordt omstuwd door de prikkelende, frisse voorjaarslucht. Hij wordt er een beetje duizelig van. De dag omhelst hem. ‘Goedendag,’ zegt de dag, ‘daar bin je nou, Bartje!’ Het roodborstje zingt al weer in de vlierstruik en het knikt en knipoogt tegen Bartje. ‘Sjiet, sjiet,’ zegt het, ‘daar hebben we Bartje.’ En de zon schijnt en de lucht is blauw. De dauw ligt te parelen op het gras. Kleine, witte blaadjes sneeuwen van de geurende kerseboom. En Bartje snuift en lacht in de feestelijke stilte. Hij knikt en knipoogt in 't rond, hij weet zelf niet, tegen wie allemaal. En hij wou wel proberen, of hij fluiten kon, als hij maar niet zo bang was, dat moeder hem zou horen. Daarom beweegt hij ook heel langzaam en voorzichtig de zware ijzeren zwengel van de roestige pomp.

Het water is een beetje koud. Daarom wast Bartje alleen maar zijn snoet, zo met zijn handen. Hij briest er bij als een jong paardje. Prr-prr, zegt hij. Alleen de

snoet is genoeg. Moeder kijkt zijn oren en zijn nek toch niet meer na, nu het popje er is.

Naast de pomp hangt een blauwe handdoek onder een afdakje, daar droogt Bartje zich mee af. En in een bakje zit een ijzeren kam, daar kamt hij zijn koppige kuifje mee. De kam doet pijn, dat smerige ding. Er zit een kromme tand in.

Bartje trekt zijn buisje aan en kijkt over de tuin en de landen daar achter. Jan Mug loopt al fluitend achter de ploeg. De damp wasemt uit de voren. Dichterbij gaat buurman Derk, Derk-met-de-helm, door de zonnige morgen, somber en gebogen als altijd, een zwarte vlek in het licht. Maar in de weiden achter het eikenhakhout is vrolijk gerucht van melkemmers. Een koe loeit lang en dringend. En in de blauwe lucht hangt heel hoog, in een ijle nevel, een zingend stipje, dat sidderend, met kleine schokjes in de hemel verdwijnt, alsof een engel het optrekt aan een draadje: een leeuwerik.

Bartje zucht van geluk. Er is zoveel heerlijks, het kan weer niet òp, vandaag. Er is een drang in hem, om heel ver te zwerven of hard te rennen of kopje te buitelen in het natte gras. Maar er is ook iets, dat hem plaagt, een leeg en haast pijnlijk gevoel in zijn lijf. Hij moet eerst zien, dat hij wat te eten krijgt. En daarom draait hij zich om en stapt naar de deur. Maar die dikke dauwpier, die nog zo laat over het tuinpad kronkelt, moet hij toch even vangen en over het gaas voor de kippen gooien. Het is leuk om te zien, hoe twee kippen zich schrap zetten, elk aan een kant, om die vette sliert middendoor te trekken. Net als in dat verhaal, waar Gert laatst mee thuiskwam, van dien

kerel, die een hoge ome had vermoord, een koning of een hereboer, wat was 't ook weer? Dat had de meester verteld. Toen lieten ze vier paarden trekken aan dien man. ‘Knap, zee de moordenaar en alle peerden rolden op d'r gat,’ vertelde Gert. Bartje heeft hoop, dat dàt met de kippen ook nog eens zal gebeuren. ‘'t Was een goeie straf veur die lelijke kerel,’ zei Gert. En voor de pier ook. Moet hij maar op tijd in zijn holletje kruipen.

Bartje gaat de schuur door, waar de geit met haar kop over het hok staat te mekkeren en het varken hongerig giert en stapt dan kalm naar binnen. Als je al buiten geweest bent, vind je het een beetje benauwd in de kamer, waar zes mensen en een popje geslapen hebben. Maar dat geeft niks, dat merk je na een poosje niet meer.

Moeder staat bij de tafel en schenkt de koffie op. De damp slaat tegen de lage zolderbalken.

Nu moet Bartje het doen, alsof het doodgewoon is, dat hij niet meer in 't nest ligt. En lief zijn. Maar vooral slim. Hij staat bij moeder, voor zij het merkt. Hij ziet wel, dat er kachelhoutjes klaar liggen naast het fornuis, maar hij vraagt toch: ‘Dag moe. Zal ik holties hakken veur moe?’

Laat zij daar nou van sckrikken, als hij dat zegt. Zij giet kokend water over de tafel en zet de ketel met een harde bons op 't fornuis.

‘Lelijke jongen toch,’ roept zij kwaad, ‘waar kom ie vandaan?’

‘Van de pomp, moe. Hoeveul holties moet moe hebben? Een hele bult, hè, veur de hele dag genoeg?’

Maar moe heeft hem toch door met die houtjes. Zij zegt

niets, zij lacht een beetje en zucht meteen. Maar nou staat de koffiekan nog open op de tafel en die plas moet zij ophemmelen en er moet nog tabak in vaders doos en het brood moet gesneden. En daardoor is zij Bartje al weer vergeten in haar gejaagd beredderen, om alles voor vader klaar te krijgen.

Bartje kan opblijven en hij maakt een sprongetje van plezier. Dat heeft hij toch maar weer gelapt. Hongerig dwaalt hij om de tafel, zijn kin net boven de rand. Hij peutert, met een schichtige blik naar moeder en naar de bedstee, een stuk van vaders boterham, graait de kruimels van de broodplank en maakt een kapje buit, dat midden in 't water ligt. Op een stoof onder het raam kan hij veilig zitten kauwen. Hij moet moeder nu maar niet voor de voeten lopen.

‘Albert!’ roept moeder, met haar ogen op de wekker. Een geeuw en een gekreun uit de grote bedstee is het antwoord.

‘Albert, toe nou! 't Is je tied, heur!’

‘Och ja, mense, ik kom al jà!’

Vader steekt zijn blote, zwarte voeten door de gordijntjes, zit een poosje geeuwend op de plank en ploft op de vloer. Steunend en wankelend rekt hij zich. Dan komen zijn vuisten haast tot de zolderbalken.

Bartje zegt niets. Hij kauwt en hij kijkt maar. 's Morgens moet je een beetje oppassen met vader. Dan slaapt hij nog half, dan is hij bokkig. Maar als hij een pijp gerookt heeft, wordt het beter.

De pijp ligt gestopt op de schoorsteenmantel en lucifers zijn daar ook. Vader steekt op. Zwaar dampend en steunend brengt hij zijn onderkleren in orde en zit dan in een wolk zijn kousen aan te trekken. Dat is

niet gek, dat hoort zo bij een vader.

Vader heeft haar op zijn benen, lange, zwarte. En als hij kwaad wordt, vloekt hij. En hij kan een wieg timmeren. Er zijn nòg een heleboel dingen, waarom je wel eerbied voor je vader moet hebben, maar deze drie behoren toch wel tot de voornaamste.

Bartje heeft geen haar op zijn benen en hij vloekt ook nooit. Vloeken mag niet, zegt moeder. En de juffrouw van de Zondagsschool zei het ook. Dan wordt de Lieve Heer kwaad op je, zei ze. En daarom doet Bartje het niet. Hij is veel te bang, dat de Lieve Heer kwaad op hem zal worden.

Vader geeft daar zo niet om, maar die is ook zo groot en zo sterk, die zal wel haast kunnen doen, wat hij wil. Grote mensen zijn niet zo erg bang voor den Lieven Heer.

Vloeken is op één na het vreselijkste, wat er is. Het vreselijkste is, als je je vader en moeder slaat. Dan groeit je handje boven je grafje uit, als je doodgaat en dan zwerft je zieltje 's nachts als een wit vlammetje over de hei. Bij het moerasje, waar Bartje een keer geweest is met Arie en Gert, om naar eendeeieren te zoeken, is het er vol van: blanke, wiegende pluimpjes op een dun groen stengeltje. 's Nachts zijn het dwaallichtjes, allemaal zieltjes van gestorven kindertjes. Maar de gestorven Bartje is er niet bij. Want Bartje is wel eens bij zijn grafje geweest: daar stond een half-verrot paaltje op, met een roestig ijzeren plaatje er aan en daar groeiden gras en paddestoelen. Er was geen handje. *Die* Bartje is zeker ook een oppassende en gehoorzame jongen geweest, net als hij. Die zal ook wel niet gevloekt hebben. Daarom

praat moeder zeker nog zo vaak over hem. ‘Zo en zo oud was hij nou al geweest,’ zegt moeder dan, ‘een hele kerel was hij al geweest. En ons wichtjen, dat dood is, een fikse meid zou 't nou wezen.... As zij maar niet....’ Ja, às - as is verbrande turf. As komt bij de molen te pas. Maar moeder zit dan met tranen in de ogen en zij zucht zó diep, het lijkt of aan haar twee dode kiender nog meer haar hart hangt dan aan de acht, die nog in leven zijn.

Dâ's gek, vloeken is slecht en tòch moet je voor vader wel eerbied hebben, als hij het doet. Het klinkt zo geweldig als een onweer. Het maakt iets binnen in je helemaal koud en stijf en het zakt zwaar in je benen. Net als wanneer die grote kwaaie hond van boer Berends vlak achter je blaft. Dan wil je graag weglopen en je kunt het niet. Gek is dat!

Och ja, wat is Bartje toch eigenlijk nog maar een klein knulletje, bij vader vergeleken. En bij Gert en Arie ook. Hij hoort nog bij de porken, al is hij dan de ondste van hen. De porken, dat zijn de kleintjes, die nog niet naar school gaan, op wie de groteren minachtend neerkijken en die nog geen recht van meepraten hebben: ‘Hou je stil, jong, ie bent nog maar een pork.’ Nou, dan ben je stil natuurlijk. Want reken eens: Gert kan al op zijn vingers fluiten. En op vaders fiets rijden, met zijn ene been tussen de stangen. En over de sloot springen voor het huis, zonder aanloop, verjoppie! En Arie kan peukjes sigaren roken, die hij bij de weg vindt. Maar als moeder het merkt, draait ze zijn oor om, dat het helemaal rood wordt. Dat is zo raar! Dan heeft hij één rood en één wit oor.

Maar wat kan hij, Bartje? Niet veel. Op zijn kop

staan, met de benen tegen de muur. In de appelboom klimmen. En soms, als 't lukken wil, een beetje fluiten.... Nou, meer eigenlijk niet. Wat is dat nou?.... O ja, èn 's morgens handig uit bed komen. Slim is hij wel. ‘Ons Bartje is nog een pork, maar hij is een gluipertien,’ vertelt moeder tegen alle mensen, die naar hem vragen. Maar dat moet je wel wezen, anders heb je helemaal niks te vertellen in de wereld. - Pas op, daar komt vader aan.

‘'k Zou wat vortmaken, as ik joe was,’ zegt moeder. Va bromt wat, maar hij haast zich niet. Hij gaat naar buiten, om zich te wassen en Bartje loopt als een hondje met hem mee. Hij houdt bij de pomp vaders pijp vast en reikt hem de handdoek aan. Vader wast zich net als Bartje, maar hij proest veel harder. Van de mooie morgen en de geur van de kerseboom schijnt hij niets te merken. Zijn gezicht blijft er althans even nors en slaperig om.

Als ze weer binnenkomen, heeft moeder de koffie in-geschonken. Vader legt zijn pijp naast zijn boterhammen, zet zich in de rieten leunstoel en begint te eten. Bartje schuift een stoel naast die van vader, klimt er op en snuffelt naar het brood. Vader begint te eten. Hij kan in drie happen een hele snee roggebrood laten verdwijnen.

‘Wij hebben een hond an tafel,’ zegt moeder, die bezig is, zich verder aan te kleden. Dat vergeet zij nooit, om te zorgen dat ieder bidt voor het eten.

‘Och, ie met joen gezeur....’

Maar vader neemt toch zijn pet af, wacht nog even tot zijn mond leeg is en gaat bidden. Bartje vouwt ook

zijn handjes, knijpt zijn ogen tot spleetjes en loert over de tafel.

Vader bidt niet lang. ‘Bartje,’ zegt hij, als hij zijn pet weer opzet.

‘Here, zegen deze spijze amen; maar ik heb nog niks,’ zegt Bartje.

‘Hij kan straks met ons eten,’ verklaart moeder.

‘'k Heb zo'n honger, verduld,’ klaagt Bartje. Nou, dâ's de waarheid.

‘Geef dâ jong toch wat,’ bromt vader met een volle mond.

Ze hebben vast woorden gehad gisteravond. Moeder is nu haar geduld al kwijt. Zij snauwt: ‘Och kerel, bemoei je toch met joen eigen zaken. Dat jong en ie, ie bent het ja altied met mekaar eens. Moet er dan geen orde en regel wezen in een huus?’....

Zij houdt maar niet op. Vader slurpt zijn kom leeg en schuift die met een ruwe tik tegen de koffiekan, ten teken, dat die weer volgeschonken moet worden. Hij zegt niets terug. Bartjes zaak staat bedenkelijk. Maar hij heeft toch niet voor niks de handdoek aangegeven. Vader schuift na een poosje de helft van zijn boterhammen naar Bartjes wachtende handen.

Nu eten ze samen. Moeder kan opspelen en een beetje huilen van nijdigheid, zij zal toch wel nieuwe boterhammen moeten snijden voor den kostwinner. En zij doet het ook. Zij smijt ze verdrietig voor vader neer op het vettige tafelzeil.

Wat geeft het? Vader zegt geen woord en Bartje moet eigenlijk een beetje grinniken, maar hij durft het niet goed. Hij zal vandaag moeten oppassen voor moeder. Er wordt niet meer gesproken die morgen. Moeder

gaat voor het raam zitten, om de kousen van Gert en Arie te stoppen. Er is haast bij, want ze moeten ze straks aan naar school. Zij schuift een koffiekommetje voor een gat en zucht, omdat zij het er doorheen schuiven kan.

De zon omvat strelend haar strak, bleek gezicht, maakt een diamantje van de traan op haar wang en strooit lichtvonkjes in d'r haar. Nu is er ook glans in haar behuilde ogen.

‘'k Ben vroeger een mooi wicht weest,’ heeft moeder eens verteld.

Dat heeft zij niet gelogen. Het is nog best te zien.

Als de boterhammen op zijn, steekt vader een verse pijp aan en gaat de deur uit.

‘'k Ga vort,’ zegt hij.

‘Doe zo as ie zeggen, dan lieg ie niet,’ antwoordt moeder.

Dat is de groet.

Bartje gaat met vader mee. Achter mekaar gaan ze langs het huis. Achter mekaar gaan ze over 't bruggetje. Vader in verschoten blauwe kiel en manchester broek. Bartje in nog meer verschoten blauw kieltje en manchester broekje uit oude van vader. En omdat vader de handen op de rug legt, doet Bartje het ook.

Op de zonnige zandweg doet hij zijn best, om náást vader te blijven. Dat valt niet mee, want vaders benen zijn haast zo lang als de hele Bartje. Bartje moet telkens een eindje draven. Joep, joep, joep, hoor je dan zacht. Zo wrijven de geribbelde pijpen van zijn broekje tegen elkaar. Dat is een aardige muziek in de stille morgen....

En dan begint vader te praten. Hij klaagt over zijn werk en zijn leven tegen Bartje.

‘Eerst de hele morgen mest opladen, dat je de aarms haast afvallen. Dan vanmiddag de sloot uutdiepen met je benen in de modder. Dan krieg ie een waand an de broek, jong. En dat veur éne onnozele twee gulden.... En dan mag ie nog een dankbaar gezichte zetten ook, anders staan d'r tien anderen veur je klaar. 't Is een levent, man! Ie begriept niet, dat een mense niet meer in opstand komt. 't Is warken in de grond, totdat een mense zich de grond *in* warkt 'hef, jong. De éne wat vrogger, de ander wat later, wat doet een jaar d'r toe....’

En nog veel meer. Bartje kijkt omhoog naar vaders nors gezicht en knikt wijs en draaft. Hij draaft en knikt. Hij begrijpt het best, want vader vertelt bijna iedere morgen zo'n verhaaltje. Bartje wordt er blij en dankbaar bij. Want het voornaamste is toch maar, dat hij *dit* nu weer zo heel zeker weet: Hij en vader, die horen bij elkaar. Hij en die geweldige vader.

‘Ik word later pietereulie-kerel,’ zegt Bartje hijgend. ‘Dan kan 'k altied met peerd en wagen rieden.’

Maar dat hoort vader niet. Hij luistert schijnbaar alleen naar wat hij zelf vertelt.

Soms komen ze een anderen arbeider tegen, die ook naar zijn werk gaat. Dan neemt vader één hand van zijn rug en steekt twee vingers omhoog.

‘Heui!’ zegt vader.

En Bartje neemt ook een hand van zijn rug, steekt ook twee vingers op en zegt: ‘Heui!’

‘Heui!’ zegt de arbeider dan.

Bartje gaat iedere morgen mee tot de bocht. Daar kun

je de boerderij van Hans Boender zien, waar vader werkt. Daar zegt vader altijd hetzelfde: ‘Nou jong, nou maar weeromme. Goed oppassen, heur!’

En Bartje zegt ook altijd hetzelfde: ‘Ja vader, 'tuurlijk!’

Maar deze morgen voelt hij zich verplicht, nog tien bomen verder mee te draven. Dan blijft hij uitblazen, tot vader het hek van de boerderij ingaat. Want dan steekt vader zijn hand op. En dan doet Bartje het ook. ‘Heui!’ zegt hij zachtjes. En hij lacht en hij voelt zich blij-ontroerd door hun trouwe kameraadschap.

Dan gaat hij, maar langs een grote omweg, weer op huis aan. Hij dwaalt langs de smalle, bochtige konijnepaadjes over de hei, waar het zonlicht terugkaatst van blinkende verten, waar de hommels al brommen om de geurende brem en waar een professor uit de stad, zo'n ouwe zot, die zo nu en dan een paar dagen over komt waaien, al weer wroet en speurt in een zandheuveltje naar eeuwenoude schatten. De wind stoeit met zijn zwarte slippen. Hij lijkt zo met zijn grote hoed, van heel ver, op een kaboutertje, dat achtergebleven is na zijn nachtelijke dans met de witte wieven om het hunebed.

Bartje zoekt moois. Dat is eigenlijk zijn enige bezigheid de hele dag, maar op de het is het altijd te vinden. Er zijn mooie vogeltjes en vlinders en steentjes en bloemen. En hagedissen, die in deze tijd hun oude huid in flarden meesjouwen over een nieuw en glanzend voorjaarskleed. En veel meer verrassingen kunnen er elk ogenblik opduiken voor je voeten. Bartje vindt een dondersteentien en een kietelsteentien en een vuursteentien en het loopt al tegen achten, als hij

moe en bezweet weer thuis komt.

Lammechien is al weggegaan naar haar dienst. Moeder zit nog voor het raam in de zon en is nu bezig om Riekie's blonde kopje te reinigen. Zij kamt het met de stofkam op het blik en moppert daarbij, dat zij niet begrijpt, waar het kind ze vandaan haalt.

'Schrouw toch niet zo, kiend, wou ie ze dan liever houden? Wou ie d'r dan liever deur opvreten worden?.... As je moeder toch niet wiezer was as ie....' En achter haar stoel staat dikke Jan als een schaap geduldig op zijn beurt te wachten.

Maar Riekie jammert zachtjes door met kleine, gesmoorde gilletjes en krimpt ineen bij iedere forse haal met de kam, totdat een paar klappen haar tot geluidloos huilen brengen.

't Popje krijst in de bedstee. Gert stapt met rare, kromme benen en een pruilgezicht door de kamer, om te bewijzen, dat zijn nieuwe broek, die moeder pas gisteravond nog gauw uit een afleggertje van vader getoverd heeft, veel te wijd en veel te lang is om er mee op het schoolplein te kunnen verschijnen - al zitten d'r dan fijne, diepe zakken in, dâ's waar - en Arie zit op de vloer krom van lachen omdat die Gert zulke idiote stappen neemt met zijn fladderende pijpen en het ruime kruis: net een kip met een hangleg.

Bartje loopt al weer te eten, als moeder hem in de gaten krijgt. 'Zo,' zegt ze, 'ben ie daar eindelijk? Heb ie vanmorgen nogal niet genoeg 'had?.... Blief maar meteen hier, dan kan ik je ook onder handen nemen.' Maar Bartje vindt nog wel een gelegenheid, om stilletjes uit te knijpen.

Hij zit tot negen uur op de éne, wankele leuning van

het bruggetje, om de schoolkiender te zien voorbijgaan.

Als ze vragen: ‘Ga je mèt, Bartje,’ dan antwoordt hij: ‘Neu heur, nog niet. 't Volgende jaar.’

En als ze hem plagen: ‘Eè, sliep uut! Bartje mag nog niet naar schole, èè!’.... dan roept hij verontwaardigd: ‘O nee, jochie, o nee? Ik mag best, heur! Maar ik wil tòch lekker niet! Boeh, die lelijke rotschole!’

Die aardig zijn, mogen zijn dondersteentien zien. Het is zwart en glimmend. Het is bij een onweer uit de hemel gevallen. Als je 't in je zak draagt, kun je bij 't zwaarste weer gerust buiten lopen, de bliksem raakt je toch niet. En als je 't op de drempel legt, is je huis veilig. Dat vertelt Bartje er dan allemaal bij. Maar die kiender, die hem plagen, krijgen een stuk dakpan achterna gekeild. Er ligt een hoopje stukken klaar onder de heg achter het brugje.

't Is fijn, om een troep van die plaaggeesten eens lekker aan 't schrikken te maken. 't Is net goed. En je loopt er toch geen gevaar bij. Komen ze terug, dan ren je hard het huis om en kruipt weg in het schuurtje. En wagen ze het, om achter het huis naar je te zoeken, dan krijgen ze 't vanzelf met je moeder aan de stok.

VADER zegt altijd, dat een dag zo vervelend lang duurt, maar dat is Bartje niet met hem eens.

Bartje verveelt zich nooit. Dat komt natuurlijk, doordat hij het, vooral in de zomer, zo verschrikkelijk druk heeft.

Daar is in de eerste plaats de sloot met torren en stekeltjes en kikkers en waterratten en een wereld van geheimzinnigheden tussen het kroos en de waterplanten. Stel je eens voor, dat er een rat door die sloot zwom of dat er een snoekje stond en je had er niet met een steen op gemikt, dat zou toch zonde wezen! Nou, dan heb je de hemelties, de wilde frambozen, in de eikenboswalletjes tussen de landen, die nu nog in bloei staan, maar die je toch al iedere dag moet controleren, om er straks de rode af te kunnen halen voor je broers er de lucht van hebben. En je tuintje, dat gewied moet worden. En je konijnen op de bleek. En de witte geit, die ook wel eens een ander plaatsje wil, als hij een kringetje heeft kaalgeschoren. En al de vogelnestjes, die hij weet. En twee keer in de week de pietereuliekerel met zijn. stinkwagen. Nou, schei maar uit.

En dan zijn er als reserve een heleboel grote mensen, waar je naar toe kan gaan. Maar 't is beter, als je ze niet nodig hebt, want er zijn weinig grote mensen, die je vertrouwen kunt. Neem nou je vader, dat is nog de beste van allemaal en die geeft je wat voor je broek, omdat je de oudste bent en laat je daarvoor zelf de klerenklopper, de klabatse, van de zolder halen. Moeder roept je met een vriendelijk gezicht en als je eenmaal bij haar staat, blijkt het pas, dat je iets gedaan hebt wat niet mag en draait ze je oor om. De

timmerman en zijn knechten stoppen je onder de krullen en dan hebben ze lol. De éne boer laat je een half uur sjouwen om een dichte gaatjespan en een ander laat je een naald en draad halen, om het bloederige gat in de keel van een pas geslacht varken weer dicht te naaien. Grote mensen, vooral als ze niet alleen zijn, doen graag hun best, om kleine jongens het bokje te maken. Behalve, wanneer ze het erg druk hebben, dan snauwen ze of jagen je weg. Daarom blijft Bartje maar liever alleen. Hij houdt het met de torren en de geit en de waterratten. En een enkele keer gaat hij naar Hendek-Jan, de stroper. Die is altijd alleen en daarom niet zo gevaarlijk. En die denkt er eigenlijk net zo over als hij: hij vertrouwt de mensen ook niet verder dan hij ze ziet.

Vandaag begint Bartje weer bij de sloot. Hij haalt een jampotje uit zijn zorgvuldig verborgen schatkamer onder het hooi in de schuur, klautert langs de verbrokkelde slootswal naar beneden en zit doodstil op zijn hurken naar stekeltjes te loeren. Zijn klompen zuigen langzaam in de stinkende modder, maar hij merkt het niet. Hij buigt zich over het bruine water en kijkt. Hij is geheel verloren in de aanschouwing van het stukje wereld aan zijn voeten. In de oneindigheid drijven twee witte wolkflarden langs een deinende hemelkoepel, waarin waterplanten wortelen. Een troep duiven zeilt voorbij, met de poten omhoog, maakt op een onhoorbaar bevel een scherpe bocht en gaat zich hangen aan een dakvorst. Daar is ook een scheef wiegelend geveltje met twee ramen en een groene deur, die half openstaat. Blauwe rook zinkt uit de schoorsteen. En dichtbij is een ernstig Bartjes-

gezicht, dat kijkt. Uit een slordig kuifje duikt nu een waterspin op, steekt haar achterdeel boven de oppervlakte en verdwijnt met een glanzende zilveren bal in de plooien va'n een kieltje.... En een torretje met gouden pootjes klimt tussen een wirwar van stengels, door een bijna ondoordringbaar bos naar een zéker doel ergens in de geheimzinnige diepte. Een kokerjuffer, vlak aan de kant, kruipt uit haar tonnetje en beweegt haar kop tastend in het rond.... Daar drijven de duiven weer voorbij. En met snelle wendingen schieten twee stekelbaarsjes, één grijze, één schitterend gekleurde daar achter, door het woud en jagen elkaar na tot vóór een paar klompen.

Bartje grijpt toe - zijn vuist slaat een hemel en een wereld kapot - maar de baarsjes zijn ontkomen.

'Slim zunde,' zucht Bartje en dan ontwaakt hij. Hij grijpt zich duizelig vast aan een graspol. Over het water valt een schaduw en op het brugje staat moeder, met opgestroopte mouwen en een bezweet gezicht, in een reuk van zeepsop en chloor.

'Lelijke jongen, moe' j' d'r weer onderstopt worden met de kop?'

Dat heeft ze een keer gedaan. Hem onverwachts bij de benen gepakt en zijn hoofd een paar keer in het water geplonsd als de pols in de karnton. Om hem dat gemot en gemier bij de sloot af te leren. Het was schrikkelijk benauwd en 's avonds in bed peuterde hij nog het kroos uit zijn oren. Op een dag als vandaag is moeder in staat, om het nog eens te doen. Daarom richt Bartje zich haastig op.

'Nee moe, 't hoeft niet.'

Hij trekt met moeite zijn klompen los. Het maakt

slurpende zoengeluiden. Zijn benen zijn stijf en pijnlijk.

‘Kom es hier.’

‘Ja moe.’

Hij komt, veegt zijn klompen haastig schoon aan het gras en zijn handen achter aan zijn broekje en blijft buiten bereik van moeders rode handen. Wantrouwend begluurt hij haar gezicht. Tussen de zorgplooien ligt een slimmigheid op de loer. Hij staat klaar, om weg te springen.

‘Kom es met in huus.’

Zij loopt al vooruit over het smalle klinkerpaadje op haar versleten klompen. Haar kuiten steken meisjesachtig uit de door de schortband opgetrokken rok. Bartje volgt. ‘Nou moe j' oppassen,’ denkt hij. ‘Nou komt er niet veule goeds. Aanders zee ze dalijk wel, wat of er is....’

Maar in huis is alles gewoon. 't Popje jengelt nog in de bedstee. Dikke Jan steekt daaronder zijn hoofd uit het keldertje: ‘Moe, is 't nou genoegt?’ De spinrag kleeft in zijn haren. Hij heeft vuile vegen op zijn dom gezicht. Hij moet de aardappels, die onder de bedsteden worden bewaard, iedere week twee keer omkrabben, omdat ze in 't voorjaar zo kiemen. Moe geeft hem geen antwoord. Zij foetert op Geertje, die figuurtjes strooit op een omgekeerde stoof met as uit de test. Riekie kaatst met twee aardappels tegen de bedsteedeur. En op de tafel....

Op de tafel ligt een hoop bruine bonen, gerimpelde, gezwollen, geweekte bruine bonen.

‘Zoek die nou es mooi uut,’ zegt moe. Er springt een stiekum lachje in haar stem. ‘Dan bin ie een flinke

jongen. D'r zitten zwarten in.'

Hij is toch zo vreselijk geschrokken. Hij krijgt er een kleur van tot in zijn witte kuifje. Vertwijfeld staart hij naar de hoop. Ze zijn al geweekt, ze worden vanmiddag gegeten.

'Bah!' zegt hij zacht. Dat mag hij niet zeggen. Maar bruine bonen zijn zo vreselijk vies. Het is het walgelijkste eten, dat er bestaat. Bartje weet niet, hoe het komt, maar hij wordt al misselijk, nu hij denkt aan de eerste taaie hap, die hij kauwen en doorslikken moet. Hij staat er *nu* al tegen te slikken.

'Eten we vanmiddag brune bonen?' roept hij met een raar, wanhopig stemmetje.

'Ja,' zegt Riekie en balt al weer. Jan zingt een liedje en smijt met aardappels onder de bedstee. Moeder is weggelopen. Bartje heeft er niets van gemerkt. 'Bah,' zegt hij hard en hij stampvoet er bij. Nou heeft ze hem. *Hij* moet netjes die bonen uitzoeken, waar hij vanmiddag haast in stikken zal. Hij moest ook netjes de klabatse halen, waar hij mee voor zijn broek kreeg. Dat is hetzelfde. Maar hij laat het er niet bij zitten. Hij moet er wat op vinden.

De kelderdeur kraakt. Nimpie, de grijze poes, wringt zich door een kier, loopt slikkebekkend door de kamer en gaat zich op de vensterbank zitten wassen.

Bartje daalt het keldertrapje af.

'Wat zoek ie daar?' vraagt Riekie.

'Vragezaad. En as ie de bek maar dicht houden!' dreigt Bartje nijdig.

Hij onderzoekt in de donkere kelder op de tast de inhoud van schaaltjes en kommen. Dáár.... vet - dáár.... melk, daar heeft die smerige kat zich haast

een ongeluk aan gedronken, dáár.... een stukje spek in een knetterpapiertje. Hij schopt tegen een pannetje. Hij bukt zich en voelt er in. 't Is een kleverige kluit. 't Kan vet zijn en ook een prakkie. Hij likt zijn vingers af. 't Is een prakkie gestampte aardappels met koolrapen.

Nou moet hij een stukje meebrengen voor Riekie, anders verklapt ze hem. Dikke Jan, die suffert, merkt niks, die zit nog in zijn hol. Hij werpt een handvol lange witte kiemen met blauwe koppen naar buiten op de vloer. Net pieren, waar je wormkruid voor krijgt. Riekie vindt het hapje lekker. Zij lacht dankbaar en listig en veegt met haar onderrokje zorgvuldig haar mondje af. Bartje draaft naar buiten, om moeder te zoeken. Zij is op de bleek. Zij hangt luiers op de lijn.

‘Moe, heeft moe nog niet een prakkie kôrapen staan?’ Zij kijkt niet op.

‘Wâ zou dat dan nòg?’ vraagt ze, met een wasknip tussen de lippen.

‘O niks, moe. Maar as ik vanmiddag dâ prakkie krieg, wâ zâ'k dàn mooi die bonen uutzoeken!’

Hij wacht in spanning. Moe moet lachen. Ze zegt: ‘Gluipertien!’ Hij heeft een beste kans.

‘Doet moe het dan?’

‘'k Zal wel es zien, heur!’

Zij houdt een slag om de arm. Bartje is niet tevreden.

‘Doet moe het, ja of nee?’

‘Och ja, jong, vragescheet! Gauw dan, ze moeten op.’

‘Ja moe. 'k Zal 't allereeuwigst gauw doen, heur!’

Hij danst naar binnen, geeft Riekie zijn kiezelsteentje en Geertje zijn vuursteentje, trekt Jan bij zijn kraag onder de bedstee vandaan en kietelt hem, tot hij

kronkelt en hikt van het lachen. Dan geeft hij hem nog een klinkende klap voor zijn brits, sleept een stoel bij de tafel en begint ijverig de zieke honen uit te pikken. Hij fluit al weer beter dan gisteren, hij leert het nog best. Hij heeft nu al schik om de gezichten van de broers. Wat zullen ze kijken, als alleen *hij* een prakkie koolrapen krijgt!

Moeder komt binnen, doet haar lange schort af, maakt haar jurk open en haalt het popje voor de dag. Hoe teer en hoe lief doet ze tegen Egbert. Ze wiegt hem in haar armen, ze geeft hem lieve naampjes.

'Kleine kakkerlak! Mien lieve jong!.... Prugeltien, pork!.... Schat van mien hart....' Ze maakt geluidjes met haar tong boven hem: tj-tj-tj-tj.... en ook andere met de lippen, die, waar een boer zijn paard mee aanvuurt. Ze lacht en knikt, maar Egbert lacht nog niet. Ze geeft hem ook zoentjes op zijn rood en gerimpeld oude-mannetjes-gezicht. Dat moeten popjes zeker hebben om te groeien, want Geertje krijgt ze nu nog maar zelden en de anderen helemaal nooit meer. Als je lopen kan, als je niet meer de jongste bent, dan is de tijd van lieve naampjes en zoentjes voorbij. Dan ben je een pork. Dat is nu eenmaal zo, 't zou gek zijn als 't anders was.

Hoe wit is moeders borst, die haar bruine handen nu met moeite te voorschijn brengen. Egbert grijpt er in met bei zijn knuistjes, alsof hij die nooit meer los wil laten. Hij zoekt en tast met zijn lipjes en knort als een varkentje. Dan wordt hij stil en drinkt en zijn blauwe oogjes kijken naar Bartje. Bartje vergeet er zijn bonen door. Hij moet denken aan straks, toen hij heel diep in de sloot keek naar die verre hemel. De oneindigheid

- hij weet daar geen raad voor - de oneindigheid is ook in de ogen van het popje. Bartje kan het niet zeggen. De anderen komen dicht bij moeder staan. ‘Ons poppie,’ wijzen ze. ‘Ons poppie drinkt.’ Ze fluisteren het, alsof ze een gebedje zeggen. Moeder zit met een stille glimlach op Egbert te zien. En in haar ogen is dezelfde glans als vanmorgen en toch is er nu geen zon.

't Is maar goed, dat Egbert gekomen is. Moeder is altijd veel aardiger, als ze in zijn oogjes heeft gekeken. Dan vergeet ze haar zorgen een poosje. De zorgen maken moeder onvriendelijk en soms slim. Maar nu zegt ze vriendelijk, dat Riekie het wasblok moet halen en er koud water in moet doen en dan een beetje warm uit de ketel. Nou ook de handdoek. ‘En Bartje, ie moet ook wat doen veur de kost, haal ie de grote pan veur de bonen.’

Dat doet Bartje. Moeder verdroogt het popje, legt het weer in de bedstee, zet de bonen op en gaat koffie drinken bij de buurvrouw.

Het terrein is voorlopig veilig. Bartje kan rustig stekeltjes gaan vangen. Dikke Jan mag mee om het potje vast te houden. Dat is een eer voor dikke Jan. Hij is nog veel kleiner pork dan Bartje.

.. ..

Nu is het middag. Nu zitten ze allemaal te wachten voor hun lege bord. De kiender moeten zwijgen. Vader heeft zijn grote, behaarde handen gevouwen op de tafelrand en leunt moe achterover met zijn stoelleuning tegen de muur. Er wasemt een mest- en moddergeur van hem uit. Hij is ontevreden, want moeder had de boel weer niet klaar, toen hij thuis

kwam. Hij heeft maar een uur schaft, hij zal zijn kwartiertje slaap op de vloer moeten missen. Moeder loopt af en aan en praat, praat, praat.... Is ze ineens weer zo goed op vader? Of probeert ze hem vriendelijker te stemmen? Want in haar hart is ze altijd bang voor hem. Waarover moeder praat, dat dringt niet tot Bartje door. Hij heeft zijn prakkie niet kunnen ontdekken. Hij zit met een vuurrood hoofd te wippen en te draaien op zijn stoel. Het is een wankel, oud stoeltje zonder leuning, hij mag wel oppassen, dat hij er niet afduikelt.

Plof, daar staat de pan met bruine bonen. Moeder verdwijnt achter de wasem. Bartje ziet alleen een grote houten lepel, die schept de borden vol. Moeder praat in de wolk. Als de ouden praten, moeten de jongen zwijgen. Hij krijgt er geen woord tussen. Hij wipt, hij fluistert, moeder merkt het niet. Of merkt ze het wel? Waarom zegt ze dan niets?....

En nu zweeft de grote lepel, vol dampende bonen, boven zijn bord. Nu is er toch maar één middel meer, om er aan te ontkomen? Hij schreeuwt: ‘Ikke niet!’ Hij rukt zijn bord weg en de lepel wordt omgekeerd boven de tafel.

Het gesprek is uit. Het is een ogenblik zo stil als in de kerk. Maar vaders zware wenkbrauwen fronsen onheilspellend.

‘Wat drommel!’ roept hij.

‘Kiek nou toch es an!’ kijft moeder. Zij barst los in verwijten.

Maar Bartje roept benauwd: ‘Mien prakkie!.... Ik moet mien prakkie hebben. Ie hebben 't jà beloofd!’ Ze is al achter hem, draait zijn oor om, en veegt met de

hand de bonen in zijn bord. ‘Lelijk jong, mieghummel, da j' bent, denk ie, dat ik tied hebbe, om prakkies te waarmen? Zoek op die paar bij je bord. Bónen zul ie eten. Wat de pot opschept zul ie eten en anders niet. Wou ie de baas wezen? Ie bent de baas, waar de bezemstok staat.’

‘En ie hebben 't beloofd!’ schreeuwt hij, met de armen beschermend over zijn hoofd.

‘Niks beloofd. Eten. Asjeblieft!’

‘Och ja, vragescheet,’ dàt zei ze. Niks beloofd. Waar blijft hij nu met al zijn slimmigheid? Bartje wordt hels. Maar in zijn hart, in de oplaaiende woede en verontwaardiging is een stemmetje, dat praat daar sluw en overredend tegen in. ‘Bartje, jongen,’ zegt dat stemmetje, ‘wat maak ie je toch druk! Dat hâ j' toch kunnen weten. D'r is toch geen enkel mense te vertrouwen. Zij heeft het vergeten natuurlijk! Maar zwieg, Bartje en eet. Kauw en slok tot je bord leeg is. Moffel wat bonen in je broekzakken, dat kan best, zonder dat ze 't zien. Of laat ze onder de tafel vallen, misschien vreet de katte ze wel op. Maar zwieg, dat is het slimste! D'r is geen andere mogelijkheid....’

Maar Bartje is dezelfde Bartje niet meer, die altijd weet, hoe ver hij kan gaan. Het stemmetje waarschuwt heftiger, het gilt: ‘Zwieg, zwieg, zwieg!’ Maar Bartje kan niet zwijgen.

‘Hâ j' maar niet zo lang bij de buurvrouw moeten kletsen,’ schreeuwt dat kleine jongetje opeens.

Dat is zijn laatste en enige wapen. Het is een stuk dakpan, dat moeder moet wonden en dan terug zal ketsen op zijn eigen hete hoofdje.

Alleen vader blijft kalm. Bartje is Bartje en de zaak

gaat hem niet aan. Het is iets tussen de vrouw en den jongen. Het wordt alleen weer verknupt laat, vóór dat hij aan het eten komt. Maar de broers, die ook bonen moeten eten, roepen verontwaardigd: 'Oô, wat een grootbek!' Zusje begint te huilen. Dikke Jan duikt haast onder de tafel, als moeder driftig achter hem langs stuift. En dan, onder een stortvloed van verwijten, moet Bartjes andere oor het ontgelden.

Vader maakt een eind aan het spektakel.

'Bidden!' roept hij luid.

Hij trekt zijn pet af.

Dan vouwen zich alle handen, de ogen gaan dicht. Stilte. Het tikken van de wekker, als een paard dat op hol is: tik, rik-tik, rik-ke-tik, rik-ke-tik, rik-tik, rik-tik, tik.... Het hijgen van Bartje. Vreemd is dat, Bartje kan niet huilen. Hij trilt helemaal. Zijn oren gloeien. Bidden.... Hij heeft zijn handen gevouwen, de sidderende knuistjes, vuil van zuring en steentjes en stekeltjes. Maar zijn ogen willen niet dicht. Zijn brandende ogen zien alles.

Zeven hoofden, gebogen achter dunne zuiltjes van damp. Vader achter zijn pet. Gert, die tergend zijn tong uitsteekt. Moeders nijdig, verhit gezicht en haar prevelende lippen. En de bonen op zijn bord. Die hebben gezichtjes. Ze zijn gebarsten. Ze hebben een mondje, dat grijnst tegen Bartje. En ze dampen. Bartje weet, dat hij ze vanmiddag niet eten zal.

Vader snuift, ten teken dat hij klaar is met bidden en duikt op boven zijn pet.

'Gert?' zegt hij.

'Heere zegen deze spijze amen,' bidt Gert.

'Arie?'

‘Heere zegen deze spijze a-a-amen.’

‘Bartje?’

Stilte....

Nu harder: ‘Bartje?’

Angstiger stilte....

‘Heere, zegen deze....’ begint Riekie, met bevende lipjes.

Maar vaders stem dreunt daar overheen: ‘Nee, stil ie! Bartje moet bidden. Bartje, bid, wat drommel!’

En nog komt geen geluid uit Bartjes mond. Bartje zit rechtop, met gevouwen handjes, de ogen strak op zijn bord. Het bonst in zijn hoofd, zijn gezicht is bijna zo rood als zijn schrijnende oren. Het is een vreemde dag. Waar haalt Bartje de moed vandaan? De stilte drukt. Het onweer zal zo losbarsten. Angst en ontzetting dampen uit de bonen.

O, Bartje is vreselijk angstig. Hij is ook misselijk, hij moet haast braken. Maar er is iets in hem, iets vreemdonverzettelijks, dat is sterker dan alles. Hij zit daar, hij kan niet anders. Het is stom van hem, want je wint het met geweld nooit van de grote mensen. Overtuigd van een nederlaag, moet hij openlijk in opstand zijn. 't Is jammer, dat het nu tegen vader gaat, want vader en Bartje horen bij elkaar. Als Bartje dàt bedenkt, moet hij opkijken. Ze zien elkaar aan, een ogenblik, de grote man en de kleine, in dezelfde blauwe kiel, met dezelfde felle ogen. In die ogen verspringen gevaarlijke lichtjes, de gezichten vertrekken. Er is ook een smeken, van beide kanten, een stil pleiten op hun kameraadschap: Geef toch toe, kameraad!.... Hol toch op.... De ogen strijden, de wereld valt weg. Nu geldt het vaders macht. Het wordt buigen of barsten,

al geldt het duizendmaal Bartje.

Een dreunende slag op de tafel.

‘Zul ie nou bidden’....

Er komt nog meer: een knetterende vloek. Bartje krimpt ineen. Hij wordt koud en stijf van binnen van eerbied. Maar Bartje is geen Bartje meer. Hij kijkt moeder aan, hij slikt, slikt.... en zegt: ‘Ik bid niet veur brune bonen.’

En dan gaat alles zo gauw. Vaders stoel vliegt tegen de muur, Bartje zwaait door de lucht, zijn voeten slaan een bord van de tafel. Riekie wordt onderstboven gelopen, allen jammeren. ‘Albert, neem je in acht, 't is een kiend!’ ‘Vader, o, o, vader!’ Maar vaders eeltige hand beukt op Bartjes broekje. En die slimme, kalme Bartje is veranderd in een kleine woesteling. Hij trapt, bijt, slaat om zich heen. Hij gilt: ‘Nooit, nooit, nooit!’....

Dan zet moeder de deur wagenwijd open en vader stoot hem naar buiten.

‘En de drommel zal je halen, as ie nog een stap over de drempel doen!’ buldert vader, hijgend.

‘Ie bint jà een wild dier geliek!’ roept moeder. ‘Zoek dan maar een ander huus op, heur! Wij willen zo'n stiefkop niet meer hebben.’

‘Zo is 't,’ bevestigt vader, verrast door dit nieuwe gezichtspunt. ‘Smeer hem maar. Zuuk maar een ander vader en moeder. En heb 't hart eens in 't lief, dâ j' weeromme kommen.’

De deur slaat dicht.

[II]

ZIEZO, nou is alles voorbij. Dat kàn dus: Dat ze je wegjagen en dat je een ander huis zoeken moet.

Bartje leunt tegen de pereboom. Hij huilt niet, hij hoest en hij braakt. 't Is groen, het zijn zuringblaadjes. Hij is duizelig, het bonst overal; in zijn hoofd, in zijn lijf, in zijn benen. Hij kijkt rond. 't Is net, alsof het heel lang geleden is, dat hij alles zag. Dat kàn dus, dat ze je wegjagen. 't Is vreemd, maar niet verschrikkelijk. Het dringt misschien niet tot Bartje door. Hij kan het nog niet verwerken. Wat moet hij nou?

Zijn benen weten het. Die gaan lopen, het huis langs, het klinkerpaadje over, naar voren. De benen slingeren, ze stappen telkens naast het paadje. Bartje lijkt wel dronken. Hij trekt onder het lopen achter aan zijn broekje. Het plakt zo, het is daar brandend heet. En ook nat. Hij heeft zijn broek nat gemaakt. Hij wist het wel, toen vader er op sloeg, maar hij kon er niks aan doen.

Daar staat de witte geit. Die kijkt hem met scheve kop kauwend aan. ‘Waar ga ie naar toe?’ zegt de geit. Ja, waarheen?.... Dat is toch raar, dat dàt nou zijn huis niet meer is. Dat je een andere vader en moeder zoeken kan. Die je geen bruine bonen laten eten, als ze een prakkie beloofd hebben.... 't Is gek. Alles is gek. Droomt Bartje soms?

Maar moeder staat voor het raam en maakt een nijdige beweging met haar hand. Zij slaat hem weg met die hand. ‘Ga maar vort, heur! Wij willen je niet meer hebben’....

Nu gaat hij over 't brugje. Dat is zijn brugje niet meer, hij zal er nooit meer zitten kijken naar de schoolkiender. Maar het sjempotje, in 't gras, dat is van

hem. Dat neemt hij mee. En dan maar de weg op. Hier- of daarheen, het komt er niet op aan.

Wat is alles toch raar om hem heen. De hele wereld danst en de weg gaat op en neer en de bomen staan scheef. De zon heeft een zwarte doek om als een vrouw achter een lijkwagen. Bartje moet zich in zijn ogen wrijven en dan valt hij haast omver. Het bonst nog zo in zijn hoofd. Zijn hand bloedt, hoe komt dat? En nou tikt het ergens binnen in zijn been, tik-tik-tik.... Daar is de straatweg. Nou maar weer rechtsaf. Daar ligt Assen, dat is een grote stad. Zijn voeten lopen en dragen hem mee. Droomt hij toch? Daar is een auto, die vliegt voorbij, de meezuigende luchtstroom geeft hem een duw in zijn rug. Er zitten een heer en een dame in de auto, die lachen. Het is raar, om te lachen. Er valt niets te lachen. Maar de auto gaat gauw, gauwer dan Bartje. Hè ja, daar loopt hij nou met zijn sjempotje, een heel eind van huis. Hij zoekt een andere vader en moeder. Nou hoeft hij toch geen bruine bonen te eten. Maar hij krijgt ook geen prakkie. Wat dan? Wat zou hij krijgen bij zijn nieuwe vader en moeder?....

Het lopen doet hem goed, hij wordt kalmer, het bonzen in zijn lijf houdt op. De bomen wankelen niet meer, ze staan weer stil in twee lange rijen, de straatweg ligt daartussen, recht en eentonig tot aan de verre bocht. En aan weerszijden achter de sloot zijn de zonnige akkers, glanzend zwart of teergroen.

Nu is Bartje al gauw bij de Lange-jammer. Daar wonen veel vaders en moeders. Het is een lange rij kamers langs de weg, elk met een groezelig raam en een deur onder één verzakt en bemost rieten dak. Een

paar zware populieren met bijna gestorven kronen staan er voor te treuren en boven hun armoedig en dun kleed van ritselend blad steken zij hun naakte armen wanhopig naar de hemel. In bijna iedere kamer huist een groot gezin. Bram de voddekerel woont er, Lammert Kwien de scharenslijper, Hendrik-Jan de stroper, een paar arme weduwvrouwen en een hele rij werkeloze arrebeiders met een hok vol jongen. En het gekke is, dat ieder raam het gezicht heeft van de man of de vrouw daarachter.

Bartje kijkt het raam aan van den voddenman. Het heeft alleen een ondergordijntje aan een scheve houten roe, en het grijnst zo angstaanjagend brutaal naar de weg alsof Bram zelf daar stond met zijn rode, puisterige kop en zijn harde ogen. Bartje loopt haastig verder.

Maar de magere scharenslijper met zijn slordige hangsnor en zijn bleek, weemoedig gezicht, heeft een ander raam. Daar hangen lange, gescheurde gordijnen. Daartussen staat een magere staak van een granium op sterven na dood. En uit de donkerte daarachter glimt de herinnering aan een raadselachtige droefheid. Het benauwt Bartje. Hij loopt door. Langs ramen, die stil klagen of schreien en langs ramen, die heftig opspelen en vloeken, alsof ze zó uit de kozijnen willen springen. Hij staat even te kijken voor het wezenloos raamgezicht, zonder gordijnen, van Driekus, de halve gare, die één van de vijf om koffiebonen uit heeft. Hij knipoogt tegen het gezicht van Hendek-Jan de stroper, naakt en dom, geheel afgesloten door een blind met één kleine hartvormige opening. ‘Ik weet nooit niks,’ zegt Hendek-Jan, ‘dan

hê 'k ook niks te verantwoorden.' Er is niemand, die zo dom kan kijken als Hendek-Jan. Maar in zijn ogen tintelen spotlichtjes. Wie zijn hart vindt, ziet heel zijn hebben en houden. Maar het is moeilijk om in zijn hart te kijken.

Bartje loert schuw opzij naar een sluw raamspleetje tussen een onder- en een bovengordijn. Daar woont Snibbechien - het wief, de garen- en bandvrouw.

'Heb ie dat jonchien naar joen eerste Bartje 'noemd?' teemt ze. 'Mense, mense, hoe durf ie dat?.... Dat kan nooit goed gaan. Dat is geen blijvertjen'.... Bartje is bang voor Snibbecchien-het-wief en hij haat haar meteen.

Eén vriendelijk en glimlachend raam is er, heel aan het eind en daar blijft Bartje een poos weifelend voor staan. Daar woont opoe Tjobbe. Dat is een oud en heel mager wijfje met een klein neepjesgezicht en zij zit vaak, als je er langs komt, voor het raam in haar dikke bijbel te lezen. Daar hangt een kanariekooitje tussen de opzij geschoven heldere gordijntjes en een bonte poes zit zich te wassen op de vensterbank. Die kijkt op en vergeet van verwondering haar tong naar binnen te trekken. 'Waar ga je heen, Bartje?' vraagt ze, net als de geit, 'Moe' je hier wezen?.... Achterom is de deure.' Maar Bartje loopt toch door. Hij heeft wel even gedacht aan opoe Tjobbe, maar zij woont in de Lange-jammer en het is een grote schande, om daar te wonen. Het is er een zootje en als je ruzie hebt met een jongen, dan moet je schreeuwen: 'A jont, hol je toch stille, ie heurt jà in de Lange-jammer thuus.' Dat is de beste manier om hem woest te maken.

Nee, Bartje wil er niet op achteruit boeren. Hij heeft

een fatsoenlijk huis gehad en hij wil een fatsoenlijk huis wéér hebben. Maar hij heeft hier tòch wat geleerd. Hij hoeft maar naar het raamgezicht te kijken, dan weet hij meteen of er een vriendelijke vader en moeder achter wonen. 't Is wel jammer, dat er nou een heel lang stuk weg zonder huizen komt, anders kon hij dadelijk beginnen.

Nou begon hij juist schik te krijgen in het spelletje en daar valt plotseling de angst weer zwaar op nem. Hij bedenkt het met schrik, het *is* geen spelletje, het is ernst. Hij loopt hier, hij is weggestuurd en hij heeft geen huis meer. Dat kàn dus, dat een kind zo-maar weggestuurd wordt!.... Hij had nooit gedacht, dat dat kon. Zou het al eens eerder met een kind gebeurd zijn, of niet? Is hij de eerste? Dat zou vreselijk zijn. Ineens voelt hij zijn hart ineenkrimpen van benauwing. Hoe lang zal het wel duren, voor hij iemand gevonden heeft, die hem hebben wil? Als het nou eens avond wordt.... Dan krijgt hij ook geen eten voor de avond!

'Verjoppie!'.... kermt hij. Daar schrikt hij van. Daar blijft hij voor staan. Nu wordt opeens alles verschrikkelijk.

De tranen springen hem in de ogen. Hij laat zich en zijn potje vallen op de berm, legt zijn hoofd op de armen en schreit. Daar komen alle snikken, die zo lang vast gezeten hebben. En als hij eindelijk opkijkt en verwonderd merkt, dat er nog niets veranderd is, wordt hij woest. Hij trappelt met zijn voeten en slaat met zijn vuisten op het korte, vochtige gras en hij vloekt. Verjoppie, hij heeft gevloekt, net als vader! Daar wordt hij weer stil van. Hij kijkt verschrikt om

zich heen. De Lieve Heer daar boven.... En hij vloekte!.... Hij moet gauw om vergeving vragen, dadelijk op slag. Achter de boom, daar ziet geen mens hem. Gauw, op zijn knieën.

‘Och Lieve Heer, nou heb ik vluukt. Maar ik vergiste mij jà. Eerlijk waar, ik vergiste mij, heur! Wil de Lieve Heer het mij vergeven? Dan zal ik 't wel nooit weer doen. En ik wil ook zo graag een betien eten hebben. Want anders ga 'k jà dood van de honger. Och, geef mij toch wat. Amen.’

Dat gebed heeft zijn verharde hartje helemaal week gemaakt. Hij ligt weer te snikken, hij weet zelf niet, hoe lang.

Maar als hij zijn hoofd opheft en de tranen uit zijn ogen boent, is er weer niets veranderd. Zijn vader en moeder hebben hem weggejaagd en de drommel zal hem halen, als hij terugkomt. En als de Lieve Heer hem niet helpt, als Die nou ook nijdig op hem is en *zijn* Lieve Heer niet meer wil wezen, dan gaat hij dood van de honger....

Er is toch wel iets veranderd, maar Bartje weet het niet. Zijn potje is in de sloot gerold.

De handen in de zakken, de ogen strak op het pad, zó zien een troepje wegwerkers hem voorbij stappen. Zij zitten te schaften tegen de warme helling van een droge bermsloot en kauwen langzaam hun brood.

‘Hé Bartje,’ roept er één, ‘waar zal de reis naar toe, jong?’

‘Ook goeiendag,’ zegt Bartje verrast. ‘Ik had je niet eens zien, jong.’

Meteen ziet hij het brood in hun handen. Zijn tongpuntje komt te voorschijn en likt langs zijn lippen. Hij komt snel naderbij en glijdt langs de wal bij hen neer. Zijn begerige blikken, als van een hondje, gaan van den een naar den ander. Naar de grote stukken, die de mannen langzaam losscheuren met hun bruine tanden. Naar de blauwe kruikjes, die kloek-kloek-kloek zeggen voor hun mond.

‘'k Bin vortjaagd,’ vertelt hij, met een trillend stemmetje.

Ze houden op met kauwen en kijken elkaar aan. Eén knipoogt.

‘Vortjaagd? Waaromme?’

‘Ik wou niet bidden.’

‘Waaromme dan niet?’

‘Ik bid niet veur brune bonen,’ zegt Bartje. En dan vertelt hij alles.

Verjoppie, daar lachen ze nou om! En hij kan er nog wel om schrouwen. Ze leunen achterover tegen de wal en schateren, met hun volle monden open. Eén verslikt zich in zijn koffie en krijgt het vreselijk benauwd. Zijn kameraad moet hem op de rug kloppen. ‘Lach toch niet!’ roept Bartje nijdig. ‘'t Is toch zeker slim genoegt! 'k Heb ja zo'n honger as een peerd, man!’

Er is een oude man bij, met een rood bandje om zijn pet. Dat is ome Koo. Dat is zo gezegd de veurwerker. Hij heeft kleine, goede oogjes en een wit bakkebaardje. En een grappig gezicht van bruin veen met allemaal greppeltjes. Die tast in zijn broodzak en legt een snee brood met spek op Bartjes knie.

‘Eet dat maar lekker op, jong,’ zegt hij vriendelijk.

En dan worden de anderen ook royaal. Ze gooien allemaal een stuk brood naast hem in 't gras. Brood met boter, brood met kaas en brood met smotse, dat is spekvet. Bartje vergaart het blij en maakt er een stapeltje van op zijn knie.

‘Dank je wel, jongens. Dank je wel.’

‘En ie hoeft er niet veur te bidden, heur!’ roept er een.

‘Maar dâ doe 'k nou juust es wèl,’ zegt Bartje.

Hij voelt zich zo verheugd en zo innig dankbaar! Dat ziet hij nu maar eens weer: De Lieve Heer hoort je altijd. Nog geen kwartier geleden bad hij om wat eten en nou ligt er een hele hoop voor het grijpen. Dat geeft Bartje een grote rust, want nou weet hij, dat de Lieve Heer niet meer kwaad op hem is. Die zal hem ook verder wel helpen. Ja, 't is wel gek, buiten, maar Bartje doet het toch. Hij vouwt zijn handjes op het spek en zegt: ‘Heere, zegen deze spijze, amen.’ En dat ze nou weer lachen, dat scheelt hem niet. Daar zijn 't nou eenmaal grote mensen voor.

‘En waar wil ie nou eigenlijk naar toe, Bartje?’ vraagt ome Koo.

‘Ja jong,’ legt Bartje uit, met een volle mond en een sliert spek nog langs zijn kin, ‘nou ben 'k op zoek naar een ander vader en moeder, hè?’

Daar slaan de anderen van op hun knieën. Ze lachen niet meer, ze brullen en schreeuwen. Zelfs ome Koo lacht zachtjes mee. Bartje laat zijn mond openstaan van verbazing en staart van den een op den ander. Wat is dat nou? Heeft hij daar nou zo iets geks gezegd?

Is het gek om een andere vader en moeder te zoeken?

Ook dan, als je 't hart niet in je lijf mag hebben, om weer thuis te komen?

‘Oho!’ brult er een. ‘Dan bin ie hier an 't rechte kantoor, jong. Wij weten wel een vader en moeder veur je. Ik kan je niet hebben, 't spiet mij genoegt heur, maar ik heb al een hok vol jongen. Maar hij....’ Zijn stem slaat over. Hij ligt bijna dubbel van het lachen.

‘Hij, kiek, hij daar, die Hannes, dâ's een beste. Die is al tien jaar trouwd en heeft nog geen kiender hij z'n dikke wief.... Griep toe, Hannes! D'r is nog nooit ene zo gemakkelijk an een flinke zeune kommen.’

En dan brullen ze weer.

Bartje kijkt dien man twijfelend aan. ‘Kiek veur je!’ schreeuwt die. Hij is rood van nijdigheid en slaat met zijn broodzak naar den grappenmaker. Zó zullen ze mekaar nog in 't haar vliegen.

O, Bartje weet het wel, ze nemen hem al weer. 't Kan hem niks schelen, hoor! 't Kan hem toch niks schelen. Hij zal straks wel eens met ome Koo praten. Maar nu eet hij. Dâ's 't voornaamste. En straks zal hij aan den Lieven Heer vragen, om hem te helpen. Ja, dat doet hij vast. Dan komt alles in orde, net als met het eten. Kijk ze nou weer een lol hebben! Bartje propt zijn mond boordevol. Hij zal geen woord meer zeggen op hun raar gepraat.

De mannen gaan door met hun ruwe grappen. Ome Koo zegt soms: ‘Nou, nou,’ maar daar storen ze zich niet aan.

't Wordt hoe langer hoe erger.

‘Is joen poppien al dreuge achter de oren?’ vraagt er een, met een brede grijns naar de anderen.

‘Op wie liekt hij, op de professor of op de scherenslieper?’ informeert een ander vol belangstelling. Daarop volgt meteen een daverend gelach. En telkens als het bedaart, gooien schorre, hikkende stemmen er woorden tussen, die Bartje niet begrijpt, maar die werken als olie op het vuur. Heviger weer vlamt de vrolijkheid op. De koppen worden rood. De ogen schitteren. Hot duurt lang, voor het rustig geworden is. Dan veegt Hannes zich de tranen uit de ogen, proest nog een paar maal na en stopt zijn pijp. Hij loert listig naar Bartje, hij heeft zeker wat bedacht. Het wordt stil. Als hij aangepaft heeft, begint Hannes.

‘Jongen, Bartje,’ zegt hij. ‘Ie hebt het hier toch maar best, hè? Nou moesten ie toch ook es wat veur ons doen. Kiek jong, wij zitten toch zo verlegen om een maatstok, die moeten wij gebruken bij de slootswal. Die moesten ie straks even veur ons halen, hè?.... Dat wou ie jà wel? Hij is bij de smid. Vraag maar om de kikkerlatte, dan weet hij genoegt. Afgesproken?’ Dat is de enige vraag, waarop Bartje een antwoord geeft. Het is een kort en rustig antwoord. Want Bartje heeft al eens om de dichte gaatjespan gelopen. Hij laat zich niet voor de tweede maal hij de bok doen.

‘Stik maar,’ zegt Bartje en eet al weer. En dat antwoord geeft nieuwe vrolijkheid.

Dan willen ze hem uithoren over de geboorte van Egbert, maar dat vindt ome Koo niet goed. ‘As ie lachen willen,’ zegt hij, ‘plaag mekaar dan. 't Is een kiend, dat ie veur je hebben, denk daaromme.’

Maar de anderen slaan dat ver weg. ‘'t Is toch jouw kiend niet, ome Koo,’ zeggen ze. ‘Over je kiender heb

ie te waken. Over je eigen, wel te verstaan. Dit is er éne van Albert van Jaanke. Gunt ome Koo heur weer geen pleiziertje? 't Is al vervelend genoegt, zo'n lange dag bij de weg.'

Ome Koo zwijgt. Hij plukt een paar bentgrasjes en maakt schijnbaar kalm zijn kiezen schoon. Maar zijn hand trilt en zijn kleine, blauwe oogjes zien verdrietig op Bartje.

De mannen maken nog een paar rare, geheimzinnige toespelingen, maar de aardigheid schijnt er nu toch af te wezen. Bovendien hebben ze geen kans. Dat handige jong is zeker al meer door 't vuur geweest, want hij doet nog alleen zijn mond open, om er een stuk brood in te stoppen. Hij eet maar en als hij de laatste hap roggebrood met moeite doorslikt, heeft hij geweldig de hik.

'Geef mij ook een slokkie koffie,' bedelt hij dan.

Ome Koo grijpt dadelijk naar zijn blikje, maar dat is leeg. Hannes heeft nog een half blik vol. En die neemt deze kans waar.

'Eerst een versie zingen,' zegt Hannes. 'Dan mag ie koffie drinken, totdâ j' zo rood bent as een vuurtoren.'

'Geef dâ jong nou wat koffie,' zegt de voorwerker ontevreden.

Maar Hannes luistert niet naar hem.

'Vooruit, zing op.'

'Ik kan niet zingen,' poogt Bartje zich te redden.

'Dan zoep ik 't liever zelf op, as ie niks veur ons doen willen,' zegt Hannes en kloek-kloek-kloek, staat het kruikje aan zijn mond. Hij drinkt maar door. Bartje is bang, dat er niks over zal blijven.

‘Ho dan,’ roept hij. ‘Laat er dan wat veur mij in. Dan zâ'k wel.’

‘Gauw dan’....

En dan zingt Bartje. Voor de koffie. Omdat die nare hik hem zo plaagt. Hij kent alleen maar versjes van de Zondagsschool en hij neemt maar, wat tern het eerst invalt.

> ‘De Heer, die in de hemel woont,
> En in elk needrig hartje troont,
> Is mij nabij bij dag en na-acht,
> Houdt over mij getrouw de wacht.’

Is het, omdat Bartje telkens midden in de regel even wachten moet om die lastige hik uit te laten, of omdat hij zo hees en zo hard zingt met zijn droge keel, of om het versje zelf, dat de kerels zo'n schik hebben?

De oude wordt kwaad.

‘Ie bint ja heidens allemale,’ roept hij. ‘Schaam ie je niet!’ En hij staat op, neemt haastig zijn blikje en de broodzak en klautert tegen de wal op, om aan het werk te gaan.

Maar Bartje krijgt het kruikje. Dat is het voornaamste. Het is leuk, om uit een blauw kruikje te drinken. En die ome Koo is de beste van allemaal.

De uren gaan langzaam voorbij. Het wordt een nare middag voor Bartje. Een middag van denken en piekeren, om tot klaarheid te komen. Van onrust en angst door de onzekere toekomst. Van berouw ook, over zijn domme onverzettelijkheid. Ja zeker. Bartje krijgt langzamerhand berouw. Hij bedenkt het tel-

kens weer, terwijl hij op de berm in een hoop grintsteentjes speelt, en hij zucht er bij: Jongen, jongen, nou, op dit ogenblik had hij fijn hij de sloot kunnen zitten. Had hij misschien al wel tien stekeltjes gehad en ook die jonge ratten weer gezien van voor een paar dagen. Hij had misschien wel één kunnen vangen met de putschep, als hij die er ineens achter geslagen had. En dan had hij die in die oude verfbus gedaan, die achter in de tuin ligt. En gras er bij voor een nestje en een handvol zuringblaadjes, om te eten.

Ja, dat had allemaal gekund vanmiddag. En nog veel meer heerlijkheden. Als hij maar gebid had en gegeten. Hij was er best doorgekomen, door die vieze bonen en als hij moeder flink om de kop had gezeurd, had hij een paar uur later nog wel een boterham gekregen ook....

En nou.... Nou de honger Bartje niet meer plaagt, zit hij vreselijk in de benauwdheid. De grote mensen hebben hem nog nooit zo lelijk van zijn stuk gebracht als vandaag.

Wat is waarheid en wat is bedrog? De een, dat is je vader, jaagt je 't huis uit en je mag het hart niet in je lijf hebben, om terug te komen. De anderen, de arbeiders, lachen zich krom, als je ze dan vertelt, dat je op zoek bent naar een andere vader en moeder. In je oren zit nog de stem van je moeder: ‘Wij willen zo'n jong niet meer hebben....’ en ome Koo, die telkens een kruiwagen vol grint komt scheppen, houdt maar niet op, te vertellen, dat vader en moeder het zo niet bedoeld hebben en dat hij dadelijk terug moet gaan naar huis.

‘Ie hebben maar éne vader en moeder,’ zegt ome

Koo, ‘en daar moe' j' zunig op wezen, mien jongen. Anders heb ie d'r nog spiet van, as ie zo'n olle man bennen as ikke.’

Ome Koo zal wel gelijk bebben, want hij heeft zo'n goed gezicht. Hij is al heel erg oud en nog helemaal geen groot mens. En hij heeft Bartje ook een boterham met spek gegeven. Bartje wil wel graag naar huis gaan, want zijn hart is vol van verlangen, om de oude stinksloot weer te ruiken. Het valt niks mee, om zo lang in de vreemde te zwerven. Maar als Bartje zeggen wil: ‘Nou, dan ga 'k maar,’ dan ziet hij ineens weer de hand van moeder voor het raam. Die hem wegsloeg: ‘Ga maar vort, heur!’ En de grote vuist van vader daarachter: ‘De drommel zal je halen....’ En dan blijft hij maar weer rondslenteren bij de mannen en wordt hoe langer hoe angstiger. Hij moet telkens even bij een boom staan van de angst. Hij mag een huisje bouwen van straatklinkers, en als het half klaar is, laat hij het in de steek. Hij mag op het walsje zitten, dat twee mannen over het fietspad trekken, over het leem en het grint, dat ze er op gestrooid hebben, om het pad op te knappen en zelfs zo'n ritje is niet leuk, als je zo verschrikkelijk diep denken moet. Bovendien verveelt hem het gezeur van de kerels, die hem telkens weer een zot plan aan de hand willen doen, om aan een goede vader en moeder te komen. Dan gaat hij maar weer bij ome Koo staan, en loopt naast hem mee met zijn hand op de kruiwagen en luistert naar zijn vriendelijke vermaningen en knikt daartoe en komt toch niet tot een besluit.

Maar ineens rent Bartje hard naar de sloot, laat zich zo-maar neerploffen op de droge bodem en kruipt

hevig verschrikt onder een bremstruik. Over het opgeknapte fietspad knerpt een fiets voorbij en een jongen, die er niet op zit, maar er terzijde aan hangt als een aap, trapt zich voort in een geweldige vaart. Die jongen is Gert en hij ziet Bartje niet. En dat is heel gelukkig, want voor grote broers moet je oppassen. Als die je op je huid geven, doen ze 't goed, want ze worden er zelf niet akelig van, zoals je moeder. En Gert zou er flink op slaan, want hij keek zo kwaadaardig en strak voor zich uit. Hij is naar Bartje op zoek, wis en bliksteen. Hij heeft misschien al zijn hele vrije middag er aan moeten spanderen.

Nu heeft Bartje grote haast, om weg te komen. Nu weet hij zeker, dat ome Koo gelijk heeft gehad. Hij zou hem wel graag zijn dondersteentje willen geven, maar hij durft het niet goed. En ome Koo is ook wel twintig meter van hem af, Bartje heeft geen tijd meer om naar hem toe te gaan. Daarom legt hij het op ome Koo zijn jas, die netjes opgevouwen bij een boom ligt. En hij roept: ‘Dag, ome Koo. Nou ga 'k gauw weg, heur! Nog wel bedankt veur de boterham met spek. En op je jasse, daar lig wat veur je.’

‘Dag jongien, hol je maar goed, heur!’ roept de oude.

Maar Bartje rent al, het hoofd in de nek, de klompen in de handen. Als hij een eind weg is, kijkt hij nog even over zijn schouder. Ome Koo staat op zijn schop geleund te prakkezeren en kijkt hem na.

En dan zucht Bartje heel diep. Want, wat zou die ome Koo een beste vader voor hem zijn!

.. ..

Nu heeft Bartje de keuze tussen vader en moeder en

die keuze is niet moeilijk. Hij gaat natuurlijk naar vader toe.

Groot is de benauwdheid, die zijn schuldig zieltje vervult op deze tocht. Hij klemt met gevouwen handen de klompen tegen zijn borst en bidt, terwijl hij voortrent: ‘Och Heer, bewaar mij toch!.... Ie kunt alles. Bewaar mij, dâ 'k geen klappen krieg, dan zâ 'k veurtaan altied lief en oppassend wezen.’ Hij probeert zich de ontmoeting voor te stellen en denkt er over na, wat het beste is, om te doen. Hij kan dadelijk gaan huilen, hij kan uitgelaten blij doen, hij kan ook het kijken, alsof er niets gebeurd is. Maar geen van die drie mogelijkheden geeft zekerheid, dat alles zonder slaag zal aflopen en door zijn slim gereken valt de herinnering aan een krakende vloek en een rood gezicht met ogen, die flikkeren van drift. ‘O God,’ kermt Bartje in zijn radeloosheid. En hij bidt weer. Hij bidt vanmiddag meer dan anders in een maand. Maar het helpt niet; waar hij ook ziet, twee ogen met vlammetjes kijken hem aan. Een woeste, onverbiddelijke macht staat daar achter. Hij kan die niet ontwijken, hij moet die over zich heen laten storten, hij moet die ogen door zich heen laten branden. Er blijft misschien wel niets van hem over.... En toch wordt hij voortgedreven. Wat heeft hij in een vijandige wereld nog te hopen, als hij vaders jongen niet meer is? Hij stapt met wankele benen de zandweg in. De angst bonst in zijn lijf. En om de hoek, om de elzebosjes komt de boerderij in zicht.

Bartjes voeten worden zwaar. Hij slentert. Het ruist in zijn oren. Er zijn geen gedachten meer. Zijn hoofd is leeg gevloeid. Het gebons wordt heviger. En iets

anders wordt plotseling zeer nodig. Maar er staan geen bomen en daarom, bevend, doet hij het bij een paaltje van het hek.

Een paar sluipende stappen langs de muur, dan ziet hij vader. Die staat bij de deur met de boerin te praten, klaar om naar huis te gaan. Hij heeft zijn grote, moede handen op zijn rug gelegd.

Bartjes ogen gaan smekend naar die handen en zijn broekje gaat weer gloeien, net als vanmiddag. De grond begint ook weer te golven. De grond zakt weg. Bartje moet tegen een hoge heuvel op naar vader toe. En hij wil wel weg glijden, heel ver weg naar de diepte, maar hij kan het niet. Hij moet hijgend zwoegen, met gebogen hoofd, met zijn zware voetjes de helling op, als een misdadiger naar het schavot.

'Och, Lieve Heer,' bidt Bartje, 'as Ie mij nou niet helpen, dan bin 'k jà glad verloren....'

Daar boven hem, daar hebben ze hem al in de gaten. Ze praten over hem en ze kijken op hem neer. En ze lachen ook. Het duurt een poosje, voor dat tot Bartje doordringt. Maar de bons wordt niet minder. Bartje kijkt omhoog en luistert. Lachen ze? En over hem?.... Zo plezierig?.... Dat kan nooit!

En dit wordt nu de grootste verrassing van deze vreemde dag. Vader lacht wèl over Bartje en de boerin lacht mee. Vader vertelt en waar hij vanmiddag om vloekte, daar lacht hij nu om. Bartje constateert het met open mond en denkt weer even, dat hij droomt. Maar de grond ligt weer stil, een geheimzinnige klauw laat hem los, Bartje zucht, zucht nog een keer, dat zijn ribben er pijn van doen en het is, alsof de zon door de wolken breekt.

‘Zo deugniet, wat moet ie zeggen?’

‘Dag vader,’ prevelt Bartje. ‘Dag, vrouw Boender.’ ‘Dat dacht ik ook,’ zegt vader voldaan en hij vervolgt zijn verhaal, alsof het een vreemde betreft: ‘Ie hadden hem moeten zien vanmiddag, dâ mannechien! En of 'k mooi praatte of lelijk praatte, niet toegeven, heur! Het kwam natuurlijk, deurdat de vrouw hem wat veurpraat hadde, maar daar had ik jà niet met te maken. Zo als 't vrogger bij mien vader was, zo zal 't bij mij wezen; as ik wat zegge, heeft mien kiend te gehoorzamen, en uut is 't. Maar hij dee 't niet! Daar zit een koppien op, dat verzeker ik je. Dâ kan nog wat worden in de wereld. Hij heeft 't van gien vreemde, wou ie zeggen, nou da's waar. Ik zeg ook niet graag ja as 't nee moet wezen. Maar 't moet wel es, hè? Och, as ie 't goed beschouwen, mense, dan mag ie eigenlijk nog bliede wezen, dat het kiend een willechien heb. Ik bin vroeger ook niet zo'n beste weest, al zeg ik het zelf. Ik heb ook wel es met de klompe op tafel slagen. Maar dat verleert men wel as boerenarbeider....’

Dan lacht vader weer, op een tevreden manier. Vrouw Boender lacht ook, as een bok, die brandnetels vreet. En Bartje glimlacht. Voor 't fatsoen alleen, want hij heeft plotseling zo veel te denken. Wat is het nou? Wat is alles toch raar in de wereld. Vader vloekte.... vader lacht. Dat vloeken meende vader dus niet? Het was dus niet zo erg, wat er gebeurd is? En dat wegjagen was ook niet gemeend? Ome Koo had gelijk. Maar dat pak klappen? Dat was wel gemeend, want dat deed zo zeer. Maar waarom lacht vader dan nu?....

Het is een raadsel, waar Bartje voor blijft staan. Eén

van de vele, niet na te speuren geheimen uit de grotemensen-wereld.

Nog wat gemopper, dan is alles weer goed, dat is een grote troost. Waarom is Bartje dan niet helemaal blij? Is het, omdat hij nu zeker weet, dat je zelfs je eigen vader niet vertrouwen kunt? Hij is nijdig op vader. Waarom? Had hij dan liever nòg een pak slaag gehad? Bartje zucht. Hij moet aan Lammechien denken. Hij hoort haar stem: ‘Het leven is geen lolletje.’

Nu is vader uitverteld. Nu wendt hij zich streng tot den zondaar.

‘Zó, wou ie nou wel weer bij ons in huus kommen?’

‘Ja vader.’

‘Hêb ie d'r nou geen spiet van, joe rekel?’

‘Ja vader.’

Een vette, grijze poes met een puilende buik is uit de deur komen sluipen, heeft met lege, gele ogen geknipt tegen de zon, komt zich nu strelen langs Bartjes twee recht-twee-naadjeskousen. Haar staart staat stijf omhoog. Het puntje trilt. Bartje zou haar willen aaien, maar dat kan niet, hij moet rechtop staan, met neergeslagen ogen en gebogen hoofd. Hij moet naar vader luisteren.

‘En zùl ie mij dat nou nog ooit flikken?’

‘Nee vader....’

Ja vader, nee vader, met een fluwelen stemmetje.

Het is weer de oude, slimme Bartje, die dadelijk voelt, hoe zijn houding moet wezen. De boerin, die vol spanning luistert, moet zien, dat vader een flinke vader is, die zijn kinderen er onder heeft. Zij moet jaloers worden op vader. Dat succes gunt Bartje hem wel. Hij wil ook nog wel, verlegen en blozend, vertellen,

dat hij nog niet thuis is geweest. Dat hij liever naar vader toe ging.

En vader is zeer gestreeld door zo'n zoete Bartje. Hij heft zijn zware handen en legt die op het even schrikkerig wegduikend bolletje. Hij zegt: ‘Hij is toch vaders jongen, hè?.... En waaromme kwam hij dan het eerst naar vader toe, hè? Nou, waaromme?’.... En de zoete Bartje wrijft zijn hoofd tegen vaders besmeurde manchester broek als een spinnende poes. Hij zegt zacht: ‘Omdâ 'k van vader het allermeeste hou in de hele wereld....’

Och, och, vrouw Boender wordt er week van. Albert en Bartje moeten maar even wachten, zij moet toch even een appel halen voor 't jochie. Als zij terugkomt, snuift zij nog door haar neus. Zij geeft Bartje een appel met een rimpelgezicht als Opoe Tjobbe, met schimmelplekjes en een reuk van linnengoed en kamfer. En ze verzucht, dat zij wel wou, dat haar jongens nog maar zo waren.

Dat was ook de bedoeling.

.. ..

Nu gaan ze weer samen de weg langs, vader en Bartje. Allebei in blauwe kiel en manchester broek. Allebei de handen op de rug. Naast elkaar.

Vader staat even stil om een pruimpje te nemen uit zijn koperen tabaksdoos. Bartje neemt een hap uit de appel en stopt hem dan weer veilig weg onder zijn rode zakdoek in de diepe broekzak. Het smaakt eerst muf, maar als je doorkauwt, wordt het lekker.

Bartje hoeft nu niet te draven. Vader sloft langzaam, met kromme knieën en kromme rug. Hij heeft een zware dag gehad.

‘En dat veur éne onnozele twee gulden.... De boeren worden vetmest van ons zweet. 't Is een schande....’ ‘Dat is 't,’ zegt Bartje. Hij zucht. Hij neemt nog een hap van zijn appel.

Vader geeft Bartje een goede raad. ‘Onthou dit van mij, jongen, een schoppe is een mooi ding, maar hoe verder of ie er vandaan blieft later, hoe beter of 't is....’

‘'k Zal er omme denken,’ belooft Bartje.

Een andere arbeider sloft hen voorbij. Gebogen rug, gebogen knieën, geur van zweet en mest.

‘Heui,’ zingt vader.

‘Heui,’ zingt Bartje.

En de arbeider zegt ook: ‘Heui.’ Maar geen van drieën neemt een hand van de rug.

Ze komen dicht bij huis. Eerst de boerderij van Leendert Smanks, dan die van Derk-met-de-helm nog en dan zijn ze er al. Hier begint iets van vrees in de stille avond te hangen. Boer Smanks smijt een steen naar een schurftige hond: ‘Ga vort, 'k wil je hier niet hebben....’ De hond vlucht in scheve draf vlak langs de heg en staat op een afstand schuw achterom te zien. De boer blijft, op het hek geleund, staan kijken tot vader en Bartje voorbij zijn. ‘Heui; heui,’ koud en onverschillig. De meid jaagt met de ragebol de kippen uit de dennetjes, die daar al een plaatsje zoeken, om te overnachten. In de verte is het geblèr van dikke Jan, die zeker hier- of daarom op zijn nek gehad heeft en Gert staat, met de handen in de zakken, op het bruggetje tegen de leuning, stijf rechtop, somber, dreigend. Bartje wordt onrustig, zijn hart gaat sneller

kloppen. Nu moet hij nog even slim zijn en aardig praten tegen vader.

‘Vader, zal ik morgen dat stukkien eerdappels veur vader poten? Dan hoeft vader dat niet te doen, hè vader? As vader de gatten maar maakt, dan kan ikke 't best.’

‘Ie bent een beste jongen,’ zegt vader.

En even later: ‘Vader, morgen breng ik vader weer weg, heur! Ik breng vader iedere morgen, hè? Ik vind het fijn, om vader weg te brengen.’

‘Ie bent jà vaders jongen ook,’ zegt vader.

‘Ja vader.’

Ziezo, nu is Bartje bijna gerust. Hij is vaders jongen. Het huis kijkt hem glimlachend en een beetje verwonderd aan. Zo Bartje, ben ie daar toch weerom? Het is haast een beetje vreemd geworden. Bartje is ook zo lang weg geweest. Maar de sloot stinkt vriendelijk en het bruggetje steekt zijn houten arm verwelkomend uit. Bartje streelt de leuning.

Gert kijkt nijdig. Hij gaat voor vader zwijgend opzij, maar Bartje treedt hij plotseling in de weg. ‘Zó, pork,’ verwijt Gert zacht, ‘klein loeder, waar heb ie zo lang zeten? Dat ik niet voetballen mocht, dâ's joe schuld.’ En Gert brengt zijn grove knuisten langzaam uit de zakken te voorschijn.

‘Vader!’ gilt Bartje.

En vader, die al bij de deur was, doet een paar stappen terug. ‘Gert, is 't uut!’ vraagt hij dreigend. En dan zwijgt Gert vanzelf. Hij krimpt ineen, en gaat weer staan leunen. ‘Wacht maar,’ sist hij nog, maar het klinkt meer bang, dan dreigend.

Laat moeder nu nog maar een poosje kijven en schel-

den. Zij is toch blij, dat hij weer terug is en als het te bar wordt, vraagt vader: ‘Hou ie nou op met je gezeur? Ie hebt hem jà zelf de deure uutjaagt?’

‘Dat heb ie daan!’ beschuldigt moeder. ‘Ie zeiden ja nog, hij komp tòch zo weeromme.’

Ze geven elkaar de schuld en hebben er woorden over. Bartje staat er bij en begrijpt nog niet alles. Hij maakt een strooptocht om de tafel, waar het brood al gesneden staat. Dan gaat hij tussen Geertje en Riekie het overschot van zijn appel verdelen, het klokhuis. Eén ding begrijpt hij wel: hij is niet de enige, die vandaag beetgenomen is.

Als vader zich gaat wassen, gaat Bartje mee. Hij geeft vader de handdoek aan. Dan komt ook verder alles wel in orde. Als moeder nog dreigt, dat ze Bartje bruine bonen voor zal zetten, krijgt zij 't wéér met vader aan de stok.

‘Zo, hêb ie d'r nou wel tied veur, om een prakkie te warmen? Hij kriegt boterhammen, heur! Laat het nou maar weer goed wezen en bewaar joen geplaag veur een ander.’

En als vader wat zegt, dan moet er gehoorzaamd worden. Bovendien komt Lammechien juist, met haar manteltje over de arm en een geheimzinnige vrolijkheid op haar knap blozend gezichtje, binnenvallen als een late zonnestraal na een miezerige regendag. Dan richt zich moeders kwaad humeur op haar, want zij is weer meer dan een uur te laat. En waar zou zij nu vandaan komen, van haar vriendinnen, dat maakt zij moeder niet wijs. Hebben die soms ook toesjoers en altoos de tijd om bij de straat te kleppen, op uren, dat ze thuus moeten wezen? Als zij nou maar oppast, dat

ze heur nog niet met jongens bemoeit, dat snotding, dat kuken, dat zij is, dat nog niks van de wereld afweet, want dan hoeft zij niet meer in huus te komen.

Het is hetzelfde liedje van iedere avond. Lammechien kon vooruit weten, dat het komen zou. Zij gaat er al niet meer op in. Zij hangt haar dunne, verschoten manteltje op aan een spijker, draait even voor het verweerde spiegeltje, strijkt een paar haartjes glad. Zij zingt een beetje en zegt met een grappige zucht, dat het leven geen lolletje is. O nee, paraplu, paraplu, parasolletje.... En dan tilt zij, plots op moeder toetredend, met een vrolijk uitdagend gezicht haar blauwe rokje op, trekt uit haar grote witte zak een lang rolletje in papier en legt dat met een smak naast moeders brood op tafel. ‘Hier, olle mopperkonte, is 't nou dan goed?’ En mèt heeft zij 't ook al weer te pakken, grijpt het broodmes en snijdt moeders boterham hartstikke-vol met leverworst. Dan die van vader. En de anderen krijgen ook allemaal een plakje. Ha, die Lammechien! 't Zou al raar zijn, als die niet iedere week wat meebracht naar huis.

‘Kiend, kiend, hoe kom ie daar wel an?’ zegt moeder, met zo'n in-blijde stem, als zij de hele dag nog niet heeft gehad. In die stem is toch ook een beetje bezorgdheid.

Lammechien stopt haar het laatste stuk in de mond. ‘Hoe komt een aarm mense an luzen?’ gekt Lammechien geheimzinnig en voldaan. En vlak er op, heel rustig: ‘Ie mag 't wel weten, heur. Mevrouw wou 't niet meer hebben, zij mag niet zoveul worst eten van den dokter, ze heeft nou haar dartiende diejeet en 't

lag al zo lang in de kelder. Nou, toen heb ik het metkregen.'

Het kan zijn, dat het zo is, als Lammechien zegt. Het kan ook zijn, dat zij het van den slagersknecht heeft gekregen, met wien zij de laatste tijd scharrelt. Maar dat kan Arie alleen weten. En Bartje, want die was er ook bij, toen ze haar Zondagmiddag zagen lopen in het bos. Maar die hebben beloofd, dat ze niks vertellen zouden. En ze houden woord. Natuurlijk.

'Denk er omme, dat ie altied eerlijk blieft, wicht,' zegt vader vriendelijk, met een mond vol brood en leverworst.

'Laat mij maar lopen,' lacht Lammechien vol zelfvertrouwen, terwijl zij naast Bartje aan tafel schikt.

Zij vertelt honderd kleine, aardige dingen uit haar dienst, van haar brommerigen meneer en die ziekelijke kakmadam van een mevrouw. Het wordt een goede avond na een kwade dag.

Nu liggen de porken weer met hun vieren in de bedstee: Bartje en Riekie en dikke Jan, èn Geertje, in het kribbetje, achter de plank.

De deur naar het portaaltje staat open en de buitendeur ook. Vaders stem komt als het gebrom van een hommel uit het voortuintje. Als Bartje over de plank leunt, ziet hij zijn donkere schim en even, helder, zijn gezicht als hij zijn pijp aansteekt. Hij staat nog wat met den buurman te praten. Moeder is daar ook en Lammechien is op de weg bij het andere jongvolk, evenals Gert en Arie. Bartje had er ook nog kunnen zijn.

‘Ik bin ja zo moe as een hond,’ zucht Bartje. ‘En morgen is 't weer vroeg dag.’

Hij ligt met lodderige ogen uit het donkere hol van de bedstee in de zware schemering van de kamer te kijken. De wekker draaft. Een boerenknecht op de weg lalt dronkemansachtig een liedje.... O, Japie is getrouwd, hij zit in de misère.... Een auto raast toeterend voorbij. Boomschaduwen ijlen langs de wanden.

Het is een vreemde dag geweest. Het leven heeft Bartje weer heel wat wijzer gemaakt.

Bartje denkt daar niet meer over. Er is iets, dat veel gewichtiger is. Hoe moet hij zorgen, dat hij vannacht van Riekie geen last heeft?

Hij weet wat. Hij trekt het haverdoppen kussen van Riekie hoog op naar het zijne. Dan glijdt zij vanzelf naar de andere kant.

En dan is er nòg iets. Waar is zijn sjempotje gebleven? Hij heeft zijn sjempotje verloren. Hij is *met* een potje uitgegaan en zonder potje thuis gekomen. Het moet hier of daar liggen. Bij de arbeiders of onderweg, dat kan Bartje zich niet meer herinneren. Maar hij moet het terug hebben. Je kan toch niet zonder sjempotje? Waar moet je anders je stekeltjes in doen?

Hij zal het zoeken. Morgen! Hè ja, morgen, dan is er weer een dag. Dat is toch zo mooi: Na iedere dag komt vanzelf weer een andere. En in de toekomst - is het ver? is het dichtbij? - komen dagen aanschuiven van louter geluk, van onbegrijpelijke heerlijkheid. Een poort staat wijd open. Een paradijs wacht daarachter. Steeds is de dag van morgen verguld door zijn glans. Je leeft en je speelt, je zet voorzichtig en sluw

je stapjes in het moeras van de grote-mensen-wereld, je denkt er niet aan en tòch reken je er op. Het is niet de hemel van den Heer Jezus daar boven, het is de hemel op aarde. En het geeft niet, dat je soms merkt, dat je vader en moeder en ome Koo er ook nog op wachten, het zal in je eigen leven wel anders gaan, want je bent zelf een ander. Hoe een klein pork ook en hoe onaanzienlijk, hoe ondergeschikt aan alle mensen - je bent tòch waarschijnlijk de meerdere. De wereld draait om jou. Het leven moet je dienen.

Bartje denkt: ‘Het is wel eens gebeurd, dat een koningskind verdwaalde in een gehucht, dat is een loeg, in een klein arbeidershuisje. Daar zingt Lammechien wel eens een liedje van. Zou het zo gek zijn, als dat met jou ook zo was? Als ze je later kwamen halen in een mooie, gouden koets?’

Veel schone, onuitgesproken beloften zullen eens werkelijkheid worden. En ze zullen je zo-maar vanzelf overkomen. Daarom slaapt Bartje 's avonds in met een groot verlangen naar de volgende dag. Wie weet, wat er dan weer gebeuren gaat.

Morgen....

Wàs het maar morgen....

Dan gaat hij....

Zijn sjempotje....

Dan zal hij.... zijn sjempotje....

Een zucht.

Weg is Bartje.

[III]

ER zitten duizenden miezerige droppeltjes op het raam en het helpt niet, dat Bartje er al over veegt met zijn blote arm, ze zitten aan de buitenkant. Maar Riekie heeft gisteren een ruit aan stukken gegooid met een aardappel, toen ze aan het ballen was tegen de muur. Moeder heeft een stuk grauw pakpapier op de roeden geplakt en vader heeft Riekie voor 't eerst de klabatse laten halen van de zolder. Tot die tijd kon hij het bij haar met de hand nog wel af.

Bartje peutert stiekum een gat in het doorweekte papier. Het kan best, moeder heeft het toch te druk en Jan verklapt hem niet. Bartje moet naar buiten zien, want hij heeft het slim benauwd.

Er is oorlog in de lucht. Zware koppels wolken jagen voorbij, laag over de velden, woelen, dringen op, stoten elkander op zij. Een stukje blauwe hemel komt vrij, een engeltje wil naar de natte aarde en naar Bartje zien. Maar een grijs dier - boeh, wat een monster - rekt zich uit, strekt bedachtzaam een klauw en trekt zich op. Hij perst zich als een kat in de nauwe opening. Weg engeltje. De wind rijdt tussen de benden en zweept ze voort Flarden regen als de striemen van een reuzen-klabatse zwaaien over het buigende koren en worden weer opgetrokken voor een nieuwe slag. Nu springt de zon als een vlam op de molen. Een schaduw vlucht in razende vaart over het land, achtervolgd door het licht. De wereld staat in brand, drie, vier seconden, en het wordt donkerder dan te voren.

Vanmorgen heeft het gedonderd, toen ze pas op waren, één harde, dreunende slag als een kanonschot, waar ze allemaal van schrokken. Maar moeder

zei: dat was de inkomste van de zomer en het afscheid voorgoed van de winter. Dat was altijd zo, in voor- en najaar. Dat hoorde zeker zo. Toen de oude koning Willem begraven werd, heeft opoe Tjobbe verteld, schoten ze op de kazerne in Assen ook. Maar Bartje heeft het verhaal een beetje anders gedacht. De winter wordt niet begraven, hij is op de loop. De zon en de zomer zitten hem achter de broek en die wolken bennen zijn leste soldaten, die er als de weerlicht vandoor gaan, net zoals bij de meneuvels van de soldaten op de hei.

En hij wil het verhaal nog wel veel langer en mooier maken, maar het gaat niet, als hij mooi op gang is, valt er iets zwaars in hem en zijn gedachten staan stil. Hij moet weer zuchten en heeft het warm en benauwd. De warmte komt misschien wel van zijn borstrok; hij staat in zijn borstrok te wachten voor het raam. 't Is veel te warm er voor, 't is al Mei. Maar hij mag hem niet uit. Dat mag pas met Hemelvaart, dan trekken alle mensen de borstrokken uit.

Maar de benauwdheid is er, doordat Bartje op deze vreemde en drukkende dag voor 't eerst naar school moet en een nieuw manchesterpak aan krijgt, waar moeder de halve nacht aan gewerkt heeft en waar ze nu de knopen aan naait. De school, hij moet er naar toe, zonder dat hij er het rechte van weet. Vader is daar niet de baas. Hij zal er zitten met veel vreemde kiender bij een vreemd mens, eenzaam en verlaten, in een vijandige wereld. Hoop en vrees vechten in zijn hart, veel vrees en weinig hoop. De angst jaagt de herinneringen voorbij. Verhalen van de broers en van grote mensen over meesters en straffen, de hoek, de

stok, het turfhok. De dreigementen van vader, als hij zijn best niet doet. Een vriendelijke knik van de juffrouw, toen zij eens langs het bruggetje kwam, valt als een zonnestraal daartussen.

Moeder trekt een paar losse witte draden uit de jas. ‘Trek aan,’ zegt zij, ‘en onthou nou goed, dat joen pakkie, mien jongen, dat ik daar het bloed veur onder de nagels uut warkt hebhe, Dat zal je helpen, om er zunig op te wezen.’

‘Mag ik mien borstrok uut?’ vraagt Bartje.

‘Bin ie niet wies?’

‘Hij is tòch kapot.’

‘Dat geeft niet,’ zegt moeder. ‘Dat zit er toch onder, daar ziet geen mense wat van.’

En dan trekt Bartje de jas over zijn kapotte borstrok. Dat gaat heel gemakkelijk, want hij is op de groei gemaakt. Bartje verdrinkt er haast in. Moeder doet met veel wringen de knopen dicht door de stijve en nauwe gaten. Er stijgt een vreemde, beklemmende stank uit het nieuwe pak. ‘Het ruukt nog naar de jeude,’ zegt Bartje. Uit de walm kijkt hij weemoedig naar zijn versleten en gescheurde blauw-kieltje, dat over een stoel te treuren hangt. Hij heeft een hekel aan dit stinkende pak. Hij is Bartje niet meer. Hij heeft bij al de nieuwigheid en de gevaren, die hem te wachten staan, zichzelf verloren. Maar de porken staan jaloers en bewonderend om hem heen en strelen zijn geribbelde buik. Nu is hij groot geworden, die Bartje. Nu mag hij naar school. Wat klinkt dat! Bartje naar school!

Arie slentert de kamer in en blijft breed-grijnzend staan. Hij pakt het jasje van voren vast en trekt het vooruit. ‘Een b-buuk as een b-burgemeester,’ grin-

nikt Arie. ‘Is 't al be-knepen, B-bartje?’ En op 't zelfde ogenblik heeft hij met het zware goed venijnig Bartjes vel te pakken.

Moeder jaagt hem de kamer uit. ‘Ga vort, grote sleef! En ie, Bartje, sta dan niet zo onwies te kieken. Is dat nou de dank veur mien gesloof? Rechtop, zo. Nou, 't is prachtig, heur. Ie liekt wel een boerenzeune. En keer je nou es omme.’

Bartje keert zich om. Ook van die kant bekeken is moeders werk te prijzen. Ze doet het zelf, omdat niemand anders het doet. Maar die knol voor zijn hiel moet zij nog even stoppen, die valt zo op bij het nieuwe pak. En niemand zal van heur kunnen zeggen, dat heur kiender niet knap veur de dag komen. Al kost het heur dan een stuk van heur leven.

Bartje moet zijn voet in moeders schoot leggen, de kous hoeft niet uit. 't Valt niet mee, om lang op één been te staan, als de porken om je heen huppelen en als je je-zelf helemaal verloren hebt. Bovendien moet Bartje dan nog luisteren naar moeder, die hem meent te moeten africhten, nu hij ook groot is en meer onder de mensen komt.

‘Denk d'r nou omme,’ onderricht moe, ‘de mensen wilt je altied uutheuren, veural zo'n eigenwieze schooljuffrouw. Maar pas op, dat ie ze niks vertellen. Wat hier in huus gebeurt, dat bent onze zaken, daar heeft geen mense anders as wij wat mee te maken. Wat je vader verdient en of de kippen goed leggen en wat de biggen kost hebben, dat hoeft geeneen te weten. En als ze vragen, dan zeg ie maar op alles: ik-weetniet, dan bin ie er 't gauwste af. Begrepen? Over ons huus, over onze volk mag ie niet klappen. En tegen

grote lui moe j' zwiegen of ja-knikken.'

'Laat mij maar lopen,' zegt Bartje. Hij grijpt dikke Jan in zijn kleren. 'Blief staan,' zegt hij, 'dan steun ik op joe.' Jan staat als een paal, hij glimt, het is een eer voor hem, de steun van den nieuwen Bartje te zijn. De wind joelt in de schoorsteen en een regenvlaag rittelt op de ruiten en moeders stem praat maar door.

'Denk er omme.... Onthou dat goed....' Er is zo vreselijk veel om aan te denken. Wat kan het leven toch moeilijk zijn.

'Kom hier, nou de kamme nog deur je haren, en dan bin ie klaar.'

En dan knielt Bartje voor moeder neer en legt het hoofd in haar schoot als een boeteling. Moeder heeft het koperen blikje en de stofkam en schraapt en krabt over Bartjes hoofd. Bartje kan wegduiken in haar wollen schort, als het pijn doet en zachtjes kermen, daar gaat moeder kalm om door. Zij houdt de koppen altijd schoon, dan blijven de lichamen het vanzelf. Een luus is geen vlo. Wip-wip is niet zo slim, maar veur Langzaam-aan is zij altijd erg bang weest.

Gert komt er bij staan, rustig en beheerst.

''t Is tied,' zegt Gert. 'Wij moeten vort. Hou nou maar op, nou kan het dunkt mij wel.'

't Is wonderlijk, zo kalm en waardig die grote schreeuwer van een Gert zich gedraagt, nu hij twee broers te beschermen heeft op het schoolpad. Dat is de enige vastigheid op deze onzekere dag: Gert. Die zal voor Bartje zorgen, zolang die nederig en gehoorzaam blijft. Niet langer, want Gert is net als vader, hij duldt geen tegenspraak. Bartje is nederig en ge-

hoorzaam gisteren en vandaag. Hij kan zien, hoe lang hij Gert nodig heeft.

Bartje trekt in het portaaltje zijn klompen aan. De porken zijn meegelopen tot de drempel en moeder staat in de kamer hem na te kijken. ‘Het pak kan zo best. En waar blieft de tied!.... Nou Bartje ook al zo ver....’

Ja, wat is Bartje al groot. Hij gaat als vader de deur uit.

‘'k Ga vort, heur!’

‘Doe zo âs ie zeggen, dan lieg ie niet,’ antwoordt Riekie ernstig.

‘Hou je maar goed, heur!’ wenst moeder.

De buitendeur rukt aan Aries handen als een peerd, dat op de loop wil, de wind gooit hem met een doffe slag in de klink. Ze zijn weg.

Eindelijk.

Ze hangen voorover in de wind als schippers in de lijn, Gert, Arie en Bartje, achter elkaar, de handen in de broekzakken, zo gaan ze het zandpad langs. Gert loopt voorop, omdat hij de aanvoerder is. Hij brult een liedje van het peerd van ome Loeks, dat gestorven is. - Loeks is niet dood, maar 't peerd is dood - maar de wind slaat de woorden kapot voor zijn mond. Bartje loopt achteraan. Hij moet vaak even stil-staan, om uit te blazen en om te kijken naar het huisje en het bruggetje, zolang het te zien is. Een regenboog staat er over als een grote poort en wordt door de jagende wolken verscheurd. Bartje kan niet meer terug. Hij zal niet meer dag aan dag zijn rondje kunnen maken door de tuin en langs de sloten, hij zal niet meer zo als

vroeger de struiken en de bloemen bespieden in hun groei. Hij heeft het zekere gevoel, dat het er nu niet helemaal goed kan gaan. Als hij terugkomt, - hoe lang duurt dat ook weer? - zal hij het wel zien. Bartje wordt weemoedig en de angst voor al het vreemde komt ook weer opzetten, daarom gaat hij ook hard schreeuwen het lied van het peerd van ome Loeks achter de brede manchester-rug van den stillen Arie. Op de straatweg wordt het anders. De storm rumoert er in de kruinen van de bomen, maar beneden wordt zijn kracht gebroken door de huizen. Daar is het beklemmend rustig. Jonge takjes met pasgeboren blaadjes liggen verbroken en verscheurd in de plassen. Bartje vindt het jammer van die blaadjes, maar Gert zegt, dat het helemaal niet erg is. Er blijven genoeg over en die worden er sterk van en gezond, als ze in hun jeugd eens flink geteisterd worden. Dat heeft Gert niet van zichzelf, hij praat het vader na.

Bartje moet nu naast Gert komen lopen en hem een hand geven, want je kan een auto bijna niet horen aankomen door het geraas in de lucht. Bartje doet het en hij is zo suf, het ergert hem niet eens, dat Gert zo de baas over hem speelt.

Er zijn veel kiender op de weg. Ze gaan in groepjes, de boerenkinderen in hun kepen en jassen, de arbeidersjongens winter en zomer in hun kieltje of manchester-pak. Er is niemand, die zich haast in het ruige weer, in de regen, die neerwolkt door de takken en donker plekt op de donkere stammen der beuken. Ze gaan stoeiend en elkaar overschreeuwend, de meisjes kwetterend als een troep mussen en met moederlijke zorg voor de porken. Er hurken een paar bij

hun knikkers in de modder. Ze hebben ruzie, ze beschuldigen elkaar met heftige woorden van oneerlijkheid. Het troepje van Gert gaat daar onbewogen aan voorbij. Een paar grote jongens zijn er bij komen lopen. Ze gaan rustig, met de handen in de zakken, in ernstig gesprek, als volwassen mannen. Het peerd van boer Reinders is ziek, de veearts is er bij geweest, 't is rimmetiek in de harsens. Hij heeft ook altijd wàt, de vrouw heeft pas drie weken in 't ziekenhuis gelegen, dat kostte hem drie gulden min een kwartje op een dag. Hij heeft grof geld verdiend als aardappelkonterleur in de mobilisatietijd. Hij liet zich omkopen en heeft er een huis aan overgehouden, maar er rust geen zegen op. En de aardappels van Jan Donder staan al prachtig in de rij en Berend Smanks heeft zijn twee dikke zwienen verkocht.

Dan wendt zich één van de jongens tot Gert over Bartje. Moet hij ook naar school? Ja, hij moet ook naar school. Is hij niet bang veur de juffrouw? Nee? Hij moet maar goed oppassen, 't is een kwaje hekse. En de hoofdmeester, die heeft een goeie hand van slaan. Bartje moet maar vast een plankje in zijn broek doen, dan heeft hij de meeste zekerheid, dat hij er levend afkomt.

Die toon is Bartje vertrouwd. Ze doen net, alsof ze al grote kerels zijn. Hij heeft ze al door, hij wil er zich niets van aantrekken. Maar het lukt hem niet helemaal. Hij spreekt zichzelf moed in. Als de bovenmeester hem slaat, stuurt hij zijn vader er op af.

Het is, alsof de jongen zijn gedachten geraden heeft. ‘Ie hoeft er tuus niet over te krimmenéren,’ zegt hij. ‘Heb ie dat al es hoord, Gert, van Jan van Otte

Melkrieder? Dat is veur een jaar of wat gebeurd.'

Gert kent het verhaal wel, maar hij wil het nog wel eens horen. En de jongen vertelt: 'Ik heb er zelf bij weest. Die Jans, dat was een duvel, jong. Die stond nergens veur. Hij had den meester bij de appels zeten, maar die hadde hem zien weglopen. Toen kreeg hij anderdaags op schole eerst een waand veur de britse. jong, geweldig! Flik, flak, flaander, van 't ene kadettien veur 't aander. En toen hij een grote mond hadde, nog een lawiebus om de kop, zijn wange was wel een uur later nog rood. En toen het twaalf uur was, zag hij net veur de schole zien grote broer met de melkwagen. Die met hem naar den meester, hè? Nou, die gaat voor den meester staan, hij was haast net zo groot, en die zegt: "Dâ moet ie nou mij ook es flikken - zegt hij - dât ie mij zo'n klap om de oren geeft, zo as ie mien broertje daan hebben".... En wat gebeurt er, jong? -

"Da's goed," zegt de meester kalm en hij haalt uut en geeft die vent een opsalamander, zó met de vlakke hand.... hij tolde meteen de deur uut. Hij heeft er nooit weer weest en de volgende dag, man, hij liep naast zijn karre met een kop as een hengste...'

De jongens lachen allemaal. Er is trots in hun lach. 'Onze meester....' zeggen ze, 'dat *is* er éne.' Ze kijken elkaar aan. 'Onze meester!' zeggen hun ogen. Ze grinniken vergenoegd nog wat na. Hun meester is een held en hun vriend. Maar Bartje trekt zijn schouders op, hij wordt huiverig van angst. Hij kijkt terug, hij overweegt het plan, om er nog stilietjes uit te knijpen. Hij heeft geen kans. Gert houdt hem stevig aan de hand.

Bartje staat aan Gerts hand in een geroezemoes van stemmen, zo hevig als het geraas van de wind in de bomen boven de straatweg. Een schel stemmetje krijt daar boven uit, steeds in dezelfde huilerige dreun: ‘Ikke wil naar mien moeder toe....’ Er is een vreemde geur van krijt en sponsdozen en natte kleren, een beklemmende lucht. Zwarte borden met kriebelende tekens, die door elkaar draven als spinnen. Geduw en gedrang. Bartje is in de school.

Hij snuffelt als een hondje. Zijn wangen gloeien. Hij wrijft in zijn ogen. Hij legt zijn handje op een mooie bruine bank, maar trekt het ook weer terug. Het mag misschien niet. Nu zweeft, in een nevel, een blauwe rok op hem toe. Daarboven is een glanzende, groene blouse. En even, in een schichtig opgluren, ziet hij een jong, lachend vrouwengezicht en blanke vingers, die met een kettinkje spelen op een blote hals. De juffrouw staat voor hem.

Haar hoge stem werpt een paar bevelende woorden in het lawaai. Haar hand, griezelig zacht en koel, pakt zijn gezicht, knijpt in zijn gloeiende wang. Zij hurkt, haar gezicht komt vlak voor hem, een vernaam luchtje gaat van haar uit. Bartje doet een stap terug en slaat de ogen neer.

‘En wie hebben we daar?’ vraagt de juffrouw.

Gerts stem zegt boven hem: ‘Dat is mien broertje, juf, onze Bartje.’ Hij laat Bartje los en gaat weg. Bartje wil hem nalopen, maar een hand leidt hem naar een bank, de voorste van een rij en drukt hem daarop neer. ‘Ga maar zitten, dat is een mooi plaatsje voor je.’

Bartje houdt zich dood. Hij zou zich op willen rollen

als een egel in een pantser van scherpe stekels. Nu hij dat niet kan, zit hij stijf als een paal, de armen over elkaar, de ogen strak op een scheur in zijn bank. Hij laat zijn mond open hangen.

Maar er gebeurt niets. Het lawaai wordt nog sterker, het stemmetje blèrt door, de spinnen op het bord staan stil. Het is allemaal ongevaarlijk. Nu hoort hij stemmen, die hem roepen: ‘Hei Bartje, bin ie d'r ook?’.... Het zijn kinderen, wat groter dan hij, dat zal dan de tweede klasse wezen. Bartje antwoordt niet. Van onder zijn witte wimpers uit bespiedt hij de juffrouw. Zij staat in het gedrang, zij moet handjes geven, een schortje dichtmaken, een haarstrik vastknopen. De juffrouw is lang en slank en zij is deftig; zij praat ook zo gek, zo hoog-hollands als Lammechien, wanneer die haar mevrouw nabootst. En dan is er nog iets bijzonders aan haar, iets dat afstoot en trekt tegelijk. Zij is een groot mens en zij lacht als een kiend. Zij schatert om iets, dat een meisje haar vertelt. Dat is vreemd. Er zijn weinig grote mensen, die lachen als kiender. Vader kan grijnzen en hù-hù-hù zeggen, maar zijn gezicht en zijn ogen veranderen daar niet bij. Moeder kan gichelen en soms glimlachen, meestal tegen Egbert; meer niet.

Nu gaat de juffrouw naar de deur. Zij stuurt een paar kiender naar hun bank. Zij doet de deur dicht, komt terug naar haar lessenaar en geeft drie tikjes met een liniaaltje op de rand. Haar gezicht wordt streng: Zij zegt: ‘Stilte.’

En even later, strenger: ‘Ik wacht nog even’....

Dan, héél streng en met boze ogen: ‘Ja, is 't nou uit, daar achteraan?’

Nu is het stil. De school begint.

Ze zullen eerst een versje zingen, zegt de juffrouw; kennen ze: Opent uwe mond? Vooruit dan maar. Ze moeten goed naar de juffrouw luisteren. Een, twee, drie. Het trilt in Bartjes oren. Hij kent dat versje ook, maar hij doet zijn mond niet open, het is hier nog veel te vreemd, om te zingen. En dan moeten ze bidden, net als in de Zondagsschool en in de kerk, zonder dat ze eten krijgen of naar bed gaan, zo maar. De juffrouw bidt hardop net als een dominee. Bartje zal laten zien, dat hij weet hoe het hoort. Hij vouwt zijn handen op de rand van de bank en knijpt zijn ogen zó stijf dicht, hij ziet er kleuren van: een koepel als een hemel, maar rose en met een groen, trillend gat er in. En hij is een beetje duizelig, als hij zijn ogen bij het amen weer open doet.

Dan zal de juffrouw een mooi verhaal vertellen. Of ze goed zullen luisteren? Ja natuurlijk, als 't mooi is wel. 't Is van den verloren zoon. 't Is een verhaal, dat de Heere Jezus ook heeft verteld. De juffrouw begint. Zij heeft een deftige stem, maar 't is te verstaan. Zij zegt woorden, maar die woorden worden gedachten, verbeeldingen, dingen. Zij zweeft weg in een waas, zij wordt ver en klein. Tussen haar en Bartje groeit een wijd zonnig land, als de heide, maar met grazige heuvels en een helder riviertje, met bloemen en bijen en vlinders en een blauwe hemel daarboven. Het gezicht van de juffrouw komt daar soms op onverklaarbare wijze ijl en transparant voor zweven. Haar stem en haar handen doen vreemde en grote dingen. Ze zetten een wit huis op een groene heuvel. Ze strooien schapen en koeien over het zonnige landschap en

herders, die er bij staan, gebogen op hun staf. Ze maken een blinkend pad van wit zand, dat kronkelt door de landen, dat klimt van heuvel tot heuvel en eindigt bij het huis.

Er was eens een vader, die had twee zonen, die woonde midden in 't veld in de witte boerderij van Jan Kamps. Die éne zoon, dat was een beste oppassende jongen, maar die andere, die kleinste, dat was een rare, die was zeker niet goed wijs, die stond de hele dag op een bult bij 't hunebed naar de verte te kijken. Een luiwammes was 't, hij dee geen spat. In de verte lag de grote wereld, dat was Assen. Hij had er van horen vertellen door mensen, die er geweest waren. - Hij had er Lammechien eens over moeten horen. - En toen zee hij: ‘Vader, ik wil naar Assen toe.’ ‘Dat mag niet,’ zee de olle man. ‘En ik wil toch,’ zee de jongen, ‘en ik moet wat in de zak hebben ook, geef mij maar de helfte van al joen geld. Ik wil daar wat veur kopen, allerhande lekkers en ik kom nooit weerom.’ Nou, die vader, die liet zich door zijn eigen kiend op de kop zitten en de zoon reed weg - op een kameel. Wat was dat, een kameel? Dat was een hoog bonkig peerd. Het witte peerd van Jan Kamps, daar sprong hij op en daar ging 't heen. Hij had zijn Zondagse jasse an op een gewone warkdag. ‘Daag!’ zee hij tegen zijn broer en tegen de arbeiders, ‘wark ie joe maar krom, ik bin zo gek niet, ik zal wel niks doen. Een schoppe is een mooi ding, maar niet voor mij. Ik ga naar de grote wereld toe en ik kom nooit weerom.’ En toen reed hij het pad langs over de hoogten en toen over de straatweg vlak langs Bartjes huis en langs de Lange-jammer

- maar 't was mooi weer en in de zomer - en dat naar Assen toe. En daar ging hij aan 't feest vieren, dag aan dag en met een heleboel kameraden, die suffert. Die aten en dronken en snoepten maar van zijn geld en hielden d'r kermis van, net zo lang tot al het geld op was. En toen zat die jongen met zijn ongeluk, toen ging 't hem net als die osse, die liep te zuchten, omdat hij zijn eigen mest naar 't land moest brengen: hij had het zichzelf aangedaan. En toen moest hij warken, maar hij kon geen wark kriegen en hij kreeg ook niks van de steun. Hij liep wat rond in een ver, vreemd land, dat was daar ergens achter Assen en toen kwam hij bij een boer, die zee: 'Ik heb wel wark veur joe, ie kunt op de zwienen passen.' En daar zat hij toen in 't veld, die zwienen liepen los net as de schapen, en hij moest oppassen, dat ze niet in de eerdappels en de rogge kwamen, want zwienen kunnen veel vernielen. En hij had kleren an 't lief als vodden en hij had een honger als een peerd, man. Nou, toen had hij berouw, natuurlijk. En hij zee: 'Mien vader had toch geliek,' zee hij. 'Ik zal opstaan en tot mien vader gaan en as hij mij as kiend niet meer hebben wil, dan moe'k maar knecht bij hem worden, want een andere vader vindt men toch niet. Dat zal 'k toch nog wel maggen.' En toen ging hij weeromme. Natuurlijk, dat hadde hij vooruit kunnen weten, dat hij toch weeromme moest. Hij moest lopen, want zijn peerd had hij verkocht en dat geld was er ook al weer deur. En toen hij de weg langs ging, toen leek hij net de scharenslijper, zo zag hij er uit: haveloos en versmeerd, een schooiert. Hij hadde 't ook slim benauwd; jonge, dacht hij, nou krijg ik op de ribben. En toen hij

bij de Lange-jammer kwam, toen durfde hij haast niet verder, maar hij zette toch door, hij moest wel. En laat nou die vader iedere dag voor het huis gestaan hebben, met de hand boven de ogen: Komt onze jongen d'r nog niet an? En toen hij d'r ankwam, toen liep hij hem al in de moeite over het witte pad. O drommel, dacht die jongen, nou krijg ik met de klabatse. Maar dat ging goed. Ja, dat kan tòch raar gaan, als je dan weer thuus komt. Dat valt altijd mee. Maar deze vader, dat was toch wel singelier, Bartje mocht willen, dat zijn vader zo was. Nou was 't een oude man met grijs haar, net als ome Koo, dat soort is altijd beter. En hij had eigenlijk dacht, dat zijn zoon al dood was en dat hij nou weer levend worden was. Hij was zo blijde, hij liet de jongen niet eens aan 't woord komen. Hij sloeg beide arms om zijn hals en hij gaf hem een smok, alsof 't een pasgeboren kiend was en ze schrouwden allebeide van blijdschap. En hij trok zijn jongen een mooi nieuw manchester-pakkie aan van de allerbeste kwaliteit en hij gaf hem een gouden ring om de vinger en toen gingen ze eten en feestvieren, een heel kalf kookten ze. Nou, dat was beter dan varkensvoer. Want mien jongen was dood en hij is weer levend worden, zee de oude man.

Die andere jongen was kwaad. Nou, dat moest hij weten. Zijn broer was een slimmert, die had het maar handig gelapt: een mooie reis gehad en plezier gemaakt en nou al weer vaders jongen.

‘En die Vader is God,’ zegt de juffrouw. ‘En die zoon, dat kind van dien Vader dat ben ik en dat zijn jullie ook. Begrijp je dat? Zo goed is God. Wij mogen bij Hem altijd weer terugkomen, als wij van Hem weg-

gelopen zijn. Hij stuurt ons nooit weg. Hij staat op ons te wachten. Hij zegt: Jullie mogen toch mijn kinderen blijven, als je echt berouw hebt van je kwaad. Zullen jullie daar goed om denken?'

Ze knikken. Bartje knikt heftig, zijn kuifje wipt op en neer. Nou, daar kan hij van meepraten, hoe goed of God is. Hij hoeft alleen maar aan die middag te denken, toen hij haast net zo ver van huis zwierf als de verloren zoon. Hij bidde om brood. Het kwam er. Hij vroeg, of hij geen klappen kreeg. God zorgde er voor. Eén ding klinkt wel wat vreemd: En die Vader was God.... Dat kan hij zo gauw niet verwerken. Hij zit nog met zijn gedachten vast aan de boerderij van Jan Kamps. God woont in de hemel, dàn komt het uit. In zijn verbeelding ziet Bartje altijd, als hij aan God denkt, het gezicht van een ouden, goeden man, ergens tussen de wolken of 's avonds in het donker van de bedstee, een vriendelijk gezicht, dat tegen hem knikt. Soms is het het gezicht van Derk-met-de-helm; een poosje is het ook dat van ome Koo geweest. Maar het moet toch anders zijn, het moet andere ogen hebben. Ome Koo heeft rode, ontstoken oogjes, goedig, maar bang. De ogen van Derk-met-de-helm zijn meestal ook goed en vriendelijk en heel wijs, maar altijd vol verdriet. Zelfs wanneer hij vertelt, dat hij een flinke toom biggen heeft gefokt, of dat hij een goeie prijs voor zijn haver heeft gebeurd, wil het verdriet er niet uit verdwijnen. En wanneer de mensen zijn voorspellingen niet geloven of wanneer hij dronken is, gloeien ze nijdig als de ogen van een boze hond.

Bartje beseft, dat Gods voor Wien niets verborgen is, Die alles ziet op de hele wereld van hier tot aan Assen

en tot aan Holland, van waar de deftige mensen komen, geen gezicht kan hebben met mensenogen. Hij zit daar diep over te prakkezeren met het hoofd in zijn handen, zó ingespannen, zó verloren, hij is den verloren zoon en de school en alles vergeten.

Een verdrietige, foeterende stem komt hem wreed storen. Als hij die hoort, herinnert hij zich, dat die al een poos als uit de verte zo heeft gepraat.

'Altijd dat nare gebabbel,' zegt die stem. 'Schei daar toch eens mee uit, kleine kletskous. Je moest je schamen! Wat heb jij nu weer? Hè?.... Kun jij die sommen niet maken? Maar ik heb ze toch uitgelegd, jongen. Waar ben je dan toch geweest met je gedachten? Denk je, dat ik de hele morgen tijd voor jullie heb? De kleintjes zitten er ook nog!.... Nou, pas op dan, allemaal luisteren.... Zeven en twintig en zes.... Grietje, kindje, toe dan toch....'

De juffrouw stampvoet haast. Zij staat voor de tweede klas, dat zijn de kinder en, die vanmorgen aan haar rok durf den trekken en tegen haar lachen en praten en zij heeft een boze rimpel boven haar neus.

'Kom jij maar hier,' kijft zij en zij haalt een meisje bij haar arm voor het bord. 'Anders zit je toch maar te suffen. Nu moet ik het nog een keer vertellen voor jou.... Opgelet.'

Bartje is er van geschrokken, het hart klopt pijnlijk in zijn keel. Hij kan niet meer aan God denken nu. De school is van een zonnig land, met een wit huis weer veranderd in een plaats van angst en verschrikking. De regen klettert troosteloos tegen het grijze raam. De grauwe muren ademen vrees. De zwarte borden drei-

gen. Hoe kon Bartje de school vergeten en de juffrouw, die kwade heks.

Daar komt zij; voorzichtig, nou lacht zij weer, maar hou haar in de gaten. Zij neemt een rare, hoge stoel en gaat voor Bartje zitten.

'Ziezo,' zegt zij, 'en nu gaan wij eerst een praatje maken, hè? Hoe vinden jullie 't hier?.... Was 't geen mooie vertelling?.... Ja, kijk maar eens naar die platen, hoor! Mooi hè?.... Hebben jullie ook eendjes thuis? Toe, zeg nou eens wat?....' En terwijl zij lacht tegen Bartje gaan haar ogen waarschuwend over de kleintjes naar de bengels uit de tweede.

Moeder had wel gelijk, toen zij zei, dat hij uitgehoord zou worden, zij vraagt je het hemd van 't gat. Hoeveel varkens hebben jullie thuis?.... En de kippen, leggen die goed?.... Verkoopt je moeder de eieren?.... Krijg je ook wel eens een ei?....

Er zijn domme kinderen in de klas. Bartje verwondert zich er over, dat er zoveel zijn. Ze weten niet wat ze zeggen of zwijgen moeten, ze zitten te springen van verlangen, om aan het woord te komen, ze zwaaien hun uitgestrekte arm ongeduldig heen en weer. 'Juf, onze varkens hebben krammen op de neuze. Dan kunnen ze niet wroeten, juf!'....

'Juf, onze moeder heeft een nieuwe mantel, Hillechien Krom heeft hem genaaid. Een mooie, juf, veur acht en een halve gulden!'....

'Juf, weet juf wel, wat veur koffie of wij drinken? Wij drinken Tik-tak en Van Nelle's koffie deur mekaar. Ons vader zegt, dan heeft hij niet zo'n last van de mage....'

'Wij hebben jonge sikken, juf! Ons vader wou ze ver-

kopen an de jeude, maar nou mest hij ze vet en dan slacht hij ze....'

'En ons moeke, juf....'

'En onze kalver....'

Ze lopen in hun geestdrift uit de banken en komen dicht bij de juffrouw staan. Ze vertellen maar, met glinsterende ogen, al de geheimen van hun huis. Voor de eer, om door de juffrouw aangehoord en toegelachen te worden.

Maar Bartje is wijzer. Die houdt zich aan moeders raad.

'Met z'n hoevelen zijn jullie thuis, Bartje?'

Bartje krijgt een kleur en zwijgt.

'Nou, hoor je 't niet? Heb je veel broertjes en zusjes?'

''k Weet niet.' Stuurs van verlegenheid.

'Weet je dat niet?'

'Nee....'

'Hebben jullie óók varkens?'....

Weer zwijgen. Nog hoger kleur.

'Toe, vertel het eens....'

''k Weet niet.' Bijna vijandig.

'Kom, dat weet je toch wel?.... Je bent toch een grote jongen?'

'Nee.'

'Ben jij geen grote jongen?'

Zwijgen. Een dom gezicht, met openhangende mond, neergeslagen oogleden. Twee slimme oogjes, die even schichtig opgluren na een pauze - is ze nu nogal met hem bezig? - en die dadelijk weer, betrapt, zich verbergen. Bartje speelt de idioot, liever dan zijn huis te verraden.

De juffrouw zit een poosje ernstig en verwonderd op hem neer te zien.

‘Vind je 't niet fijn hier in de school?’ vraagt zij dan maar.

Twee ogen richten zich even recht op de hare. Een kuifje knikt. Natuurlijk, zij zei immers zelf, dat het hier fijn was. Bartje zal wel oppassen, dat hij het niet anders zegt. Maar 't is overal fijn, behalve tussen deze muren en op dit ogenblik.

Even wordt een zachte hand op een gloeiend hoofdje gelegd. Zo troostend is daar nog nooit eerder een hand op gelegd. ‘Wij zullen wel goeie vrienden worden,’ zegt een stem, de stem van het verhaal. En Bartje knikt en heeft een ogenblik het gevoel, alsof hij huilen moet of óók vertellen, veel vertellen, van de sloot en van vader en nog veel meer. Vlak daarop zit hij zichzelf uit te jouwen. Vrienden, hij en de juffrouw?.... Hoe kan dat nou, met zo'n fijn mens? Hij is bang voor haar. Zij behoort tot een wereld, waar de zijne niet aan raakt, tot de wereld van den dokter en den dominee en de heel rijke boeren. Zij spreekt hooghollands. En zij hoort ze stiekum uit. Een mens, dat je aldoor in het oog moet houden en daar vrienden mee? ‘Denk an het moeras,’ zegt Derk-met-de-helm. ‘Heide en bloemen, en 't stinkende water daaronder....’

De morgen gaat snel voorbij. Bartje houdt oren en ogen goed open, hij ligt aanhoudend op de loer. Zijn hele aandacht is er op gericht, om te leren, hoe hij zich houden moet. Het is eigenlijk niet zo moeilijk, het lijkt op thuis. De juffrouw eist gehoorzaamheid net als

vader. Als zij zegt: ‘Stil’, dan moet je stil zijn, en als je toch praat, komt soms je naam op het bord. Daar kunnen ook streepjes achter komen. Dan moet je schoolblijven. Als je naar achteren moet, moet je een vinger opsteken, maar je mag er niet mee zwaaien, en niet ‘juf’ roepen, dat is hinderlijk. En je voeten moeten stil naast elkaar staan op de plank en als je werk af is, moet je de armen over elkaar leggen. Er is nog veel meer en al die regels moet je kennen, dan pas kun je gerust wezen.

Een jongen uit de tweede klas moet voor het bord komen. Hij heeft met knikkers zitten spelen en de juffrouw heeft hem al driemaal gewaarschuwd, nu moet het maar eens uit zijn. Bartje kent dien jongen wel, hij hurkte vanmorgen in de plassen en had ruzie. Toen bekte hij er geweldig op los en nu kijkt hij zo bang en ongelukkig als een schaap, dat onder 't mes moet. 't Is ook geen wonder, zijn knikkers gaan allemaal in de kast en hij krijgt drie tikken met een liniaaltje op de stoute hand. Hij moet daarbij zijn vuist op de bank van Bartje leggen en de juffrouw slaat hem gemeen op de knokkels, vindt Bartje. Die suffert, hij laat alles maar toe, hij staat bij zijn mishandelde hand te blèren met zijn grote mond wijd open. Het zal Bartje niet gebeuren, dat hij zo dom is, om met knikkers te spelen. Hij is een oppassende jongen, hij zit tijdens de strafoefening als een beeld tegen de leuning met zijn armen stijf over elkaar. Daarom mag hij potloden uitdelen, Dat geeft hem een kleur van plezier. Maar er is toch nog te veel vreemds en vijandigs om hem, hij kan zich niet helemaal rustig gaan voelen.

Ze mogen tekenen. Bartje tekent den verloren zoon, die op een groot peerd de wijde wereld intrekt. Het is erg moeilijk, en hij kan er niet goed aan doorwerken, want telkens komt de juffrouw de rijen langs, om te zien, wat er al staat. ‘Is dat een schaap?’ vraagt zij aan Bartje, als het paard af is.

‘Ja,’ knikt Bartje. Hij zal haar maar gelijk geven. Grote mensen moeten het toch altijd beter weten. ‘Dan zal ik ook eens een schaap tekenen,’ zegt zij en zij wringt zich naast de eerbiedig opzij schuivende Bartje in de bank en tekent een prachtig schaap achter de houterige poten van het paard. Het komt goed uit, dat heeft Bartje net nodig, er waren ook schapen in het veld. En dan gaat hij gauw verder. Hij tekent een heuvel met het huis en het zandpad en een mannetje met een baard tot op zijn voeten, die zijn jongen staat na te kijken. Hij ziet het hele verhaal weer gebeuren en hij zucht van voldoening. Maar als de juffrouw vraagt, wat dat allemaal voorstelt, zegt hij: ‘'k Weet niet....’

Ze mogen ook spelen op het plein. Het is een verlossing, een groot geluk, om weer buiten te zijn onder de jagende wolken en je te kunnen bewegen zoals je dat wilt. De andere klassen zijn ook buiten. Bartje ziet de gezichten van Gert en Arie weer en Gert neemt hem dadelijk onder zijn veilige hoede. Het geeft allemaal moed, en als Bartje weer naar binnen gaat, durft hij een jongen, die hem uitscheldt, al een flinke stomp in de ribben te geven.

Maar in het uur, dat dan volgt, is Bartje er nog haast lelijk ingevlogen. Het is alleen zijn slimheid, die hem redt.

Ze moeten streepjes trekken op een mooi schoon blaadje, precies tussen de lijnen. Dat is schrijven, zegt de juffrouw. Je moet het maar geloven. Als Lammechien schrijft, gaat het anders. Wie het best werkt, - ‘werkt’ noemt ze dat! - die zijn naam komt met rood krijt onder de vlag.

Bartje doet zijn Lest op ieder streepje, zo geweldig, alsof hij er de vrijheid mee kan verdienen. Zijn tong komt uit zijn mond en volgt met zijn ogen de beweging van het potlood. En de bank is zo hoog, Bartje moet er half bij staan, zijn buik wordt ingedeukt door de scherpe rand van de lessenaar.

Dan gebeurt er wat. Het is bijna niets. Een geluidje, dat je buiten, als je bij de jongens bent, wel lollig vindt en dat thuis wel mag als moeder goed te spreken is, maar dat hier natuurlijk iets verschrikkelijk slechts moet zijn. De kinderen lachen en kleuren en kijken naar Bartje en de juffrouw bijt op haar lip en kijkt ook, Maar Bartje heeft zich al omgedraaid en zit verwonderd achter zich te zoeken.

‘Kerel, kerel,’ zegt Bartje verontwaardigd, ‘wie heeft daar toch zo'n grote wiend laten in de schole?’ ‘Stil Bartje,’ zegt de juffrouw, ‘en ga recht zitten, zoals het behoort.’ Maar het dikke, verlegen meisje van boer Berends, die achter Bartje zit, krijgt de schuld en moppers, ze huilt er van. Er is maar één, die nog aan Bartjes schuld gelooft. Dat is de jongen, die naast hem zit. ‘Ie hebt het 'daan,’ fluistert hij. Maar Bartje snauwt fluisterend terug, zonder op te zien van zijn werk: ‘Och jong, hol ie joe stille, wie 't eerste vernemt, heeft 't zelf in 't hemd. Weet ie dàt wel?’.... En de juffrouw gebiedt stilte.

Bartjes ijver wordt beloond. Hij heeft de mooiste streepjes. Zijn naam komt onder de vlag. Rode spinnepoten met een grote spin voorop, dat is zijn naam.

Bartje krijgt zelfvertrouwen. Hij durft al glimlachen tegen de juffrouw, als hij bij haar langs loopt naar buiten. En met een begin van trots en van blijdschap, omdat hij nu niet langer een pork is, dringt hij zich tussen de schreeuwende kiender door het hek van het schoolplein, knoopt zijn nieuwe jasje los, spant het met beide armen als een zeil en vliegt, achter Gert en Arie, met de storm en een regenbui in de rug jodelend naar huis.

Het huis staat nog, met een onverstoorbaar vriendelijk gezicht en een pleister op het oog in de striemende wind, maar iets vreemds, iets naakts is er aan gekomen. Wat is het? De zinken kap is van de schoorsteen geslingerd op de netjes afgestoken groentebedjes. Het huis heeft zijn mutsje verloren. Er is ook een veel belovende tak van de pereboom geknapt. Bartje schudt er zijn hoofd over en wordt een beetje verdrietig, omdat hij nu niet meer op alles passen kan. Maar binnen vergeet hij het. Moeder vraagt, hoe het gegaan is op school en Bartje weet haar veel te vertellen. Hij weet, hoe duur de mantel is van vrouw Heidstra, hij weet ook, in welke gezinnen eieren worden gegeten en dat de koe van Aart Odding - Aart van Grietien, jà - een bolkalf heeft geworpen. Moeder hoort meer uit de buurt, dan anders in een week. Zij glimt van tevredenheid. ‘Ie hebt toch niks over ons huus uutlaten?’ vraagt zij.

‘Ze weet van mij niks,’ zegt Bartje fier. Dan krijgt

hij een plakje spek extra. Hij vertelt ook, dat hij onder de vlag staat.

‘Ie bent een flink jong,’ zegt moeder. ‘Ie speelt het wel klaar op schole, Ik wou, dat ie ook maar zo flink waart, Arie.’

Arie bromt wat. Hij kijkt ongelukkig en nijdig. Vader vraagt:

‘Kun ie wat met de juffer overweg?’

‘Ik kan best met heur opschieten,’ verklaart Bartje, ‘maar ze is mij veul te hollands-deftig en ze heeft veul te veule drukte en poeha.’

En dan wordt zijn trots wel een beetje getemperd.

‘Laat mij maar lopen,’ zegt hij nog. Maar het klinkt onzeker, want hij voelt een onbestemde vrees voor de deftigheid van de juffrouw.

[IV]

DIE middag schiet de felle vlam van de zon bij tijden door de wolken en staat met een vals geel licht in het lokaal, op de platen aan de muur en het zwarte glimmende bord. Als het weer verdwijnt, rukt de wind aan de ramen en boldert over de lege schoolzolder. Een tuimelraam klapt open en valt aan scherven. Vlak er op, in het tumult van de kinderen en de bezwerende woorden van de juffrouw breekt de zon weer door en werpt haar schaterend licht over de woelige koppen. Er wordt slecht gewerkt die middag. ‘De storm zit in jullie hoofden,’ moppert de juffrouw. Ze moeten nu eens de gedachten bij hun werk houden, moppert zij. Zij loopt heen en weer en houdt de wacht als een klokhen, wanneer haar kuikens worden bedreigd. Ze spreekt hard en dreigend, maar de wind joelt luider als een lastige, sarrende kwajongen. Kinderen spelen met de schaduw van hun hand, kinderen zitten dromend door de ramen te staren, kinderen juichen zacht als ook een ander raam bijna in diggelen valt, een jongen werpt een dansend lichtvlekje op het bord met een spiegeltje.

Op zijn bank, met het potlood gereed op het papier, zit Bartje de juffrouw stil te bespieden. Zij komt dichter bij hem op deze middag. Als zij pas een jongen heeft gestraft en even later al weer moet verbieden, begint zij op moeder te lijken, die haar stelletje ook nooit goed de baas kan blijven. Als zij hard op de lessenaar slaat, kijkt zij even verbeten als moeder, wanneer die Gert bij zijn oren heeft, Gert, die zich niet meer zo-maar laat slaan. Wanhoop ligt in haar verdrietige ogen, een klacht om hulp. Iets van haat komt daar soms bij.

In zulk een moment staat de hoofdmeester plotseling groot en breed op de drempel, kijkt verstoord naar de kinderen, dan omhoog naar het tochtende gat in het raam en meteen is er de stilte, waarvoor de juffrouw een hele middag heeft gevochten, maar nu schijnt zij er niet blij mee te zijn. De meester vraagt: ‘Zijn ze lastig, juffrouw?’ En de juffrouw lacht, maar zij wordt verlegen, en rood tot het kettinkje op haar hals. De meester overziet de troep. Zijn ogen staan streng onder wenkbrauwen als borstels. Waar hij ziet, durft geen vinger zich bewegen. Hij is erg groot, hij moet ontzaglijk sterk wezen. Als Bartje zo sterk was, zou hij den groten jongen van Otte Melkrieder ook wel een opsalamander durven verkopen. Zo iemand staat nergens voor, denkt hij. En hij krimpt ineen, als de man naar hem kijkt.

De meester moet iets aantekenen op een groot papier. De lessenaar wordt klein, als hij er zich staande over buigt. De juffrouw staat achter hem en weet niet, waar ze haar handen moet laten. Zij legt ze over elkaar als een kind, zij speelt met haar kettinkje, in 't laatst vouwt zij ze op haar blauwe rok. Zij geeft rustige antwoorden tegen de zwarte rug, maar haar ogen spieden daar overheen naar de klas en dreigen.

De meester zal nu de namen van de kleintjes oplezen. Hij gaat vlak voor de klas staan met zijn papier. Wie er is, moet de vinger opsteken. Wie er niet is, moet het zeggen. Zullen ze dat doen? Niemand snapt het grapje. De meester begint. Hij leest ook: Bartje Bartels. En hij overziet de klas.... Is die er niet? Is Bartje Bartels er niet?

Een vinger prikt bijna tegen zijn buik. Dáár, wijst de

juffrouw. De hoofdmeester lacht. ‘Ha, aardappel, ik zag je niet eens! Zo, ben jij Bartje Bartels?’.... En dan, met meer belangstelling: ‘Een broertje van Lammechien?’....

Een stomme knik. En een knipoogje van den meester naar de juffrouw.

‘Waar is Lammechien tegenwoordig? Thuis?’

‘'k Weet niet....’

‘Werkt ze dan niet?’

‘Jawel....’

‘Met twee woorden spreken,’ zegt de juffrouw.

‘Waar werkt ze dan?’

‘'k Weet niet....’

‘In Assen?’

‘Ja....’

De meester grabbelt zijn papier bij elkaar. Hij wenkt de juffrouw met de ogen. ‘Die Lammechien,’ fluistert hij, en verder is het onverstaanbaar, omdat hij zijn oor vlak bij dat van de juffrouw brengt.

De juffrouw wordt weer rood en zij schudt meewarig haar hoofd. Met iets van schrik kijkt zij even opzij naar Bartje.

‘Die jongen?’ zeggen haar ogen, ‘en daar een zuster van?’

Nu heeft Bartje weer veel om te denken. Er zijn veel geheimen in het leven. Dit is het bange geheim van zijn grote zuster Lammechien. Er is wat met haar geweest. Met Lammechien en een meester, toen ze in de hoogste klas zat. Niemand dan vader en moeder weet wat het is, en Lammechien zelf. En hij daar, hij de deur, schijnt het ook te weten. Maar Bartje heeft er nooit naar durven vragen. Het is een geheim, dat zeer

doet, dat heel zorgvuldig bewaard moet worden, als een smettende wond onder een lap. Maar het springt op in de ogen van de buurvrouwen, als ze met moeder over Lammechien spreken en soms in de ogen van Lammechien zelf, als jongens uit de Lange-jammer haar najouwen bij de weg. Bartje heeft er Arie eens naar gevraagd, maar die wist er ook niet veel van. De politie is in huis geweest en de meester is uit de streek verdwenen. Vóór die tijd hebben ze op een donkere avond al de ruiten in zijn huis ingeslagen. Niemand weet precies, wie dat gedaan heeft, maar Harm van zwarte Jaante, die nou zo gek op Lammechien is, en met wien zij in die tijd al zo'n beetje scharrelde - och, kienderspul, heur! - moet er ook bij zijn geweest. En toen is meester Van Dorp hier gekomen.

De juffrouw komt langzaam en in gedachten terug voor de klas. Zij ziet er wat ontdaan uit. Zij strijkt een paar keer over Bartjes hoofd, kijkt naar zijn werk, en zegt, dat hij flink zijn best moet doen. Maar een poosje later gaat zij bij hem bovenop de bank zitten, half op zijn schrift, zodat hij niet verder schrijven kan en dat dringt niet eens tot haar door. Zij merkt ook niet, dat de jongen van daar straks weer een lichtvlekje laat dansen langs de muur, dat hij mikt op het oog van de waakhond op de plaat en dat het op een paar plaatsen in de klas weer rumoerig wordt. Zij zit naast Bartje met haar schoenen op zijn zitbank en zij staart naar iets in de verte. Bartje kijkt naar haar op. De juffrouw en moeder.... het is toch eigenlijk hetzelfde. Dat staren naar een berg van verdriet in de verte is hem bekend. Zo zit moeder iedere morgen, als zij pas is opgestaan. En dan vergeet Bartje de deftigheid van

de juffrouw en het lekkere luchtje van haar zijden blouse en de blanke handen met de mooi geknipte nagels. Zij is toch een gewoon mens en Bartje heeft medelijden met haar, omdat die kerel, die hoofdmeester zeker erg hard voor haar is. Zo kan hij ook medelijden hebben met moeder, als vader haar heeft afgesnauwd. En dan denkt Bartje niet meer na. Hij volgt de ingeving van iets goeds in zijn hart, hij tikt met zijn potlood tegen haar mooie zijden been.

‘Wat is er?’ vraagt de juffrouw afwezig.

En Bartje zegt zacht en vertrouwelijk: ‘Ie bent zo rood. Heb ie verdriet? Maak je maar niet van streek, heur! Ik vind 't ook een nare kerel.’

‘Wie?’ vraagt ze verbaasd.

‘Die daar,’ zegt Bartje met een vies gezicht en hij knikt naar de deur.

‘De hoofdmeester,’ zegt Bartje.

De juffrouw trekt raar met haar gezicht en 't is net, of haar ogen vochtig willen worden. Even lijkt het, alsof ze haar armen om Bartje heen wil slaan.

Maar haar handen pakken hem bij zijn manchesterschouders als andere kinderen ‘ô!’ roepen in starre verbazing. En haar gezicht, nadat ze heeft rondgekeken, alsof ze pas is ontwaakt, verandert plotseling. Het zegt ook: ‘ô!’ Haar mond zegt: ‘Foei Bartje, hoe durf je!.... Zo iets onbehoorlijks, Bartje! Je moest je schamen!’.... Ze kijkt weer rond. De kinderen staan in de banken, fluisteren elkaar toe, wat Bartje heeft gezegd, zien vol schrik en afschuw toe.

‘Ga weg, jongen,’ zegt de juffrouw. ‘Jij mag niet meer zo dicht bij mij zitten. Daar achteraan, bij de deur, is jouw plaats. En vanavond moet je school

blijven....' En nog veel meer. Tot de kinderen voldaan 'Net goed' hebben gemompeld en allen tevreden weer verder werken.

De juffrouw gaat tussen de rijen lopen. En Bartje zit op zijn nieuwe plaats bij de deur van de gang, trillend en met een zwaar bonzend hart. 'Foei, Bartje, wat onbehoorlijk!'.... Het is, alsof hij de klabatse heeft gevoeld.

'Het moeras,' zegt Derk-met-de-helm. Zijn hoofd knikt tussen de wolken, zijn ogen fonkelen boos als die van een hond. 'Smiet de boel over de vloer,' zegt de stem van Hendek-Jan de stroper. 'Gooi haar je potlood naar de kop....'

Bartje doet het niet. Hij werkt door, hij maakt streepjes en hij doet warempel zijn best ook nog. 'Kreng,' fluistert hij onhoorbaar na iedere haal met het potlood. 'Katte.... kakdame uut Holland....' Hij wrijft in zijn oog. Er zit een zwart dingetje voor, net een vlieg. Wat gek is dat, hè? - Waar hij kijkt, dat ding gaat mee.... Kan hij het stilhouden? - Het zweeft langzaam naar boven. Nog eens wrijven.... 'Bartje, werk je door?'

Het potlood krast verder. Ja, ik wark wel, floddermadam, lelijkert met joen korte haren net as Snibbechien uut de Lange-jammer, as ze heur mutse afzet.... met joen mooie blanke handen en joen puntig geknipte nagels.... Boeh, wat een lelijk wief ben ie toch! Net een katte.

Moeten ze opbergen? - Goed. En netjes zitten, om naar een plaat te kijken? Best, Bartje kan nog wel de eerste zijn. Dat wil ie toch immers graag, Snibbechien heks? - Lach ie alweer een beetje? - Denk ie, dat ik

weerom zal lachen? - Kun ie het denken! As 't pasen en pinksteren op éne dag is.

Zij moet maar ophouden met haar gezeur over die plaat. Bartje weet er een verhaal van, dat veel mooier is. Hij heeft het al bedacht die middag, toen de plaat nog aan de muur hing. Er staat een jonge vogel op, die uit het nest gevallen is - zo lijkt het. Maar 't is niet zo! Die jonge musse, die lag in 't nest bij de andere jongen en toen legden zijn vader en zijn moeder spinnekoppen voor hem neer en darmen van dikke dauwpieren. ‘Vreet op,’ zeden ze. ‘Dat is lekker,’ zeden ze. ‘Maar ik vertik het,’ zee de jonge vogel. ‘Vreet ze zelf maar op, die stinkende rommel. Ik spij d'r jà van.... Bàh!’.... En hij schreeuwde maar bàh, net zo lang tot ze hem d'r uut kwakten. Nou ligt hij daar te krimmeneren, zó ongelukkig, 't is net de verloren zoon. De verloren zoon, daar komt het toch altijd weer op neer. En je moet weerom, je moet de minste wezen, anders ben je verloren voor altijd.... Het moeras is diep en verraderlijk.

Woest geschreeuw van kinderen en klompengeroffel sterft weg in de verte. De wind bonst op de ramen: Bartje, waar blief je nou? - Een ekster schettert in de kale kroon van een eik. Maar Bartje zit stijf in zijn bank, als bevroren, en vier, vijf andere kinderen zitten zó voor hem en de juffrouw zit achter haar lessenaar, kijkt schriften na, poetst haar nagels, haalt de kam door haar krulletjes. Soms staat ze op en veegt een streepje weg achter een naam. Als drie streepjes zijn verdwenen, mag het kind weggaan. Het fluistert dankbaar een groet, loopt op de tenen naar de deur,

holt over de gang en stoot een schreeuw in de roezeboezige avond. Snel klompgeklots gaat verloren in de schreeuw van de wind: ‘Bartje - hoei-i-i!’....

Maar Bartjes naam staat niet op het strafbord en daarom kunnen er ook geen streepjes verdwijnen. Hij wordt de laatste van allen. Hij schrikt, als de deur opengaat, want hij verwacht den hoofdmeester te zien. Zou ze het dan vertellen? Maar 't is de meester niet, 't is de andere juf, uit de derde, die vanmorgen ook met de valse juf op het schoolplein liep. ‘Heb je nu al een groentje gehouden?’ vraagt zij. ‘Wat heb jij op je geweten, jongeman?’

Bartje slaat de ogen neer en zwijgt stuurs.

‘Moet je horen,’ zegt Bartjes juf. Zij trekt de ander naar zich toe. Zij fluistert wat. Grote mensen doen altijd stom, ze denken zeker dat kinderen alleen maar oren hebben. Ze lachen samen, natuurlijk, ze lachen weer, het is altijd hetzelfde.

‘O, hou op,’ gichelt de andere juf, ‘ik val om. Jij met je vrijer!’

En even later: ‘Je ben nie wijs, zeg! Dat lekker jong! 't is nou,.... kijk es, 't is al meer dan een kwartier. Voor die gekke vent! Vooruit meid, schiet op! Ik ga mijn tas vast halen.’

En dan komt de echte juf naar Bartje toe en zij doet weer vals, zij legt haar arm om hem heen en trekt hem tegen zich aan. Het is een vies avontuur, maar het is het verstandigste om het je te laten welgevallen. Zij is misschien niet wijzer en het wordt nu alles weer goed. Als 't een beetje wil, komt hij nog weer vooraan te zitten.

‘Zul je 't nooit weer doen, Bartje?’

‘Nee juf....’

‘En altijd voortaan netjes blijven?’

‘Ja juf....’

‘En morgenvroeg eens wat schonere handen hebben en keurige nagels?’

‘Ja juf....’

Nee juf, ja juf, en een trouwe, aanhankelijke blik naar omhoog. 't Is precies als bij vader. De juffrouw brengt zelf zijn schrift en zijn potlood in het vak van de voorste bank.

‘Ik vind het best fijn in school,’ zegt Bartje.

Zij gaat naar de kast en neemt er een half schrift uit. Zij grabbelt in een bakje naar een stompje potlood. ‘Hier,’ zegt zij, ‘omdat je zo netjes geschreven hebt. Dan kun je thuis nog eens schrijven, hè?’

‘Jij springt ook van de hak op de tak,’ zegt de andere juf, die weer binnenkomt.

Dat begrifpt Bartje niet. Hij zegt, met een dankbaar gezicht: ‘Dag juffen, tot morgen, hè?’ en hij sluipt naar de deur. Achter hem lachen ze weer. Wat scheelt het hem?

De wind, die heeft staan wachten, omarmt hem, grijpt speels naar zijn schrift en stoeit naast hem voort de weg op. Hij grijpt Bartje in zijn rug en tilt hem op en draagt hem in snelle vaart boven twee kletterende klompjes naar huis. Bartje joelt van plezier. Alle angst is weg. Hij weet nu zeker, dat hij het klaar zal spelen in de school. 't Is er net als thuis en overal. Hij zal morgen een grote bos margrieten meenemen; ze staan hier genoeg te wuiven en te knikken in de wei langs de weg. Dan kon hij nog eens een potje breken bij de juf. Hij maakt een dwaze sprong over een plas.

Hij klemt zijn schrift tegen zijn borst, stijf en toch voorzichtig als een kostbare buit. Lammechien moet er zijn naam op zetten en 's avonds zal hij het wegstoppen, dan krijgen de broers het niet in hun fikken. Bartje gaat hinkend het brugje over, het klinkerpaadje op, hij moet het volhouden tot de tafel. Het lastigste is, om uit je klompen te hinken, zonder dat je valt. Het lukt. Vandaag lukt alles. Bartje komt hinkend de kamer in en Gert en moeder geven hem meteen de wind van voren over zijn schoolblijven. Gert doet, alsof hij zijn eigen grootvader is. Maar Bartje heeft Gert niet meer nodig.

'Och jong,' zegt Bartje minachtend, 'bemoei je toch met joen eigen zaken. Grote wiesneuze. Kiek dan es, ik moest blieven zitten om ditte.' Hij slaat met een triomfantelijke klap zijn schrift op de tafel, grijpt het dadelijk weer, wrijft met zijn mouw over het kaft. Hij diept het potlood op onder veel rommel in zijn broekzak. 'En hier, ditte ook. Omdâ 'k zo best warkt hebbe! Nou, wat zeg ie nou?'....

Wat zullen ze daarvan zeggen? Ze zwijgen verbaasd. En Bartje vertelt aan moeder, die zijn kieltje zit te vermaken voor Jan, al het nieuws, dat hij weer gehoord heeft tijdens de vertelling over de mus. Hij krijgt dadelijk een boterham, als hij er om vraagt en met het grote mes gaat hij zijn nagels schoon pulken. 'Wat doe ie nou?' vraagt moeder, terwijl ze zich van verwondering in de vinger prikt. 'Blief van dat mes af, Bartje!'

'Ik moet mien nagels toch schoonmaken,' zegt Bartje.

'Juf heeft het 'zegd.'

Moeder zuigt op haar vinger.

‘Juf is niet goed wies,’ verklaart ze beslist. ‘Wie heeft 't ooit 'heurd: de nagels schoonmaken! En nog wel met een broodmes. Leg neer, vort!’

Bartje doet het dan maar. Hij zal straks buiten wel een scherfje zoeken of een spijker in de schuur. Daar gaat het ook wel mee. Nu wil hij eerst even bij 't popje kijken. Hij heeft er de hele dag nog geen tijd voor gehad. En dan moet hij nog een mooie tiksteen zoeken op de hei en de jonge mezen bekijken in de pereboom. Verduld, wat heeft een mense het toch druk, als hij geen pork meer is. Als hij zo groot is, dat hij naar de schole gaat.

Het popje is een week of zes geleden geboren, precies een jaar na Egbert, die nou zit te jengelen in de kakstoel, die nou geen popje meer is, maar een klein pork. ‘Een jaar, dat is slim gauw,’ zeden de buurvrouwen toen ze op kraamvisite kwamen.

‘Doe d'r maar es wat an,’ zee moeder toen.

Natuurlijk, daar doe je niks an. Als God je weer een popje heeft toebedacht en een engeltje brengt het in de nacht naar de aarde, dan kun je het slecht de deur weigeren, dan heb je dat met een vriendelijk gezicht aan te nemen.

Berend komt van den lieven Heer zelf. Dat heeft moeder in vertrouwen aan Bartje verteld, toen hij vroeg, hoe ze nou weer ineens aan het nieuwe popje gekomen waren. Eerst probeerde ze hem weer met het praatje van de ooievaar af te schepen, maar ze merkte al gauw, dat hij daar te groot voor geworden is. Toen heeft hij dan de waarheid gehoord, maar hij mag er tegen niemand over praten.

Hij wou nog meer weten: of moeder het engeltje zelf gezien hadde en wat het zee; waarom ze hem, Bartje, niet even d'r bijgeroepen hadde en vooral ook, hoe of dat nou zo raar treffen kon, dat ze nou weer net uut de beddestee vallen was.

Maar moeder deed, alsof ze al die vragen niet hoorde. ‘Ga vort,’ zee ze. ‘Ga buten spelen, kleine vragescheet,’ zee ze. ‘Ie weet nou alles, moet ie maar rekenen en ie bint al veul te wies veur joen jaren....’

Nou, toen heeft Bartje diezelfde dag nog geprobeerd, bij Gert en Arie wat meer aan de weet te komen, maar Gert lachte alleen maar en wat Arie vertelde leek nergens op; dat was nou net geschikt, als je 't geloofde, om al het mooie uit je gedachten weg te nemen. Alle lust, om nog verder te vragen was er door vergaan.

Nee hoor, vader en moeder bent geen zwienen. Grote jongens bent zwienen, allemaal. Bartje zal oppassen, dat hij niet zo wordt. Hij loopt iedere dag een poos te dromen over het engeltje; 's avonds zit het bij hem op de bedsteeplank en in de toekomst, wie weet wat er dan nog met hem en een engel gebeuren zal. Zonder engelen is geen toekomst meer mogelijk. Ze werpen je 't geluk in de schoot.

Berend heeft pas de borst gehad. Hij ligt kleine tevreden bromgeluidjes te maken in zijn houten wieg, en spartelt een beetje als Bartje bij hem knielt. Bartje steekt zijn vinger in een handje. Wonderlijk-tere vingertjes klemmen zich er om. Grote blauwe ogen richten zich op de zijne, ernstige ogen in een simpel en rimpelig oude-mannetjes-gezicht.

Bij het kijken in die ogen kan Bartje alles vergeten.

Er mag een straaltje melk lopen uit het hoekje van de mond, en een verdacht luchtje komen uit de doek, die ogen behouden hun waardigheid. Ze zijn rein als de blauwe hemel en diep als het diepste water. De oneindigheid ligt er in. Het lijkt, of ze alles weten en alles zien; ze kennen geen angst en geen slimmigheid; ze zijn misschien het enige op de wereld, dat alleen maar ernst en waarheid is. Bartje houdt zijn adem in. Waarom heeft hij nu een gevoel van spijt over deze dag? Waarom wordt hij verlegen door de ogen van een popje van zes weken oud?

Bartje zucht. Hij zegt iets dat hij niet heeft bedacht, dat hem zo-maar uit zijn mond valt, alsof een engeltje het hem in het oor had gefluisterd.

‘God....’ zegt Bartje hardop.

‘Wat?’ vraagt moeder verschrikt.

‘God heeft de ogen van onze Berend,’ zegt Bartje en hij beseft meteen, dat hij erg stom is geweest.

Nou moet hij maar gauw naar buiten gaan. Hij kan er éne om zijn oren krijgen of de klabatse voor zijn broek. Of hij dat spotten soms ook in de schole leert, vraagt moeder verontwaardigd. Hij moest zich schamen. Is 't hem nou precies gelijk, wat hij zegt?

[V]

‘IEDER mense heeft zijn wense en ieder huus heeft sijn kruus....’ Dat zegt moeder, terwijl ze Jan met de rugkant van 't grote broodmes op de vingers slaat, omdat hij een kluit margarine uit de boterpot wou graaien. Zij zet er een wijs en berustend gezicht bij en zij is volkomen overtuigd van de waarheid van haar woorden, dat blijkt wel uit haar zucht en een hele rij ernstige knikjes met haar hoofd. Het was maar een brokje uit het gesprek met vader, dat tot Bartje doordrong, maar hij voelt, dat zij gelijk heeft, verduld ja, hij heeft het nooit zo duidelijk gezien. Bartje wordt al wat ouder, hij zit niet meer in de eerste klas, hij kan het nu weten. Kijk de wereld maar eens rond, denkt hij, begin met de kring, die om de tafel zit. Gert, Arie, Riekie, neem maar wie je wilt, ze hebben allemaal wat....

Bartje heeft alle tijd om het voor ieder uit te denken, op deze drukkende avond na een schroeiende Augustusdag. Als ze zitten te eten, mag d'r niet gepraat worden dan alleen door vader en moeder. En niemand hoeft zich nu te haasten, want vaders stapeltje boterhammen staat nog onaangeroerd naast een kom koudgeworden koffie, evenals dat van moeder. Vader staat in zijn rood-baaien hemd te trekkebekken voor de spiegel. Hij scheert zich, hij moet naar de Roskam, waar het huis zal worden verkocht. Hij komt nu en dan, al pratend, zijn blikkerend mes afvegen aan een stuk krant, dat tussen het brood van Jan en Arie op de tafel ligt. De ramen zijn gesloten, maar de deuren staan wijd open. In de verte rommelt het zacht. Er is onweer op til.

Arie kieskauwt, Gert kieskauwt even erg in het kleffe

roggebrood, de zorg en de benauwing over het huis ligt op hun zwetende gezichten. En Bartje zit met een stuk vergeten brood in zijn hand, want die heeft nog veel meer aan zijn hoofd.

Hij zal nu van alle menschen nagaan, wat hun kruis is. Daar zit Gert, die heeft rood haar, dat is wat. Ze zingen hem na: Rood haar en elzenhout, wordt nooit op goeie grond verbouwd. En die groter en sterker is dan hij, noemt hem de vuurtoren. Dan schreeuwt Gert er over heen, hij lijkt een onverschillig stuk jong, maar van binnen vreet hij zich op van sjagrijn.

Dâ's één. Dan heb je Arie, daarnaast, die stottert, dat is net zo slim. Dan zegt je vader, dat je een suffert bent, die niks kan en op school lachen ze je uit. Nou, dâ's allebei waar. 't Is geen wonder, dat Arie gemakkelijker schrouwen kan as lachen.

Kijk nou naar Riekie, die heeft ook haar portie gekregen. Die heeft zeer op het hoofd, heur haren plakken aan elkaar. Nou begint het ook op haar gezicht. Zij krijgt geen vet genoeg in 't lijf, doe d'r maar eens wat an, as je geen centen hebt. En Geertje heeft iedere dag pijn in 't lijf van de pieren, die moet bitter wormkruid slikken. En Wubbechien, het laatst geboren popje, groeit niet, nu het van de borst af is. En de meesters en juffrouwen op school hebben hun rumoerige klassen. En Lammechien heeft haar derde lastige mevrouw en Harm van zwarte Jaante, die altijd achter haar rokken loopt, verder komt ze er nogal goed af. Moeder heeft haar pijnlijke rug en haar moeheid en nog duizend dingen meer. Vader heeft zijn harde werk en zijn lange dagen bij een schrielen boer, hij werkt nu van 's morgens vier tot bij donker in de

roggeoogst. Behalve vanavond omdat hij naar de verkoping moet. De boer wou hem eerst niet laten gaan, moet je maar proberen, om vader tegen te houden, als die wat in de kop heeft. Hij komt nu pratend bij de tafel, de bovenhelft van zijn gezicht is rood en gezwollen van de hitte, de onderhelft zeept hij weer in; - als 't niet je vader was, zou je zeggen: net de kop van een jongen, die de clown wil spelen. Wat zegt hij?....

'As ie maar geld genoeg hebben,' zegt vader, 'dan heb ie geen wense meer. As ie geld hebben, dàn bin ie klaar....' En hij zet de kwast met een harde bons op de tafel. Dat zal hij straks proeven: de zeep ligt in de koffie.

Moeder gaat er tegen in.

'Ik wou je wiezer hebben,' zegt ze. 'Ie weten net zo goed as ikke, dat geld niet gelukkig maakt, dat heb ie vroeger ook wel anders leerd, lees 't maar na in de Biebel. Van de mot en de roest, hoe is 't ook weer?.... As ik maar genoeg hebbe, om van te leven en een knap huus en vrede er in, dan bin ik dubbel en dwars tevreden.'

En meteen slaat ze Jan voor de tweede keer met het mes. Ziezo, daar kan hij het mee doen. Die Jan leert het ook nooit, de suffert.

'Blèr nou es, grote gauwdief, dan krieg ie nog een fleer om de oren toe. Heb ie 't verstaan?'

Het is altijd moeder, die vader het goeie pad moet wijzen. Moeder is biebelvast, dat is haar tot grote steun. Daardoor heeft ze een voorsprong op vader.

Maar deze keer houdt vader vol: Geld, geld, dat is toch eigenlijk alles. Berend Bult die is zo lelijk as de nacht,

die legde twee rieksdaalders op zijn schele ogen en hij had een knappe vrouw. Tamme Heidstra, dâ was niks, maar hij speelde in de loterij en hij heeft twee koeien op stal en is lid van de kerkeraad. En een arbeider heeft te buigen voor een boer, ook al heeft hij dubbel zoveel verstand van de boerderij. En nog meer voorbeelden noemt vader, ze liggen voor 't grijpen. Hij heeft vast gelijk, Bartje wil later ook véél geld hebben, 't is een groot gemak.

‘Ze kunnen in ieder geval niet je huus onder je eigen gat verkopen,’ eindigt vader.

En Arie neemt een vlok scheerschuim op zijn vinger van het papier en houdt het omhoog. ‘'k Wo.... 'k Wo.... 'k Wou dâ'k zoveul guldens hadde as hier haarties in zitten,’ zegt Arie. ‘Dan ko..ko..kocht ikke ons huus weerom.’

Maar hij moet stille zijn, als de ouden praten; wat verbeeldt hij zich wel? -

De laatste slag is voor moeder. ‘Zo?’ vraagt ze, ‘zo?’ De voldoening over haar zegepraal ligt al op haar bleek gezicht. ‘Derk-met-de-helm,’ zegt ze, ‘die hadde een eigen huus, - die hadde zoveul geld as hij maar wou - en hij heeft hem zelf opgehangen as een konien.’

Er hoeft niets meer bij. ‘Nou ja, die!’ bromt vader nog. Hij snuift minachtend en maakt zich met een onverschillige zwaai van het gesprek af. Maar hij is zenuwachtig, hij snijdt zich in zijn kin. Rood bloed en rose zeep, 't is een griezelig gezicht. Moeder moet as de weerlicht een stukje papier op de wond plakken, dat stelpt het bloeden. Vader vloekt op zijn mes. Het wordt er stil van. In die stilte trekt vader een schoon

overhemd over zijn hoofd en verslindt daarna, terwijl hij zijn broek vastmaakt, in drie happen een snee brood.

‘Leg vast geld klaar,’ zegt hij, ‘ik moet voortmaken.’ ‘'k Heb nog vieftien stuver,’ antwoordt moeder. ‘'t Is 't leste.’

‘Geef maar op,’ gebiedt vader. ‘In de herberge moe j' toch wàt in de zak hebben.’

Een hoopje kleingeld wordt zuchtend bij vaders boterhammen gelegd. Het is drukkend heet in de karmer. Benauwing klemt om de harten.

De kiender moeten maar zachtjes danken en naar buiten gaan, dan kan moeder eindelijk eens opschieten. ‘Riekie, niet spelen,tafel afruimen, vooruit.’

.. ..

Bartje laat zich van zijn stoel glijden en slentert de deur uit. Hij ademt diep; hij is blij, dat hij weer buiten is. 't Is er ook broeierig, maar beter dan in de benauwing van het kamertje. De bloemen in het voortuintje staan onbeweeglijk, met gebogen hoofd. Aan de pereboom verroert geen blad. Het is doodstil. Alles wacht en is in spanning. Om het onweer?.... Over het huis?.... De geit blaat plotseling angstig aan haar ijzeren steek op het bleekveld en loopt rusteloos haar cirkeltje.

Bartje gaat lusteloos tegen de muur leunen. Hij weet niet, wat hij doen zal. Hij veegt met de rug van de hand zijn zweet af. Straks zal hij vader wegbrengen naar de Roskam.

Nu gromt weer de donder aan de horizont. Een vuurstraal flitst in een zwarte wolkenbank achter de boerderij van Derk-met-de-helm. Er roept iemand.

Loopt Derk daar de koeien bijeen te jagen in 't weiland?.... Het kan niet, hij is dood; het moet iemand anders zijn. Zijn dood lichaam ligt in een kist meer dan een meter onder de grond op het kerkhof. 't Is haast niet te geloven, maar het moet waar zijn. Bartje heeft de kist zelf zien komen op een handkar en naar binnen zien dragen en die avond heeft vader geholpen, om Derk er in te leggen met den anderen buurman. Zij waren de naaste nabers. Vier dagen later heeft Bartje de kist weer gezien. Toen hadden vier mannen er een flinke til aan, want Derk was een zware man. Toen is hij op zijn eigen platte wagen weggereden voor de begrafenis. Een paar familieleden uit Beilen zijn er toen geweest, die hebben de deur op slot gedraaid en zullen terugkomen met de boeldag. Tot zolang zorgt de overbuurman voor het vee.

Dat is een raadsel, waarop je nooit uitgedacht raakt. Derk-met-de-helm was een goede ouwe kerel. Hij was de eigenaar van Bartjes huis, hij heeft het altijd verhuurd voor een gulden in de week en na de mobilisatie heeft hij er niets op gezet. Een gulden in de week, zo bleef het. Maar hoe kan dit nou: bij al zijn goeiigheid had hij zijn ziel an den satan verkocht en met zijn bloed had hij zijn naam gezet. Hij was ook met de helm geboren, nou zag hij alles vooruit. Dat vertelde de duvel hem, als hij midden in de nacht om zijn huis liep te dwalen. Hij kon een streep trekken om een adder met zijn stok, dan kon die er niet over en op de eigenste stee lag hij een weke later te rotten. Hij keek een hond vaste en recht in de ogen, dan liep die jankende weg en was al zijn levent als waakhond bedorven. Derk heeft jaren geleden voorspeld, dat er een verharde

weg over de heide zou komen, hij had in de nacht de fietslichten zien zweven. Nou is die weg er al. In dezelfde tijd zee hij, dat er ook een kanaal naast zou komen; verleden jaar had het gegraven moeten worden, maar 't is niet gebeurd. Nou heeft hij zich opgehangen aan een balke in de peerdestal. De meid heeft hem gevonden en die is van de schrik meteen uit haar dienst gelopen. Hij was zo blauw als een lei en de ogen hingen hem haast een halve meter buiten zijn hoofd. Op de borst lagen ze hem, zee Gert. Nou is ook bekend geworden, dat hij 't veurig jaar tegen vader gezegd heeft, dat hij een ongewone dood starven zou. ‘En ie net zo goed, Albert,’ zee hij er bij. ‘Geef eens acht op mien woorden,’ zee hij. Iedereen weet dat nou, maar vader praat er niet over, die zegt zelfs, dat het leugens zijn; hij zal wel oppassen, dat hij geen touw om de nekke krijgt. 't Is een troost, dat er van dat kanaal niks gekomen is.

Maar als Derk vooruit heeft geweten, dat hij van 't jaar zich ophangen zou, dan is dat toch een smerige streek van hem geweest, dat hij vóór Mei niet gezegd heeft, dat ze verhuizen moesten. Dan hadden ze nou niet in de zorg gezeten over een woning, nou er niks los is dan een kamer in de Lange-jammer. Daar kun je nou toch weer aan zien, dat een boer met een arm mense geen rekening houdt.

Wij moeten ons maar niet kwaad op hem maken; hij geloofde aan geen God of gebod, hij heeft het nou in 't eeuwige vuur volgens moeders woorden slimmer dan toen hij aan de balke hing. ‘Ofschoon,’ zee moeder, ‘men weet niet, wat er in de leste ogenblikken gebeurd is. Het oordeel is aan God en Die is barm-

hartiger dan de mensen....'

En toen moeder dat gezegd hadde, toen schrouwde zij en zij zee, dat het een schaande was, dat zij en vader en de kiender ook zo weinig naar de kerke toe gingen. Haar vader moest het nog eens kunnen weten, zee zij, die was vroeger kerkeraadslid en hadde heur altijd het goede voorgehouden. Zij was ook altijd wel van goeden wille geweest, maar hoe kon zij geregeld naar de kerke met zoveul kiender en een man, die niet veule weten wil van het geloof. Maar nou zou 't veranderen, zee zij. Zondag wou zij er naar toe, dan moest Lammechien maar op de kiender passen en voor 't eten zorgen.

Is zij ook gegaan? Nee. 't Valt niet mee veur een moeder van elf kiender om zich los te scheuren uit heur gezin.

Bartje krijgt slaap in zijn rechterbeen, daar wordt hij wakker van. Nu merkt hij pas, dat Gert en Arie dicht bij hem op de bleek bezig zijn. Gert schilt ernstig een bonestok; hij wil er een mooie hengel van maken. Arie staat er bij te kijken en praat. 'Wij moeten d'r nooit uutgaan,' zegt Arie. Hij vergeet bijna te stotteren in het vuur van zijn betoog. 'Ik zegge, wij moeten d'r in blieven, as de nieuwe boer komt. En as hij hulpe haalt, om ons d'r uut te zetten, nou, dan moeten wij d'r nog inblieven. Dan.... dan moeten wij ons verweren, zeg ik. Verjoppie, het is wat moois, om.... om je zo maar de strate op te jagen. As ie de mestvorke nemen, Gert en ons vader de schoppe en ikke.... de kla-kla-kla-batse...., nou dan laat ze maar k....k....kommen. Dan durf *ik* ze an. D-d-dacht ie, dat ze mij d'r uut

kregen?.... Dacht ie dat?'

Het is een prachtig plan. Bartje springt dadelijk opgewonden bij. 'Verduld ja,' zegt Bartje, 'en ikke een hoop stenen en dan van boven deur 't dakraampie....' 'En ikke....' begint Jan, die er ook bijgekomen is. Maar Gerts ogen kijken even met minachtende spot naar de broers en op zijn smal bruin gezicht ligt geen spoor van instemming. 'Ie bint niet goed wies,' zegt hij rustig, 'geen een van allen. Dan komt de veldwachter d'r bij met de blanke latte en dan....'

Arie heeft die mogelijkheid al lang overdacht.

'O, die ouwe gries-k-kop!' smaalt Arie. 'Dan hebben wij de hooivorke toch zeker! Wat is langer, hè?.... Toe nou es, ie bint bange zeker, hè?.... Veurdat hij éne slag doen k-k-kan, pr-pr-prikt ons vader hem d'r al an....'

Gert schilt rustig verder.

'Ja,' zegt hij, ''t is gepraat van niks. En dan halen ze de soldaten met het kanon en dat zetten ze d'r veur, hier vieftig meter vandaan op de weg. Rang, klabats, prrt! - Weg is 't huus en joen kop rolt as een voetballe over 't stoppelveld. Nou, wat zeg ie nou dan?'.... Ze zeggen niks meer, want de donder kraakt dreigend achter het rieten dak van de boerderij, zwijgt even, rolt dan bulderend uit langs de einder. Ze schrikken. 't Is, of ze de kanonnen al horen....

Bartje gaat om het huis lopen. Gert heeft gelijk, 't is praat van niks. Een arbeider heeft niks in te brengen als lege briefjes. Bartje heeft zich ook al suf geprakkezeerd over een middel, om tòch nog te blijven wonen. En toch kan hij het niet geloven, dat vreemde mensen zullen wonen in hun oude huisje; het is even

moeilijk aan te nemen, als dat Derk voor altijd in de kiste ligt.

Hij staat een poosje bij de pereboom en peutert aan de bast en steekt zijn hand in een gleuf, in de oude verrotte stam. Daar zit een mezennest, dat ieder jaar weer bewoond is. Dit jaar zijn er acht jongen uit gevlogen. De broers hebben het nooit uitgehaald, omdat het in *hun* pereboom was. In deze boom zat Zacheus, toen de Heere Jezus voorbij trok. ‘Haast u en kom af,’ zei de Heere Jezus en Zacheus liep voor hem uit in het huis.

De pereboom gelooft het ook niet, dat hij een anderen baas zal krijgen. Het kan immers niet! Ieder plekje in de tuin en in het huis heeft zijn schone herinneringen van werkelijkheid en verbeelding. Het huis en de tuin zijn met Bartje vergroeid, een stuk van zijn leven. Op de bleek spijzigde Jezus de schare, de brede boksloot daarachter was de Jordaan, waar Elia met zijn mantel op sloeg en waar hij droogvoets door ging; het water vloeide weg enerzijds tot de dam, en tot het elzenhout aan de andere kant. En Bartje is er bijna verdronken toen hij nog in de rokken liep.

Bartje gaat het huis rond. Hij strijkt langs de stenen, langs de oude, verweerde muur. ‘Nee,’ zegt het huis, ‘ik geloof het niet.’ Hij plukt een wortel uit het bed, hij wast hem onder de pomp. De zwengel ligt vast en vertrouwd in zijn hand. De pomp gelooft het niet. Bartje wordt er haast opgeruimd van.

Een stem bij de deur zegt: ‘Ik ga vort, heur. Wij zullen 't beste maar hopen.’

En vader, in zijn goede pak en op zijn pantoffels, stapt rokend naar buiten en het straatje langs naar de weg.

Bartje kleppert hem hard achterna.

‘Wat wou ie?’ vraagt vader, als Bartje naast hem komt lopen.

‘Vader wegbrengen,’ zegt Bartje aanhalig.

Vader aarzelt. Hij kijkt achterom naar de lucht.

‘Dat onweer wacht nog wel wat,’ denkt hij hardop. ‘Dat heeft de hele middag al dreigd.’

Hij sjokt door en meteen schijnt hij Bartje vergeten. Hij groet de mensen, die bij hun hekjes staan te praten, - Heui!.... Heui!.... of: Goeie!.... en twee vingers omhoog - maar zijn sombere ogen worden vastgehouden door de straat en hij merkt niet, dat allen over hem praten. Hij struikelt bijna door een kuil en bromt iets onverstaanbaars tussen zijn tanden.

‘Wat zeg ie, vader?’ vraagt Bartje. Hij krijgt geen antwoord. Het zwijgen benauwt hem. Hij is blij, als Harm van Zwarte Jaante van zijn fiets stapt en hen aanhoudt. Die laat geen gelegenheid voorbijgaan, om bij vader in de gunst te komen.

‘Zo Albert, nou gaat het er omme, hè?’

Vader geeft kort en verstrooid antwoord.

‘Ja, nou zal 't wezen.’

‘Ze zetten je op de strate, man. Ze geeft er niks omme, of ie een huus vol kiender hebt.’

‘Ach man, wat zou 't?’....

En ze lopen weer zwijgend verder, vader en Bartje. Ze gaan de Lange-jammer voorbij. Snibbechien staat aan de deur en roept, dat de kamer naast die van haar leeg staat, maar vader geeft haar geen antwoord. Dat is goed van vader. Snibbechien roept hem na, dat hij niet zo groots hoeft te wezen. Vader kijkt niet meer om. Hij mompelt weer wat, het lijkt wel een vloek.

‘Wat zeg ie, vader?’

Zwijgen. En de herberg nadert. Als er geen redding komt, vóór vader daar binnen gaat, is het te laat.

Bartje grijpt vaders hand. ‘Vader!’ roept hij.

‘Bin ie daar nog?’ vraagt vader. ‘Moet ie nog niet weeromme?’....

‘Nee vader, ik breng vader helemaal.... Vader!’

‘Ja, wat is 't?’

‘Hoe duur is ons huus wel?’....

‘Wat?’

‘Ons huus.... hoeveule kost dat?’

‘Het zal wel op achthonderd gulden komen,’ zegt vader. ‘Met de opcenten en 't schrieversgeld....’

‘Is dat *veule* meer as vieftien stuvers?’ vraagt Bartje. Maar vader hoort dat niet. Hij is al weer weg met zijn gedachten.

‘Vader!’ -

‘Ja jong.’

‘Nou moet ie es heuren. Bent er wel mensen, die zoveule geld hebben?’

‘Hoeveule?’

‘Achthonderd gulden?’....

Nou lacht vader en hij kijkt nijdig. Hij denkt even na, dan wordt hij zo levendig, als hij de hele weg niet geweest is. Maar hij schijnt Bartje al niet meer te zien, ‘Ach jong,’ praat hij tegen de weg. ‘Daar bent er, die bulken van 't geld, die kunt er de strate mee beleggen van hier naar Groningen, op iedere steen een gulden..’ Hij wacht even.

‘De drommel!’ roept Bartje geschrokken, ‘ik wou dat ik dàt hadde in een bescheten lappie....’

Vader wordt groter, hij zwaait breed met zijn arm.

‘Daar bint er,’ vervolgt hij met fonkelende ogen, ‘die schept in de rieksdaalders, verduld, as wij in de aardappels. Die kunt er een toren van bouwen as de kerke. Die staan an alle kanten stief van het geld en ze schrapen maar, ze schrapen maar.... En wij, arme schobbers, wij kunt krom veur ze liggen en de hand ophouwen en mooi-praten.... En as 't heur beter uutkomt, schoppen ze je de strate op. 't Is Godgeklaagd in de wereld....’

‘Dat is 't,’ zegt hij nog, en zijn ogen verdoffen, zijn rug zakt weer krom.

‘Godgeklaagd,’ mompelt hij zacht en stapt hoofdschuddend op de herberg toe. Hij doet de deur open. Hij verdwijnt in een nevel van tabaksrook, tussen tafeltjes en stoelen en schimmen van mannen. Er is geschreeuw en gelach, gerinkel van glaasjes, een scherpe geur van jenever walmt Bartje tegemoet. Vader vergeet hem. De deur slaat dicht. Nu is het huis verloren.

Bartje slentert langzaam terug, het hoofd gebogen, de handen in de zakken, verdrietig en beangst. De zon richt zich nog even op in haar donker bed, werpt de wolkengordijnen opzij en staart met een rood en ziek gezicht de stille wereld in. Een vurige glans ligt op de straat. Alle stenen zijn goudstukken. De ramen van de oude huizen langs de weg staan in gloed, alsof daarachter de kamers in vlammen worden verteerd. En over de gouden straat komt Arie hard aanlopen met een goud-omrand petroleumblik.

‘Bartje, hallo! - Ga je met?’

‘Waar naar toe?’

‘Naar de winkel. - Boodschappen doen! - Misschien kr-kr-kr-iegen we wel wat lekkers.’

Ze wandelen samen op. De zon zakt terug, de wolken schuiven zich er weer voor, de donder gromt dreigender.

‘Wij moeten vortmaken,’ zegt Arie.

Maar bij de mensen op straat is niemand, die zich haast. Ze staan in groepjes bij elkaar te lachen en te praten; achter de jong-wichter lopen de opgeschoten jongens; Lammechien staat daar ook, ergens achter een heg met Harm, die, over zijn fiets gebogen, dringend op haar inpraat. Maar natuurlijk weer voor niets. Er komt ook een antobus voorbij, versierd met slingers van bloemen en dennetakken, overvol met schreeuwende jongens en meiden. Ze hangen uit de open ramen, zwaaien met zakdoeken en hoeden en zingen de mensen naar buiten. ‘Het is een zangvereniging uut een dorp hier dichtbij,’ zegt Arie. ‘Ze hebben zeker een pries haald op een k-k-konkoers. - Hoor maar, wat ze zingen.’

Bartje hoort het: ‘En looft den Heer gaat nooit verloren - hiep, hiep, hoera!’.... dat zingen ze. Juichend verdwijnen ze in de verte en laten de mensen lachend achter.

Het heeft even afgeleid, nu begint Bartje weer te praten over het huis en over die wonderlijk-rijke mensen uit Holland, die stinken van 't geld. Arie luistert maar half. Hij loopt somber naast zijn broertje en geeft korte, onverschillige antwoorden. Tussen Bartjes gebabbel werpt hij plotseling zijn vraag: ‘Zeg jong, ga ie straks in de winkel om de boodschap, ik heb ruzie met Jan van vrouw K-k-k-klaassen.’

‘Bin ie daar dan bange veur?’ vraagt Bartje verwonderd. ‘Veur die slappentaai?’

‘Ja,’ bekent Arie, ‘daar bin 'k bange veur....’

‘Dat hoef ie anders niet ie wezen,’ zegt Bartje. ‘Die doet je niks, as zien moeder d'r bij is. As ie buuten blieft, dan kriegt hij je juust te grazen.’

Daar valt niets tegen te zeggen. Arie zwijgt. Hij kijkt nog somberder. Hij kijkt benauwd.

‘Ik ga toch liever niet,’ begint hij dan weer te zeuren. ‘Waaromme dan niet?’....

En op deze vreemde avond, in zijn benauwdheid, schenkt Arie, de grote, dikke Arie, die al roken kan uit een oude pijpekop, die al fluiten kan op twee vingers en op vier, aan zijn kleine broertje Bartje zijn vertrouwen. Aan Bartje, omdat die zwijgen kan als een mof, dat is voldoende gebleken hij veel stiekeme avontuurtjes.

Boven de kleine, dagelijkse zorgen van het gezin, waaraan ze allen dragen, heeft hij iedere dag weer zijn altijd groeiende zorg, zijn ontzettende benauwing over zijn gebrek. Hij stottert. Hij wordt uitgelachen op school, bij de weg, in huis. Moeder stoort er zich niet aan. ‘Ons Arie,’ zegt ze, ‘dâ's een suffert, een drukkedreet, maar ik geef d'r niet an toe, hij moet er zelf maar deurbieten.’ Ze stuurt hem om een boodschap. Ze geeft hem geen briefje mee. Moeder heeft geen tijd, om zich met zulke kinderachtigheden op te houden. Bovendien wordt hij dan nooit een flinke kerel. Is zijn tonge niet het zo goed as van een ander? Misschien wel. Maar er zijn toch woorden, daar komt Arie soms niet over. Die zitten hem vast in de hals, al staat hij d'r ook een uur op te bijten.

‘Wat veur woorden bent dat dan?’ vraagt Bartje. Hij voelt zich goed en groot door dat vreemd vertrouwen, dat de anders zo gesloten Arie hem schenkt.

‘Veural met een k-ka,’ legt Arie uit. Hij veegt met zijn mouw het zweet van zijn gezicht. Hij is rood van verlegenheid. ‘Alle woorden met een k-ka.’

Dat begrijpt Bartje niet zo gauw.

‘Wat veur woorden dan?’

‘D'r bent een hele boel, jammer genoeg....’ Arie hoeft er niet over te denken. Hij kan een hele rij zó maar noemen: ‘Klonties, die moet hij nou ook halen, een ons.... En verder: k-koning en karnemelk en zo.... Koppies en koren en.... karbies.... Begriep ie 't nou?’

‘Nou lieg ie!’ schreeuwt Bartje verontwaardigd. ‘Want nou zeg ie ze jà wel, dikkop!’

‘Ja verduld....’ Arie is daar zelf een beetje verwonderd over. ‘Nog es proberen? Klonties, koning, karnemelk.... Verduld Bartje, ik bin 't k-kwiet.’

Als ze voortlopen, oefent hij zacht: ‘kwiet.... kwiet.... kwiet... koning, karnemelk, klonties - een ons klonties....’ Hij slaat zich op de knie van verrassing en geluk. Hij schopt de petroleumbus over de straat en maakt een malle sprong, als hij hem weer gegrepen heeft. Dan loopt hij weer zachtjes te praten: koning.... karre.... k-kakkerlak - kakkerlak - kakkerlak - klonties - klonties-

‘'k Heb je niet meer neudig,’ zegt Arie en mompelend stapt hij de winkel in.

Maar wat is dat voor een duistere macht, die hem vloeiend spreken laat op de weg en die zijn keel samenknijpt en zijn tong verlamt, als twee ogen van

een groot mens op zijn mond zijn gericht?.... Vrouw Klaassen tuurt over haar bril in een verhit rond jongensgezicht, dat dwaas trekt en knipoogt. De uitpuilende ogen staren strak naar de zolder, de mond beweegt krampachtig.

‘Een bus pieterolie,’ dat is goed gegaan. Die staat gevuld op de toonbank.

‘En wat nog meer?.... Nou? Zeg het nou maar....’ Bartje staat een plaat te bekijken, met een mooie dame, het een schooljuffrouw, die met breed gebaar een toffee laat verdwijnen in haar lachende mond, tussen witte, kleine tanden. Het is zo stil achter hem, daarom kijkt hij verwonderd om. Daar staat Arie te trekkebekken. Een ons.... een ons...., verder komt hij niet.

‘Klonties,’ zegt Bartje. ‘Een ons klonties.’

‘Ja.’ Arie zucht verlicht. Hij trilt en droogt weer zijn zweet af. ‘Een ons k-k-k....’

‘Stil maar,’ lacht vrouw Klaassen, ‘ik heb 't al hoor, olle stotterbaard. - Hier bint ze al....’

Zij lacht. Arie bijt op zijn lippen, om niet te schrouwen. Hij kijkt haar woedend aan. Hij smijt wat geld op de toonbank en loopt weg. Bartje moet voor alles zorgen, voor de bus, de klonties en de twee centen, die ze terug krijgen. Als hij buiten komt staat Arie woest te snotteren. Hij trapt tegen de muur van het winkelhuis.

‘Lelijke hekse van een wief,’ huilt hij. ‘'k Wou je wel doodtrappen, waar 'k zô'n woord op zegge.... Lelijke k-kreng, dâ je bint.’

Zie je nou wel, dat Arie de ka wel zeggen kan?

Ze lopen op huis aan en ze zwijgen nu maar over wat er gebeurd is. Het gaat hun verstand te boven, Het is een dreigend spook, een geniepige vijand, die op Arie loert, het kon de duvel zelf wel wezen. Nu laat hij Arie weer met rust; daarom wordt die zeker zo wild en baldadig. Hij kan de pieteroliebus in het rond zwaaien, zonder dat er een droppel verloren gaat. ‘Zie je nou, doe dat ook es, dat kan *ik* alleen!’ roept Arie trots. Hij durft bij den veldwachter aan de bel te trekken. De vrouw komt buiten het hekje kijken, maar dan zijn ze al vijftig bomen ver. Arie lacht haar uit, en danst midden op de straat. Hij is dronken van waaghalzerij. Zijn roes slaat op Bartje over. Ze vergeten alles; ook het huis en de woorden met een ka. Ze gooien hekjes open en springen over sloten. Arie, die de bus heeft te dragen, haalt één natte voet, maar hij wringt zijn sok uit, laat de klomp leeglopen en gaat weer verder, alsof er niets gebeurd is. ‘Het kan mij niks schelen,’ zegt Arie. Er is niet veel, dat hem vanavond nog schelen kan. Hij kent ook een mooi versje op het vieze, kreupele joodje, dat hinkel-de-pink achter zijn voddenkarretje door de schemering gaat en van wien verteld wordt, dat hij wonderlijk rijk moet zijn.

> Pikka, Pikka, hè j' nog vlooien?
> Ja meneer, wel honderd dooien.
> Pikka, Pikka, hè j' nog luzen?
> Ja meneer, wel honderd-duzend....

En hij snikt van het lachen, als de poot van het karretje neerbonst op de straat, als het mannetje ze

vloekend een eind achtervolgt en dan staat te schelden op de weg, even machteloos woedend als Arie in de winkel.

Maar op het zandweggetje lopen ze kalm en fatsoenlijk naast elkaar, gnuiven alleen nog wat na. Hier wonen te veel mensen, die vader en moeder dagelijks spreken. Daar komt iets boven, waar Bartje al in de winkel over piekerde. Moeder gaf heur laatste vieftien stuvers aan vader mee en Arie kwam met geld in de winkel. Had zij weer gebeurd? Van wie dan?

Hij vraagt het aan Arie. Die grinnikt om zijn onnozelheid. ‘Ja, moeder zal alles metgeven naar de harbarge. Zij is ook niet gek!’

En terwijl Bartje er over loopt te soezen, dat het zo raar gaat in de wereld zo gauw ergens geld hij te pas komt, begint Arie nog eens over de ka.

‘As ie d'r over praten,’ belooft Arie somber, ‘dan smoor ik joe, Bartje.’

Bartje is zeer beledigd. ‘Ie bent kiends, heb ik ooit wat verklapt?’

En na een poosje, als Arie, om het weer goed te maken, de arm om Bartjes nek legt en ze zo, als echte trouwe kameraden voortstappen, zegt hij nog:

‘Maar 't is wel mal veur joe, jong! Ie moet er af zien te komen. Weet ie, wat ie doen moeten, jong? Ie moet er omme bidden. Dat helpt mij altied met alles.’

‘Behalve nou met het huus,’ voegt hij er zuchtend en twijfelend aan toe. ‘Dat is al verkocht en wij moeten d'r uut -’

‘Ik heb 't al zo vake vraagt,’ bekent Arie verlegen.

‘Net zo lang volhouden, tot de Heere het doet,’ raadt Bartje aan. ‘Hij hoort je wel, geleuf dat maar. 't Is

net as bij moeder, die zegt ook eerst niks, as ie om een boterham zeuren. Maar in 't lest zegt ze: Nou, hier dan, vragescheet....'

''k Zal 't weer proberen,' belooft Arie en ze lopen stil door tot dicht bij huis. 'Nou willen wij samen een klonte hebben. Geef es hier de pute,' stelt Arie dan nog voor.

Bartje stribbelt een poosje tegen; zijn hart zegt neen na dit ongewoon ernstig gesprek, de tong zuigt al en smeekt 'ja'. 'Ie maggen joen moeder niet bedriegen,' zegt het hart. 'Eert uw vader en uw moeder,' zegt het. Maar moeder had nog centen, toen ze vader haar laatste geld had gegeven. En de begeerte blijft zeuren, hoe langer, hoe dringender, de keel kan niet slikken tegen het water, dat om de tanden loopt.

Tot Bartje de zak overreikt, en Arie een grote klont middendoor knapt tussen zijn sterke kiezen. Eén zal moeder niet missen. En Arie kan vouwen, zo handig als vrouw Klaassen zelf, die kwaaie hekse.

Zuigend en smakkend kuieren ze op huis aan. De wolken hebben zich gelegerd de hele einder rond. Ze trekken op als een kring van wilde dieren naar het kleine huis. Als één de kop heft en grommend zijn tanden laat blikkeren, grommen ze allen mee. Het onweer komt hoger. 't Is goed, dat ze binnen zijn.

Ze worden dadelijk naar bed gejaagd. De buurvrouw is nog bij moeder. Die is haar komen bemoedigen en troosten over het huis. Nu hebben ze zitten wachten op de klontjes en hebben bittere koffie gedronken. 'Vort, in 't nest, die deugnieten, die zo lang lopen te zwalken langs de strate. Maar eerst afrekenen. Waar

bint de centen?.... Had Bartje die in de zak? Dat was goed, daar zaten ze veiliger as bij Arie. Hù, geen tegenpraatjes en geen grote mond. Moeder heeft al genoeg an de kop vanavond.'

Arie verdwijnt, even later kraken de planken van de zolder. Moeder heeft de lamp gevuld en steekt die op, dat gebeurt alleen op een buitengewone avond als deze. Bartje kleedt zich vlug uit voor de bedstee en klautert op de stoel en over de plank. Hij heeft zijn kleren netjes opgevouwen en zegt lief wel te rusten, dat heeft moeder graag, vooral als er volk is. Dan knuffelt hij zich gezellig tegen de koele plank en ligt te luisteren naar wat moeder met de buurvrouw bepraat. Als ze gaan fluisteren, moet je opletten, dan zijn het geheimen, die kunnen belangrijk zijn.

Er rinkelt ook iemand met centen. Bartje spiedt even door het gordijn. Moeders handen honden een cacaobusje met een gleufje, daar doet ze de overgebleven twee centen in. Bartje vermoedt, wat dat betekent. Er zal weer een popje komen. Vóór Wubbechien kwam, was er ook een busje, waar moeder centen in spaarde, voor de juffrouw, die naar 't popje kwam kijken iedere dag, toen moeder op bed lag. Drie gulden moet die juffrouw hebben. Dat is een heel kapitaal, om bij elkaar te sparen.

'Bartje, slaap ie al?'

Bartje geeft geen antwoord. Kiender, die een poos in bed liggen, moeten slapen, anders krijgen ze moppers.

'Hij slaapt,' zegt moeder. 'Ja mense, as ik de eerste kregen hadde en Albert de tweede en zo deur, dan hadden wij drie kiender had, en daar was 't bij bleven.

Geleuf ie dat?’ Nou praat moeder gewoon en 't is net, of zij vloekt of huilt.

‘Waar ze 't nou wel over hebben?’ soest Bartje. Zijn ogen vallen dicht. Er is een schemerig land met de eerste glanzen van een opgaande zon. Die vormen een boog, een poort, waar een Man bij waakt in een lang wit kleed, met uitgebreide armen en ogen stil en schoon als de blauwe hemel in het water. Maar Pikka komt aanrijden met een cacaobus op een kar en hij rijdt de gouden poort in stukken. De bus valt om, rolt - rolt over het land, over Bartje. Vergruizeld en verplet ziet hij een rij van kleine kindertjes kruipen uit de gleuf van de bus. - Een monsterachtige Pikka smijt ze na met guldens en rijksdaalders. - Ze vluchten schreeuwend de Lange-jammer in - alleen Bartje kan niet mee. - Over zijn vermorzeld lijf kletteren de stukken van de gouden poort - rinkelt het geld. Hij wordt begraven onder het geld. Het bonst op zijn hoofd, hol, als gebolder van wagens over een brug....

Twee handen weten hem dan toch nog te redden. Ze moeten van den Man zijn. Bartje zweeft tussen de sterren, een maan grijnst.... nu daalt hij en duizelt van zijn diepe val. - De wagens bolderen over zijn hoofd. ‘Sta dan toch op joen benen, jongen en word wakker, 't is noodweer.’ Dat is moeders stem. ‘Noodweer, noodweer?’ soest Bartje. Zijn ogen willen open, maar ze kunnen het niet. Slapend leunt hij tegen de bedsteedeur.

‘Jongen, Bartje dan toch!’ klaagt moeder. Zij schudt hem door elkaar, geeft hem een flinke draai om de oren. - Dat helpt. - Bartje wordt wakker, en slaat

kermend de handen beschermend om zijn hoofd.

‘Hier, hou Egbert bij je. Lammechien, pak Berend. Gert zorgt veur Geertje.... Ik neem Wubbechien.... Arie, suffert, pas op toch veur dat raam!’....

Een blauw fel licht bespringt de kamer, vlak daarop valt de donder knetterend op hen neer. Moeder roept luid om hulp. Stort het huis in? - Een portretlijstje valt van de muur. Bartje springt met een kreet opzij. - Nu is hij pas klaar wakker en spert zijn ogen in heftige schrik. - Zijn allen bijeen? - Allen zijn er. Moeder jammert over vader, die nog niet terug is uit de herberg. Wat scheelt die man, die zijn gezin in de steek laat? Lammechien, op een stoel, met een krijsenden Berend op haar schoot, doodsbleek, frutselt aan een rose lintje in haar witte pon. Mooie ponnen heeft Lammechien. Bartje heeft nog het de tijd, haar te bewonderen, dan knijpt hij zijn pijnlijke ogen stijf dicht en ziet toch het licht van de bliksem. De donder knalt. Het huisje kreunt. Het is klein en wankel in dit gericht. Heere, bewaar ons met mekaar....

Tussen het dreunend nagrommen is Gerts mannelijke stem de enige troost. Hij stapt in zijn onderbroek heen en weer met Geertje aan de hand. Hij heeft vaders bevelende stem zolang genomen, nu die niet thuis is. ‘Bekken dicht. Niet schrouwen, bin ie gek!.... Moeder, de polis van de brandkaste. Arie, blief hier.... Wees maar niet bange, 't is zo veurbij.’

Zijn kalmte slaat op allen over. Moeder jammert nog zachtjes bij iedere slag, maar zij neemt ook haar maatregelen. Zij zet een blikken trommel klaar bij de deur, slaat de kleintjes een mantel of een jas om de bibberende lijfjes, legt een kleed over de koperen

knoppen van het fornuis.... Ondertussen zit Bartje te bidden in de hoek bij de bedstee: ‘Heere, bewaar ons. Ik heb spiet van de klonte en ook van Pikka. Ik zal 't nooit meer doen. Och Heere, nog deze éne keer, help ons toch allemaal. - Dan zâ'k 't ook wel....’ Hij aarzelt even. Als hij 't nou belooft, moet hij het doen. Maar een knetterslag, die de ramen doet rinkelen, stoot zijn woorden er uit: ‘Dan zâ'k 't ook wel bekennen an moeder, dâ'k snoept hebbe. - As wij d'r nog maar goed afkommen. Amen.’

Gert telt na een nieuwe bliksemstraal: ‘Eén, twee, drie, vier, vijf.... Dáár heb je hem. Het trekt af, moeder, stel je gerust.’ Arie wordt door moeder beknord, omdat hij gezegd heeft: ‘Dâ's een beste, die slag.’ Van de donder, dat is Gods stem. Hij moest zich schamen met zijn gespot. Geertje dreint. Binnen in Bartje echter begint een melodie te zingen, heel zacht, afgebroken door telkens weer nieuwe schrik bij het lichten. Al staat de zee ook hol en hoog, en zweept de sto-orm ons voo-oort, wij hebben 's Vaders Zoon aan boord en veilig strand voor 't oog. Dat is het. Het komt opzetten, troostend, kalmerend. Bartje kan weer glimlachen, sluit zijn betraande ogen en luistert naar het uitrollen van de donder, maar de kamer is verdwenen en de stemmen van moeder en Gert komen uit een onwerkelijke, verre wereld. Bartje staat op een klein open schip en kijkt moedig uit over een woeste zee met schuimende golven naar een verre kust met elzebosjes en zeggegras, als bij de veenplas achter het hunebed. En hij valt niet bij het wankelen van het schip, hij vreest niet voor de storm, die giert door de touwen en buldert om zijn hoofd, want de Man staat naast hem,

's Vaders Zoon en houdt hem vast bij de hand. En de kruisvlag wappert in het noodweer, heisa, ho, 't is een groot en gezegend avontuur, dat pas eindigt, als moeder hem overeind sleurt en voortduwt naar de bedstee. ‘Jongen, toe dan toch, ze bint al allemaal weg!’

Bartje kijkt lodderig rond. Ja, ze zijn weg. Het onweer is voorbij. Het ruisen en plassen van een geweldige regen is voor het raam - Bartje beklimt de stoel en denkt aan zijn belofte - ‘Moeder,’ zegt hij loom. ‘Ik heb gisteren.... o nee, vanavond, toen ik van 't schip kwam....’ Hij stottert, hij haalt de dingen dooreen. Moeder duwt hem ongeduldig over de plank. En als Bartje dan wil gaan slapen, is het vaders stem, die hem nog wakker houdt.

Wat gek is dat?.... Moeder kijft: ‘Mien grote griezel, waar kom ie vandaan? En zo nat as een dweile.’

Maar vader zingt. Vader zingt van Deessie - Geessie, geef mij 't jawoord nu. Hij doet een paar malle, dansende passen, struikelt tegen de tafel, laat zich op zijn stoel helpen en zingt daar, met zijn gezwollen verhit gezicht in de lichtkring van de lamp, met dwaze gebaren zijn liedje ten einde. Moeders vragen en verwijten beantwoordt hij niet. De over de bedsteeplank leunende, verschrikte Bartje zien ze geen van tweeën. Eindelijk begint vader, half zingend nog, te vertellen. Een Groninger boer heeft de huizen gekocht, de boerderij en dit huis, beide, met al het land en de heide er achter. Maar ze hoeven er niet uit, Deessie - Geessie! Vader moet koffie hebben, koffie moet hij hebben, verduld, anders.... Ja, stil maar, gekke kerel, hij heeft al koffie. Hij heeft zich verhuurd bij dien boer as vaste arbeider. Van de dag af te beginnen. En de

boer, bij wie hij nou geweest is, Hans Boender, die schrapert, die kan heen schieten lopen. Wat kan 't vader schelen? - Niks kan 't hem schelen, heurt moeder dat? Wat doet een boer veur een arm mense? - Wij blieft wonen.... geef mij 't jawoord nu.... en in vaste dienst, winter en zomer vrij wonen en tien gulden in de weke.... Vader slurpt zijn koffie en leunt achterover, om te slapen.

Het is erg dom van moeder, om nou te vallen over die kleinigheid van éne gulden minder in de weke. Tot vandage verdiende vader twaalf gulden en gaven ze een gulden veur de huur. Nu wordt vader hels en smijt zijn kom kapot en trapt tegen de tafel. Het kan hem niks verhier-en-daar-gunteren, al trapt hij de hele boel in mekaar.... Maar hij wil ook wel naar bedde, wel ja.... eerst slapen.

In bed ligt hij weer schor te neuriën. Dan wordt het stil. Moeder blaast de lamp uit, de stoel kraakt, nu ligt zij naast vader.

Bartje drukt zijn wang tegen de bedsteeplank. Hij streelt de plank. Hij klopt zachtjes tegen de muur, die vochtig is van veel adem. Hij zegt: ‘Huus!.... Huus!.... Wij blieven hier....’

Dit is nou boven bidden en denken. ‘God is goed,’ soest Bartje. Alles zou goed wezen, als hij nou niet zo geschrokken was van dat rare doen van vader. Was hij dronken? -

Het laatste, wat Bartje hoort, is het zacht gesnik van moeder en het wegstervend gerommel van het onweer in de nacht.

[VI]

EEN bons op de ruiten. Een vierkante kop onder een glimmende petklep schimt in de donkere avond voor het raam. De boer staat er weer.

‘Allo Bartels! D'r is wark, man!’

Vader, half naar het raam gekeerd, begint fel-nijdig aan zijn pijp te zuigen. Bartje kijkt naar zijn gezicht, dat zwart-geel gestreept is door de schaduwlijntjes van de kralenkrans om de pieterolielamp. Het wordt somber als de nacht. Vader bromt in zijn pijp: ‘Daar hê j' 't gezeur al weer....’ Dan keert hij zich om op zijn stoel en zijn gezicht is bijna gewoon. ‘Ja,’ roept hij, een beetje stroef, ‘ik kom, ga je gang maar....’

Klompvoeten verwijderen zich over het straatje. Allen beluisteren ze. De boer is weg. Vader vloekt. ‘Die smerige vent, met zijn eeuwig gezeur.... Na een hele dag dorsen gunt hij een mense nog geen ogenblik rust. Zô'n mieghummel! 'k Wou, dat hij op slag in de lucht vloog, die kerel!’

‘Pas toch op, nare man!’ waarschuwt moeder zenuwachtig. Zij voert Wubbechien haar papje, maar nu zij schichtig opzij gluurt naar het raam, stoot zij haar met de lepel tegen het mondje. ‘As hij 't heurt,’ zegt moeder, ‘dan bin ie verkouwen....’

Wubbechien begint te huilen en vader windt zich op. ‘Hij màg 't heuren!.... Hij mag 't heuren, wat denk ie!’

Hij smijt de laatste slok koffie in zijn keel en gooit zijn snorrekop - een cadeautje van Lammechien - ruw op de schotel. Hij spuugt een mondvol koffiedik met een vaart op de kolomkachel, waar het voor een deel sissend weer afspringt op Bartjes boek. Bartje moet nu maar even ophouden met lezen, het gaat weer niet,

vader en moeder kunnen soms zo lastig zijn. Hij leunt achterover tegen zijn stoelleuning en kijkt dromerig naar vader. Het kan hem niet veel schelen, wat er gesproken wordt, het wordt vervelend, het gaat aan Bartje voorbij. 't Is altijd weer hetzelfde. Kijk nou die vader! Zijn ogen worden klein en flikkerend, zijn vuist balt zich. ‘Denk ie, dâ 'k bange bin veur die bok?’ roept hij. ‘Ik sla hem het zo lief veur de harsens....’

En omdat moeder bezwerend fluistert en sst-sst roept, raast hij nog een poosje voort. Nou gaat hij tegen moeder te keer, alsof zij de boer is. ‘Een arbeider is ook een mense en geen slaaf. Denk ie dat soms? Heb ik het recht om te rusten van mien wark, ja ofte nee?.... O, dat dacht ik ook. Maar dit zeg ik joe, ik heb joen gezeur niet van node, mense. En joen vrome praat helendal niet. Een man kan veul verdragen, maar....’

Hij is wat gekalmeerd, hij maakt een pauze, om zijn pijp aan te steken. ‘Maar eens loopt mij de galle over, geloof dat!’ denkt Bartje. En vader paft drie, vier dikke rookwolken in de lichtkring boven de tafel, neemt de pijp uit zijn mond en snauwt: ‘Maar eens loopt mij de galle over, geloof dat!’....

Een bons op de ruiten. Vader krimpt ineen als onder een slag. ‘Bartels, d'r is haast bij, allo man!’ beveelt een stem. Vader is in een ogenblik veranderd. Hij roept verward: ‘Ja ja, ik kom al jà, ikke....’ Hij grijpt verlegen om zich heen naar zijn pet, merkt tenslotte dat hij hem reeds op heeft, zegt een lelijk woord en gaat de kamer uit. Hij heeft moeder niet meer aangezien. De deur smijt hij dicht met een slag. Het for-

nuis dreunt er van. Allen zuchten verlicht. Hij is weg. Bartje wendt zich weer naar zijn boek. Maar moeder schrouwt al weer. En dat is zo gek: Bartje is niet rustig, als hij moeder hoort snikken. Hij moest er toch aan wennen. 't Gebeurt nu iedere dag.

'As hij zich vergriept, die man,' klaagt zij achter haar schort, 'midden in de winter staan we zonder dak en zonder brood.... Heer, wat moet dat worden?'.... Gert neemt de stoel van vader in bezit, snuift een aarzelend rookwolkje op, dat langzaam naar de kachel wil zweven, en legt zijn lange benen op de kachelrand.

'Maak je toch niet van streek, mense,' zegt hij rustig, 'vader zal wel wiezer wezen. 't Is allemaal grootspraak van hem. Maar geliek heeft hij, de boer is een judas.'

'Hij is geen op-op-ophangen weerd,' foetert Arie. 'Hij is een b-b-beest, een.... een....'

Maar hij moet zich stille houden van moeder. Praat hij ook al mee? En gebruikt hij zulke woorden over vaders boer?.... 't Moest vroeger, toen moeder nog klein was, bij haar thuis niet voorgekomen wezen! Dan had je opa eens zullen horen, die in de kerkeraad zat.

'Uut zal 't wezen,' zegt moeder. Zij veegt haar ogen zeer beslist af en gaat met één hand - onder de andere arm houdt ze een op haar vingers zuigend Wubbechien - een droge luier van het lijntje halen, dat om de schoorsteen gespannen is. De natte moet Bartje er uithangen. 'Vooruit, dan doe j' toch nog wat veur de kost.'

Bartje gehoorzaamt zwijgend en vlug. Moeder heeft

nu eerst een poosje woorden met Gert over dezelfde vraag, waarover ze altijd weer met vader twist: Of die alleen werkt voor zijn loon of ook nog, omdat de boer boven hem is gesteld. Zij moet het tegen Gert al even goed verliezen, maar zij houdt koppig haar eindje vast. Dan klaagt zij een tijdje over haar angst voor de winter en de Lange-jammer en over de zorgen, die allemaal op haar neerkomen, waar ze mee opstaat en te bedde gaat. Kiender, kiender, 's nachts ligt ze te woelen met een kop vol prakkezasies, overdag sleept zij ze overal met haar mee. Begrijpen ze dat, wat zo'n toestand als met vader voor haar betekent? - Nee, ze begrijpen het niet. Dat moeder een altijd knagende wurm in haar rug heeft, dat ze amper geen oog dicht doet, dat ze hartkloppings en duizelingen heeft, 't is allemaal daarvan. En hoe moet ze 't nou maken met den kruidenier?.... As de kiepen niet harder leggen, bent er Zaterdag vast geen eier genoeg.... Anders kon ze daar nog mee betalen. - En wie weet, wat ze nog staat te wachten met hun vader....

Ja, 't is ellendig. Ze zitten alle drie te knikken, met ernstige gezichten. Het weegt zwaar op hun harten. Er is niks aan te doen. Gert en Arie gaan vaders grieven tegen den boer nog eens breed uitmeten, maar wat geeft het? - D'r bent zoveel zorgen in de wereld! - Hoe moet je een oude stopnaald op een pijl vastmaken en hoe moet je de boog dan snijden, dat je er zuiver een mus of een duif mee in zijn ribbekastje schiet? Dat is ook een zorg. En hoe moet je telkens aan een mooi boek komen, als het vorige in een paar avonden uitgelezen is en de meester op school maar één per week geven wil? Dat zijn de zorgen van

Bartje, waar zijn hoofd in zijn vrije tijd al genoeg aan heeft. En altijd weer nieuwe problemen duiken op in het leven. Maar Bartje is slim en handig; hij komt er wel mee klaar.

Vader heeft zich blij laten maken met een dood vogeltje. Nu is dat met den boer *zijn* zorg en die van moeder. Daar zullen *zij* wel mee klaar komen. Toen het huis verkocht zou worden, leek het ook zo erg en dat is toch ook goed afgelopen. Je kan je alles niet aantrekken, zoals moeder dat doet.... Vooruit, lezen. Een prins en die was verdwaald in een bos en toen kwam er een kabouter uit een holle boom. Dat is genoeg, om alles bij te vergeten. Bartje zet zijn voeten op de stoelsport, zijn ellebogen op de knieën, zijn vingers drukt hij tegen de oorklepjes.... Hij leest. - Bij 't omslaan van een blad klinken even de stemmen van moeder en de broers luid door een gesuis in zijn oren, verder dringen ze slechts als in een droom tot hem door, 't Is jammer, dat het boek al bijna uit is. Wat kan hij dan anders doen dan slaperig luisteren?....

Het is vader in de herberge zo mooi voorpraat bij de brandewien met bitter: hij zou een leven hebben as een prins. De grootste tijd achter de peerden en verder de zelfstandige verzorging van het vee. Alleen as 't hoog nodig was bijspringen bij 't andere werk, dat eigenlijk voor rekening bleef van de losse arbeiders. En het dorsen gebeurde met de masiene.... De hele wereld hangt van mooi-praten en bedrog aan mekaar. Nou staat hij 's morgens bij de stallanteern al te kloppen met de vlegel op het harde roggestro; de boer kon toch niet weten, dat hij de leste was als nieuweling in

de rij van boeren, bij wie beurt om beurt de masiene komt. Hij kan zolang niet wachten, want de rogge doet een goeie prijs.

Ja, ja, hij kon het ook niet helpen, dat zijn vader bij hem in kwam wonen, een oude grijskop, maar nog zo vlug as water. Nou doet die al het werk achter de peerden; bouwen, het koren ineggen, met zwienen of om voer naar de stad en verder knapt hij al het werk op, waar vader op gevlast heeft. Die mag dorsen en hoeken spitten en de heide ontginnen, een meter diep ondersteboven. 't Is altijd en eeuwig werk waarbij het op 't lijf aankomt en de enige keer, dat hij achter de peerden komt, dat is in de stal, om die leeg te mesten. 's Zondags mag hij naar de boerderij om te melken en bij avond en ontij wordt hij gehaald voor iedere kleinigheid. De boer komt voor het raam, of hij stuurt zijn jongen; die rent op klompen tot bij de tafel en schreeuwt: ‘Bartels, most bie vaoder kommen!’ Alsof hij het tegen een jongen als Bartje heeft. En vader hoeft niet tegen te spreken of te mopperen, dan vloekt de boer hemel en aarde bij mekaar in zijn rauwe taaltje. Vader krijgt winter en zomer zijn geld van hem èn vrij wonen, hij eet van den boer met zijn hele gezin, daar moet hij wat voor over hebben. Als 't hem niet anstaat, kan hij op staande voet de laan uit en ander werk zoeken. Ander werk is er niet in deze tijd. Daarom zwijgt vader bij den boer, maar hij vreet zich op van binnen. En 's avonds thuis stort hij al zijn opgekropt verdriet, al zijn haat tegen zijn baas uit over moeders hoofd en over dat van ieder ander, die hem voor de voeten loopt. De klabatse heeft een goeie tijd. Moeder vermagert en loopt iedere dag met rode huil-

ogen. Maar de kiender nemen hun extra-klappen in ontvangst, blijven vader zoveel mogelijk uit de weg en vergeten alle zorg, als ze hun vertier zoeken op de weg. Als ze het huis binnenrennen en moeders klagende stem horen, of vaders gefoeter, herinneren ze zich pas weer, dat de boer zo'n zwien is. Ze zijn gekalmeerd en op hun veiligheid bedacht. Hun voornaamste deel in de zorg is echter de omgang met den zoon van het zwien, Sikko.

Sikko heeft de ogen van zijn vader; als je ze nooit bij elkaar gezien hebt, zul je denken, dat ze samen maar één paar ogen hebben, zo gelijk zijn ze: koud en gebiedend, wreed. Ze hebben ook hetzelfde vierkante lijf.

Sikko speelt de baas over je, maar je moet je op de kop laten zitten, net als jouw vader door die van hem. Je kan hem nooit eens flink afrossen, want het is je door je moeder streng verboden, om ruzie met hem te maken, je moet goede vrienden met hem blijven. Het gaat alles om het brood van je vader. Uit ruzies van kiender kan alles voortkomen. Daarom moet je de minste wezen, dat is voorzichtig en wijs. Daar hou je jouw boterham bij, al komt er dan al lang geen boter meer op.

Wie moet het eerst een beurt hebben bij het knikkeren? ‘Ikke natuurlijk eerst,’ beslist Sikko. ‘Aftellen, dâ's eerlijk!’.... ‘Nee, dat gebeurt nait, ik wil eerst....’

‘Och vent, loop! Waarom moet ie altied het eerst?’

Je balt je vuisten. Maar moeder stond al op de loer achter de deur of voor het raam.

‘Arie, Bartje, wat hê 'k joe zegd?.... Denk d'r omme, heur!’

Sikko speelt eerst.

Hij wil jouw dondersteentien hebben en stopt het in de zak. Hij geeft jou er een knikker voor met een bult: ‘Ik wil ruilen.’ Hij laat je gemeen vallen bij het bokspringen. Hij lacht je uit om de nieuwe lap in je versleten broek. Je vingers branden, maar moeder kijkt je aan, waarschuwend en bezorgd uit de ogen van Arie of Gert, of zo-maar ergens zweeft haar bekommerd gezicht in je verbeelding; haar vinger dreigt. Je draait je om en zwijgt.

Sikko zegt, in zijn rare taaltje: ‘Wost mien peerden zain?’ Wil ie mien peerden zien? - moet dat betekenen! Je hart zegt: Stik met joen peerden. En je mond: ‘Ja, dat kon ik wel es doen.’ Je zegt: ‘Mooie peerden heb ie.’

Hij vraagt: ‘Waist wel, dâ'k een spaorbaankboukie hebbe? Draihonderd gulden stait er al op. En een piaono hê'k ok.’ Hij sleept je mee naar binnen, in een kamer met stoelen van rood fluweel. Je mag de piano bewonderen, waar niemand op spelen kan. En je mag horen: ‘Dâ's nou mien piaono. Aalle boerenjongs in Grunnegerlaand hebt een orgel of een piaono. Ie bint een aarbaidersjong, ie kriegt zo'n ding nait.’

Je vertrekt geen spier en kijkt hem dom aan. En je bedenkt, hoe heerlijk het zou wezen, als je vrij was, om op dat trotse gezicht te slaan. Wat weet dat jong van je toekomstdromen?

‘Ik kan net zo goud plougen as mien vaoder. Ik krieg alle daogen schinke op mien brood.... Ikke duur onder oons jonge peerd deurkroepen.... Ikke wor

laoter ok boer en doe wost mien arbaider.... Hest wel es vaoker zukke dikke zwienen zain as ikke hebbe?'....

Ikke veur en ikke na. Je mag knikken en hem in alles gelijk geven. Maar je mag denken wat je wilt en dat is nooit veel moois. En je herinnert je vaak plotseling, dat je nog een boodschap moet doen, of vandaag vroeg thuis moet wezen.

Bij de andere jongens uit de streek is Sikko al uitgepraat. Die hebben niet voor hun boterham te vrezen. En daarom komt hij altijd weer bij Bartje en zijn broers terug. Dan staat hij op zijn klompen in de kamer, kijkt brutaal in 't rond en zegt: 'Ik wil speulen. 'k Wil knikkeren of voutjeballen. - Kom maor mit.' En dan wenkt moeder al: 'Vooruit, jongens.' Maar wie er nog tussen uit kan knijpen, die doet dat. Bartje is er handig in. Gert heeft altijd nog wat bij de geit of in de tuin te doen. Arie draait er meestal voor op. Of dikke Jan. Met hem is de vent soms ook al tevreden.

Bartje heeft Sikko er één keer lelijk in laten lopen. Er is een grote, sterke jongen met een horrelvoet op school; een uit de baggerhutten; daar woont rauw volk. 'As ie mij niet verklappen, zâ'k je wat vertellen,' zei Bartje.

'Afgesproken,' zei de jongen. 'Ik bin zo dichte as een pot.'

'Nou dan, Sikko heeft je uutscholden,' loog Bartje. 'Lelijke krompoot, heeft hij zegd.... Verklap ie mij niet?'

''k Zal hem kriegen,' zei de jongen. Zijn gezicht vertrok van drift. Hij vroeg niets meer, hij liep dadelijk

het schoolplein op, om Sikko te zoeken. Maar er was geen tijd meer. De meester klapte in de handen. De jongen kon zich niet dadelijk wreken.

Maar hij vergat het niet. 's Avonds na vieren, op de straatweg, vluchtte Sikko, met een bult aan zijn hoofd, met een grote plak modder op zijn mooie, blauwe overjas, huilend en jammerend voor den horrelvoet uit. De broers gnoven. Gert zei zachtjes: ‘Ie hebt hem goed raakt, Kees!’

‘Moet hij me maar niet uutschelden,’ zei Kees.

‘Geef hem iedere dag maar wat,’ verzocht Arie. ‘Dat is goed veur hem.’

Toen heeft Bartje verteld, dat Sikko nou eigenlijk een pak slaag van hèm had gehad en daar hebben ze nog lang stiekum pret over gehad. Thuis vertelden ze 't natuurlijk niet. En Bartje moest het toch maar niet weer proberen, zei de voorzichtige Gert.

Misschien kwam hij Sikko nog wel eens tegen op een donkere avond, hoopte Arie, dan kon hij hem best de sloot indouwen, zonder dat de vent merkte, wie het daan had. Maar ook dat werd hem door Gert afgeraden. Ze moeten maar liever geduldig mooi weer spelen, het jong is zo vals als hij lang is. ‘Als hij wat in de gaten kriegt, moet vader het lieden. D'r bent toch zeker wel tien werkeloze arrebeiders in de buurte, die graag met vader ruilen willen?’....

Gert heeft gelijk. Daarom spelen ze nog altijd mooi weer. Maar 't valt wel erg moeilijk, als het binnen in hen onweert of stormt.

Er gebeurt ook iets moois in deze nare, donkere tijd: iets, dat voor een poosje de zorgen en vernederingen

doet vergeten en de zon weer laat doorbreken op vaders nors gezicht.

Daar zorgt Lammechien voor. Lammechien komt voor 't eerst met haar vrijer thuis. Zij is bijna achttien jaar, het kan nou wel voor de mensen. 't Is de derde in heur leven, waar zij vaste verkering mee heeft.

De eerste, dat was de rooie slager, daar liep zij alleen mee op straat, zonder dat vader en moeder het wisten. Die heeft het uitmaakt, omdat hij bange was veur Harm van zwarte Jaante. Die had hem beloofd, dat hij hem villen zou as een nuchter kalf, als hij de slager nog weer met Lammechien zag lopen. Toen maakte de slager het uut, want iedereen weet, dat Harm een onverschillige bonke is, die gauw klaar staat met het mes.

Veur Lammechien was 't niet slim. Zij is een knap en vrolijk wicht, zij had al gauw heur tweede jongen. Zij ging er nog op veuruut ook, het was een boerenzeune uut Gieten, waar ze an komen was op de avond van 't Zendingsfeest in 't Asser-bos. Maar 't was een grote suffert. Hij zat 's avonds met Lammechien in 't stookhokke - dat is het hutje naast het huis, waar moeder in een grote kookpot het varkensvoer kookt of de was - daar zat hij met Lammechien op de knie en instee dat hij vrijde, viel hij d'r hij in slaap. Moeder wist toen al van de verkering, vader mocht het nog niet weten. Aan moeder vertelde Lammechien wat er gebeurd was, zij deed het in de schuur en zij wist niet, dat Bartje net op de bestekamer zat. ‘'t Gebeurt mij niet weer,’ zee Lammechien. ‘Ik naai d'r tussen uut en laat hem stiekum zitten.’ En daar had zij samen met moeder veel schik over.

Zo is 't een week later ook gebeurd. Die sul zat weer te dutten en Lammechien sloop stilletjes weg en ging naar bedde. Midden in de nacht werd moeder wakker van voetstappen op het brugje. Toen is hij pas weggegaan en nooit teruggekomen.

Lammechien was er niet rouwig om. ‘D'r is geen hand vol, maar een land vol,’ zee Lammechien. En nou heeft ze Cor, de elektrisjen. Dat is zeker weer meer dan een boer, het klinkt tenminste veel vernamer. Het is eigenlijk een grote eer voor heel het gezin, dat een elektrisjen wil komen vrijen in hun klein arbeidershuisje.

Lammechien is de enige, die zich van de zorgen om den boer niets aantrekt. Die gaan langs haar heen. Zij heeft haar eigen leventje. Zij loopt 's morgens al te zingen over de zolder en komt 's avonds zingende thuis, vaak met een nieuw lintje of een lapje zij, een paar lange nieuwe kousen of het een of ander geheimzinnig en kleurig kledingstuk, dat ze zo heel goedkoop - nou moet moeder es horen! - ergens op een uitverkoop op de kop heeft getikt. Haar loon draagt zij moeder niet meer af, nu zij al zo groot is, dat zij vaste verkering heeft. Vader speelt daar soms over op, maar bij heeft van Lammechien altijd, nog meer dan van Bartje, gehouden om haar onderdanigheid en haar vrolijke aard en als ze hem een paar sigaren meebrengt of een pakje pruimtabak, is hij stil. Zij heeft het altijd op de juiste tijd bij de hand; het schijnt, alsof zij het bewaart tot het nodig is. Moeder klaagt er over, dat Lammechien zo vroeg zelfstandig wordt en het geld onnut verdoet, dat moeder zo goed gebruiken kon, maar zij keurt en bewondert toch de nieuwe

spullen, die haar kiend heeft gekocht. Het lijkt dan net alsof Lammechien haar jongere zuster is, en ze is blij als er wat afgedankt wordt, waar zij nog wat van maaken kan voor de kleintjes.

.. ..

Cor komt 's Zaterdagsavonds tegen een uur of acht. Dan heeft het huis een extra beurt gehad en Lammechiens ogen zijn over alles gegaan, om te zien, of het in orde is. Er is dan vaak nog wat gefoeter tussen haar en moeder, want zij doet net, de laatste tijd, alsof zij het in huis maar voor 't zeggen heeft, maar het eindigt er tenslotte toch mee, dat moeder doet, wat Lammechien wil.

Moeder hangt de luiers niet bij de kachel, maar op de zolder voor het bed van Gert en Arie. Zij poetst de knoppen van het fornuis nog wat bij en zet het potje van de kleintjes achter de bedsteedeur. Zij koopt van haar armoe een pakje goeie thee en strooit figuurtjes van wit zand over de gedweilde vloer. Zij trekt ook nog een andere jurk aan op de avond en wast zich en kamt heur haar. Ze weten samen, moeder en Lammechien, zelfs vader te bewegen, een schoon boezeroen aan te trekken en zich nu te scheren instee van 's Zondagsmorgens.

Cor is een meneer in een mooi blauw pak, een echte Hollandse meneer met een boord om en bruine schoenen. Hij heeft lang, zwart haar, dat vaak over zijn gezicht valt en dat hij dan met een ruk van zijn hoofd naar achteren gooit. Hij heeft bruine vingers van 't cigaretten-roken, en Gert krijgt ook altijd een cigaret van hem, maar voor vader brengt Cor sigaren mee en voor moeder een zak vol koekjes of een hele

koek. Arie is nog te jong om te roken, vindt moeder. Maar Cor zegt: ‘Och kom, hij zal er niet zo gauw dood van gaan. Hier Arie.’ En dan krijgt Arie ook een cigaret. Dan zitten ze met zijn vieren te dampen, dat een blauwe zuil opstijgt boven de kachel en moeder zit te hoesten op haar stoel. Bartje moet dan eigenlijk al achter de gordijntjes liggen, maar hij heeft er wat op gevonden, om, als Cor komt, langer op te blijven. Als hij om halfacht eerst wel te rusten zegt en dan naar de schuur gaat, net alsof hij naar de bestekamer gaat, dan kan hij daar best blijven zitten, tot Cor er is; ze vergeten hem toch in hun gejaag om alles zo netjes mogelijk te maken. Het is soms wel wat koud, maar dat moet je er voor over hebben. Je krijgt nou eenmaal niks voor niks in de wereld. Als hij dan eindelijk binnenkomt, Cor een beetje verlegen begroet en huiverend bij de kachel gaat staan, op een bescheiden plaatsje achter de pijp, zijn ze allemaal wel erg verwonderd, maar erg mopperen doen ze toch niet, waar Cor bij is en Cor maakt een praatje of doet een kunstje en dan redt Bartje het vanzelf nog een kwartiertje. Dan gaat hij met een koekje naar bed en moeder gaat vóór hem staan, als hij zich uitkleedt, net alsof ze hem nog helpen moet. Dat doet ze anders nooit, het is alleen maar, opdat Cor niet zal zien, dat zijn onderbroekje kapot is. En dan wipt Bartje in de bedstee en ligt lekker te knabbelen van zijn koekje - heel kleine stukjes, dan duurt het lang - en hij ligt meteen te luisteren naar het gepraat en gelach in de kamer. Cor is bijna aldoor aan 't woord. Die kan praten als een burgemeester. Hij praat vaak met vader over den boer en dan winden ze zich beiden op

en schreeuwen hoe langer hoe harder, dat het een schandaal is, dat het ten hemel schreit. ‘'t Is middeleeuws,’ roept Cor, ‘zo'n kerel hoort niet meer thuis in onze moderne wereld!’ Dat woord zegt hij vaak: moderne wereld.... Wat zou dat eigenlijk wezen? Maar moeder waarschuwt met ‘stil’ en ‘sst’.... en jammert er tussen door en Lammechien vraagt al gauw geeuwend, of ze nou asjeblieft ook nog eens over wat anders zullen praten. Dat doen ze dan, want alles draait op zo'n avond om Cor, maar Cor doet altijd dadelijk, wat Lammechien zegt. Wonderlijk, zo'n grote, vername meneer voor een zuster van Bartje! Dan praten ze over wat anders, maar vader is verder erg stil en trekt pas langzaam weer bij. En dan eindelijk valt Bartje in slaap, de stemmen komen nog een poosje door zijn droom, dan verklinken ze in de verte. Bartje droomt van de toekomst, als hij ook rijk zal wezen en ook elektrisjen. Maar hij weet best, wat er verder in huis gebeurt. Dat hoort hij wel uit de gesprekken de volgende dag. Gert en Arie gaan om negen uur naar bed en vader en moeder om een uur of tien. Dan gaan Cor en Lammechien een eindje kuieren, of als het slecht weer is, draaien ze de lamp laag en kleden vader en moeder zich uit achter hun rug. Zo gaat het overal in de arbeidershuisjes, als er een grote dochter is, die verkering heeft. Dan doet Lammechien hun bedsteedeuren dicht en blijft ze met Cor nog zitten in het donker tot laat in de nacht. Dan vrijen ze, zegt Arie. Wat is dat? Ze geven mekaar een smok en ze fluisteren samen. Wat ze daar nou aan hebben, hè? Die halve garen! Dan komt Harm van zwarte Jaante soms dwalen om het huis en tart Cor,

om er uit te komen en slijpt zijn mes op de mum, dat ze 't binnen kunnen horen. Maar Cor is niet bang voor Harm. Hij heeft een boksbeugel, een ijzeren ding met gaten voor de vingers en met gevaarlijke harde punten, daar sla je één zómaar een harsenschudding mee. En in de nacht halen zijn vrienden hem op. Die hebben ook een meid genomen in de buurt, om Cor deden ze dat. Laat Harm dan maar komen. Vier jongens uit de stad, elk met een boksbeugel, daar kan hij toch niet tegen op!....

's Zondagsmiddags komt Cor ook. Op een Zondagmiddag, toen Bartje naar de Zondagsschool was, heeft hij vader werk beloofd in de stad. Beter werk dan bij dien schobbejak van een boer en voor een vijftien of twintig gulden in de week, dat zou hij allicht vinden, heeft Cor gezegd. Er is veel werkeloosheid in Assen, maar hij komt op zooveel plaatsen, hij drukt vader best ergens tussen. Maar vader moet geduld hebben, het kan natuurlijk wel wat aanhouden, een paar weken, een paar maanden. Tot zolang moet hij de tanden op mekaar bijten, dat is het verstandigste.

Cor zorgt er wel voor, het komt voor mekaar. En nu vader dàt weet, denkt hij bij den boer: Ie kunt er in, man, as ie een kaartie hebben, over een poosje ben ik van joe af. Maar hij zegt: Ja boer, en: nee boer, en hij verdraagt en speelt mooi weer, maar de vernederingen worden verzacht door een zalige hoop. Vader raast niet zoveel meer thuis en moeder huilt haast niet meer. Nu verwachten ze ook een paradijs op aarde. Ze praten iedere avond over de toekomst en over Cor. Arie en Gert zeggen al: ‘Bij ons in de stad’. 't Is of er een lichtje in alle harten is gaan branden. Het vlamt

hoog op, als Cor naast vader bij de kackel zit, het vermindert in kracht naarmate de week teneinde loopt. Als Cor komt, smeult het nog en hij weet het altijd weer aan te blazen tot hogere gloed.

Het is wonderlijk met dien Cor. Als hij 's Zondagsavonds tegen de schemering is weggegaan, gearmd met Lammechien, - 's Zondagsavonds zijn ze bij kennissen in de stad - blijft met de reuk van zijn cigaretten ook de tevredenheid en de gezelligheid nog een poos hangen. Dan is Cor weg en 't is net, of hij toch nog in de kamer gebleven is, alsof je je nog moet gedragen, zoals je doet, wanneer hij er is. Dan zet moeder soms het kacheldeurtje open en zegt, dat ze op de lamp nog wat uit wil sparen. Arie en Bartje mopperen soms een beetje, omdat ze niet kunnen lezen, - Gert niet; die leest nooit, evenmin als vader - maar langzaam raken ook zij gevangen in de bekoring van dit stille uur. Rode en blauwe vlammen spelen om de houtblokken, grillige schaduwen dansen langs het raam en de bedsteedeuren. Gezichten zijn verlicht en verdoffen weer, ogen glinsteren even op in het donker. Het knapt in de kachel; een geur van hars en versgekapte dennebomen verdrijft de cigarettenlucht; een bosgeur. Nu zien ze niet meer zichzelf en hun huis door de ogen van Cor. Ze zijn weer zichzelf geworden. Of zijn ze niet zichzelf? Er komen voorstellingen van zomer en warmte, van goede gebeurtenissen in hun leven, louter schone en weldadige dingen. Voor zorg en boze woorden is nu geen plaats. Vader legt zijn kousevoeten in moeders schoot. De poes ligt dicht voor het gloeiende kacheloog. Haar vel is heet; er springen vonken uit, als je tegen de haren opstrijkt. De ketel zingt. Er

legert zich een tevredenheid in aller hart - ze praten zacht en vriendelijk, met verinnigde stemmen. Arie begint ook mee te doen en stottert bijna niet. De porken hangen om moeders schoot of komen, eerst nog wat aarzelend en schuw, leunen tegen vaders gestrekte benen. En Bartje zit op zijn krukje, met de handen gevouwen om de knieën, vlak naast vaders grote stoel. Tenslotte zwijgen ze allen en luisteren. Naar de waterketel en het hout, naar de stilte, naar een zacht, weemoedig lied in hun hart. Ze zijn verbonden door dat lied, ze voelen het allen. In dit uur voelen ze het allen: ze horen bijeen, een worstelend gezin, dat zich er doorslaat, door de nood der tijden, door het leven, dat hard is en toch goed. In deze zeldzame ogenblikken heeft ieder voor de ander alles over. Er is één hart, er is liefde. Liefde, het is een gek en voornaam Hollands woord, maar er is geen beter.... Dan beginnen eerst de kiender te zingen. Een versje, dat ze op school of bij de weg hebben geleerd. Geertje zingt er haar eigen wijsje tegen in, maar het hindert niemand. Als het een oud versje is, van ‘de leliën op het veld’ of ‘Dwars door de buien’, begint vader te neuriën. In een pauze, als ze gezellig kibbelen over een nieuw liedje, dan, na een paar maal kuchen en schrapen, zet hij in, met zijn zware onzuivere stem, de avondzang: 'k Wil u, o God, mijn dank betalen, U prijzen in mijn avondlied.... 't Is het enige gezang, dat hij kent. Hij zingt een paar woorden met ouderwetse draaien, de kiender vallen dan dadelijk bij. En even later, daar is ook de stem van moeder, een beetje hees en trillend. Zij heeft in haar trouwen het zingen wel verleerd, heeft zij vaak gezegd, vroeger was zij

net een lijster. Maar nu zingt zij weer, háár stem en die van vader hebben de volle aandacht van allen. Bartje heeft een flauwe herinnering, dat hij veel, veel vroeger, toen hij nog heel klein was, vader en moeder ook eens samen heeft horen zingen. Hij lag toen misschien nog wel in de wieg. Nu zingen ze weer. Bartjes borst stroomt vol vreugde; hij kan maar slecht verder meezingen; hij huilt eigenlijk een beetje in het donker. Het is, alsof hij veel bekennen moet aan vader en moeder, maar hij weet niet wat. Hij wil ze wel kussen en ergens vergeving voor vragen. 't Is een soort weemoed over zijn leven, als van een ouden man en een overgrote blijdschap over dit geluk, dat in deze tijd tussen veel moeiten en angsten in hun leven gekomen is. Moeder zal ook wel zoiets voelen, want als ze even later de lamp opsteekt, heeft ze tranen in haar ogen en haar onderlip beeft.

Met het licht is de betovering uit. De kiender grijpen naar hun boek of hun speelgoed en kibbelen over de beste plaats. Moeder heeft de zorg voor het eten. Vader zit voor zich uit te staren, duwt de porken van zich af en vervalt langzamerhand in zijn gewone somberheid. De Zondag is voorbij. De Maandagmorgen kijkt grijnzend om het hoekje van de nacht.

[VII]

DE mist hangt in ijle, doorzichtige sluiers tussen de bijna kale kruinen der bomen. Lange bleke vingers klemmen zich vast aan de takken, spookachtige witte gedaanten zakken voorzichtig en zwijgend neer langs de stammen op het dorre blad. Rondom Bartje is het vol geheimzinnige geruchten. Nu gaan de witte wieven zweven door het bos. Door de avond ijlen ze gebukt in hun lange mantels van boom tot boom; altijd zijn ze twintig, dertig meter van je af. Ze deinzen terug met afwerende armen als je op ze aanloopt, ze vluchten, verspreiden zich, sluipen om je heen, achter je rug sluiten ze je stiekum, geniepig in. Vannacht zullen ze krijsend dansen in een kring, hand aan hand, met fladderende haren en gloeiende katteogen om het hunebed op de hei. Wie tussen ze verdwaalt is er slecht aan toe, maar is hij een Zondagskind, en wil hij met ze dansen, dan krijgt hij geld, goud en zilver, zijn zakken, zijn handen, zijn schouders vol, zoveel als hij dragen kan. En Bartje is een Zondagskind. Als hij maar beter durfde, zou hij vast eens in de nacht de hei opgaan.... Geld, rijksdaalders en guldens, dat is wat anders dan tamme kastanjes. Hè, dat nou die jongen, die Sikko, eens zwijgen wou met zijn gezwets!.... Is dat nou, verjoppie, wel zeker een jeneverbessenstruikje?.... Is 't geen kabouter met een hoge puntmuts en een bochel en zijn beide armen omhoog, die, verstard van schrik, naar hem staat te kijken?.... Er loeren listige oogjes om de stammen.... Twee kleine mannetjes zitten elkaar na over het ritselend blad. Het kan ook een konijntje wezen, dat de jongens vóór hen hebben opgejaagd.... Bartje is blijven staan en luistert. De mist sluit hem in, de wereld wordt klein, alle geluiden

verstillen. In de verte, langs het pad, versterven de stem van Sikko en de voetstappen van hem en Arie. Ergens bij een boerderij bast een hond, een auto toetert op de straatweg, het klinkt alles als door een wand, zo, als wanneer hij wakker ligt in de bedstee. Maar die kreet, die is van een wit wief, een paar andere schateren en jagen haar gierend na om de stammen. Plotseling is het weer doodstil en staan ze allen te wachten, tot hij met zijn versje zal beginnen. Bartje zegt het haastig op. Hij heeft het van Lammechien geleerd. Zij verzekerde, dat het altijd hielp; zij had daarbij wel lach in haar ogen, maar haar gezicht stond ernstig. Het kon toch eens waar zijn, is 't niet?.... Al was 't maar een heel klein kansje. Wie een Zondagskind is, kan het licht proberen.

Witte wieven, witte wieven,
Hadde ik geld, zo zou ik zwiegen.
Hadde ik laand, zo zou ik gaan
En niet hier te vragen staan.
Maar mien geld hê'k àl verloren
En 'k bin zonder laand geboren.

Bartje schrikt van 't geluid van zijn eigen stem, wordt er meteen nuchter van. Half beschaamd zet hij dan toch door:

Haal mij uut de grote bulte,
Acht rieksdaalders, zeuven guldens
En een stenen pot vol gold,
Want ik bin zo arm en old.
Wou ie mij dat alles geven
'k Bin van joe mien hele leven....

En vóór hij helemaal klaar is, begint er achter hem, vlak bij zijn oor, een wit wief zó venijnig te sissen en te ratelen, dat hij rillend op zij springt en een gevoel heeft, alsof iets kouds en scherps, een stuk scherp staal van boven naar beneden, dwars door zijn lijf gestoken wordt.... Hi, hi, nou ziet hij het meteen, een dor eikenblaadje begon plotseling te ritselen. 't Is vreemd, dat hij daar zo'n hartklopping van krijgt en dat hij nou ineens zo bang wordt, alsof van alle kanten lange grijpvingers hem bedreigen. Hij wrijft langs zijn ogen, ze zijn nat van de mist. Was er straks niet iemand bij hem, valt hem dan in.... O, verknupt, Arie en Sikko.... hoe ver zullen ze al zijn?.... Hij rent al voort, de handen op zijn broekzakken, om de zware bobbels van de kastanjes te steunen, steeds sneller, voor een geheimzinnige macht, die hem bedreigt in zijn rug. Na een poosje hoort hij roepen: ‘Bartje!.... Bartje!....’ Aan de rand van het bos doemt Sikko plotseling donker op uit de nevel. Zijn hatelijke stem is nu bijna een troost: ‘Vort, lutje-potje, opschaiten. Kom maor mit.’ Maar meteen heeft hij Bartje bij de pols en draait die zó gemeen, dat hij wel meelopen moet en het uitjammert. Arie moppert er een beetje over. ‘Lig nou niet te k....k....k.... klieren, Sikko! Laat los, zo!....’ En dan tegen Bartje: ‘Waar blief ie toch, jong?.... 't Is al late, d..d..dat wee j' toch wel?’....

‘Most heuren,’ zeurt Sikko al weer, ‘in Grunnegerlaand, daor duurde gien jong mij an, daor was ik ze aalmaol de baos....’

Naast elkaar stappen ze nu over de hei; Sikko in 't midden, in zijn dikke duffel, de kraag omhoog; de

broertjes aan weerskanten in hun versleten jasjes; een boer en twee kleine arbeidertjes. Hun voeten worden nat, hun kleren klam van de nevel. De duisternis begint nu snel te vallen. Arie is aldoor een stap voor de anderen uit, misschien omdat hij naar huis verlangt, misschien ook om het gezwets van Sikko te ontkomen. De vent praat nu alleen tegen Bartje, het komt altijd weer op hetzelfde neer: ikke.... ikke bin een hele kerel en ie binnen niks. Bartje is er heel handig in geworden, om 'ja, ja' en 'nee - natuurlijk niet' te zeggen op het juiste moment, of: 'jongen, jongen, wat zeg ie!' en ondertussen niets te horen. Bartje stapt op de maat van een kerstversje, dat hij zingt in gedachten en hij bedenkt, dat het toch heel niet wonderlijk zou zijn, als uit het scheefhangende deurtje van die oude schaapskooi aan de rand van de heide, nu Jozef zou komen, om te zien, of de wijzen uit het Oosten al in aantocht waren. En als hij dan Bartje zag, dan zou hij zeggen.... ja, wàt zou hij dan zeggen?.... Dat zou fijn zijn om uit te denken, als die Sikko niet zijn zware hand op je schouder legde. Zolang die verraderlijke hand daar ligt, is oppassen de boodschap.

Ze zijn naar de Zondagsschool geweest - Arie en Bartje - die wordt gehouden in de voorkamer van Hillechien Krom, het naaistertje, door een juffrouw uit Assen, en door de Kerstversjes, die ze daar hebben gezongen, is het nu, eind November, al een beetje kerstfeest geworden in Bartjes hart.

Sikko stond hen op te wachten op straat, ze hadden hem al gezien door de ramen; daarom zijn ze onder Hillechiens heg doorgekropen en de versgeploegde

bouwlanden doorgebaggerd naar het bos, waar Arie een paar tamme-kastanjebomen wist te staan. De tijd is eigenlijk al voorbij, maar er lagen nog genoeg kastanjes onder de bomen, doordat niemand anders ze weet op dat verborgen plekje. Maar toen ze met zware zakken terugstapten langs de bosweg, wie liep daar naar ze te zoeken?.... Sikko! Hij had hen zien rennen over het land. Ze hebben hem niet meer kunnen wijs maken, dat ze hem helemaal niet gezien hadden. Hij heeft een poos lopen schelden; nu schijnt hij alles vergeten te zijn. Of wil hij hen nu juist de smoor injagen met zijn gepoch? Achter zijn woorden zijn angels verborgen. Hij schimpt heftiger dan anders; hij zoekt misschien zó voldoening voor de streek, die ze hem geleverd hebben. Bartje heeft nog niet zo'n verschrikkelijke hekel aan dat jong gehad als vandaag.

Hij blijft even staan en bukt, alsof hij zijn klomp wil uitslaan; dan draaft hij weer bij en komt naast Arie lopen. Wij mogen wel oppassen, piekert hij, dat hij van onze kastanjes niks merkt, anders moet hij daar een deel van hebben. Als Arie maar oppast. Dat is toch soms zo'n suffert!....

Arie loopt in zijn zak te wurmen; 't is voor hem een hele toer, om zijn grote rode zakdoek te voorschijn te halen, zonder dat de kastanjes uit zijn zak rollen. Hij krijgt het klaar, onder de wantrouwende ogen van Sikko en windt de zakdoek zwijgend om zijn vinger. Straks, bij het graven in de laag bladeren en de stekelige doppen heeft hij een grote brandblaar opengeschramd. Arie is zwijgzaam, zelfs Bartje weet er niet van.

‘Wat hest daor?’ vraagt Sikko.

‘'k Heb mij brand,’ bromt Arie.

‘Waormet?’

‘Met gloeiende....’ Arie stokt, hij perst zijn lippen op elkaar, zijn ogen staren hulpeloos over Bartje heen in de mist.

Het bidden schijnt Arie nog niet veel geholpen te hebben. Nu staat hij weer voor een van die woorden, waar hij niet overkomt; één van die geniepige kleine plaaggeesten, een klein hels duveltje, dat zich plotseling op zijn weg stelt, springend en schaterend, met de armen gespreid en dat niet te ontwijken valt. Er vertonen zich de laatste tijd steeds meer, het zijn nu niet alleen die met een ka beginnen; hun aantal wordt langzamerhand legio. En die Sikko, dat zwien, die Arie's gebrek wel weet, maakt daar nu gebruik van en vraagt:

‘Waormet dan, Arie? Waormet dan, jong?’.... Hij grinnikt.

‘Zie es, wat een g-groot licht op de strate,’ zegt Arie. ‘Och jong, een gewone auto. Waormet hest die dan braand?’ En met zijn wrede ogen strak op de mond van Arie: ‘Tou maor, zeg het dan maor, mien jong.’ Bartje loopt zich te ergeren. O, hij beeft van ergernis. Nu is het weer alleen de gedachte aan moeder, aan haar behuilde ogen en haar zorg, die hem weerhoudt, als een klein, wild dier op de rug van den groten jongen te springen. Hij moet er niet aan denken, hoe graag hij dat doen zou. Maar hij zucht alleen en kijkt verstolen naar Arie. Aries lippen zijn stijf gesloten, hij blaast zich op als een kikker, hij knipoogt en trekkebekt, haalt telkens opnieuw adem. Een beetje

gepruttel is het enige resultaat uit zijn weerbarstige mond. En bijna onophoudelijk, als de ogen van een slang op zijn prooi, zijn de ogen van den boerenzoon op hem gevestigd, onontkoombaar, treiterend, in zijn dikke, grijnzende kop.

‘Met de gloeiende pook!’ roept Bartje. Zijn stem trilt een beetje. ‘'t Is waar ook, ie hebben 't mij nog verteld, Ariel’

‘Nee,’ schudt Arie.

‘Mit gloeiende turf,’ raadt Sikko, half schaterend.

‘Nee, nee,’ schudt Arie weer. Hij schijnt niet eens het zijpaadje te zien, dat Bartje hem gewezen heeft en waarop hij zich redden kon. Hij staart in de mist en hij ziet slechts één ding: dat woord, dat vervloekte woord, dat hem tart. Hij ziet het geschreven in vurige letters, in drukletters, in schoonschrift; hij schrijft het zelf met de nagel van zijn wijsvinger op zijn duim, voorop die éne gehate beginletter, het duveltje. Hoe spottender de ogen zijn, die hem aankijken, hoe heviger hij worstelt. Hij neemt geen sprong over het kaboutertje, hij sluipt er niet om heen, hij gaat niet terug ook, hij gaat het regelrecht te lijf en vecht zich doodmoe, in een hevige begeerte, om te laten zien, dat hij de sterkste is, dat hij toch alle woorden wel goed zeggen kan.

Bartje wordt bijna zo angstig als Arie zelf. Hij pakt Aries hand, die slap heen en weer slingert, om hem te waarschuwen op te houden, maar Arie rukt zich los, veegt zijn zweet af en worstelt verder.

‘Steenkolen!’ lacht Sikko.

‘Holties,’ roept Bartje.

‘Nee, nee,’ steunt Arie.

‘De gloeiende kachel!’

‘De teste, is 't niet, Arie?’

‘Nee, nee....’

‘Ja, dan weet ik het ook niet,’ zucht Bartje wanhopig. Zijn ogen zijn op Sikko gericht. Die wil nu pas goed beginnen met zijn geplaag, dat ziet hij. Maar op 't laatste ogenblik springt Bartje naast hem en zijn vuist, die slaan wil, die mokeren wil op Sikko's vals gezicht, die kleine, trillende vuist geeft hem een klein, vriendschappelijk duwtje in de zij. Zijn stem, die een beetje hees is, zegt: ‘Hé Sikko, heur es gauw, wat zee ie daar straks, dat ie alle jongens de baas waren? Dat kan jà nooit, jong!’....

Arie is gered. ‘O nee,’ schreeuwt de jongen, ‘o nee?.... Geleuftst mie soms nait?....’ En hij is al weer bezig, om te bewijzen, hoe groot en hoe sterk hij eigenlijk wel is.

Bartje houdt hem aan de praat, maar Arie zegt geen woord; die schijnt niets te horen zelfs. Arie loopt naast Sikko, struikelend in de karresporen van een halfdonker landweggetje, met rode kop, wazige ogen, dood-ongelukkig. Hij kauwt nijdig op een heidestengel, hij kauwt het ding helemaal naar binnen. Zijn lippen gaan weer bewegen, hij perst ze telkens op elkaar, hij doet, alsof hij opboert na het eten. En als ze reeds op de straatweg zijn, waar hier en daar een pieterolielantaarn geel en walmend gloort in de damp, dan....

‘Pik!’ schreeuwt Arie. En vlak er op, aarzelend: ‘P-p-pik....’

Sikko zwijgt verbaasd.

‘Wàt pik?’ vraagt hij.

‘N-n-nou, d-daar hê'k mij met brand,’ stamelt Arie verblijd. Hij steekt zijn verbonden hand omhoog. ‘Ik.... ik.... eh.... ik stak mien hand in dat ding, hè? D-d-dat stond an de weg, hè? - Daar waren a-arbeiders bezig met buizen, hè? - Nou, en in dat ding, daar zat die.... eh.... die zwarte.... eh.... rommel. En die stonk zo en toen d-dacht ik....’

‘Wàt stonk zo?’ vraagt Sikko, juist onder een lantaarn.

Arie schrikt als een konijn, dat de strik voelt.

‘Hè...., watte...., wat zeg ie?’....

‘Wàt stonk zo?’ houdt Sikko grijnzend vol. En dan begint het gemartel opnieuw.

‘Nou, die p-p-p.... Die....’ Arie stampvoet.

‘O, die pik?’ schatert Sikko.

‘Ja,’ zegt Arie en hij zucht, maar het klinkt als een gekreun.

Ze lopen verder, zwijgend. Arie sjouwt, met doorgezakte knieën er doorgezakte schouders, als een arbeider, die van zijn werk komt. De vuisten heeft hij in de broekzakken gestopt. Sikko, daarnaast, heeft stiekum lol. Het doet Bartje pijn in zijn borst. Zijn wangen gloeien. Hij knijpt zijn vuisten, dat de vingers knakken. In gedachten zegt hij de lelijkste scheldwoorden, die hij bedenken kan. ‘Doodvreter, mieghummel, lelijke vette schobbejak....’ Het wordt hem troebel voor de ogen van haat en drift, 't Is vreemd, dat hij toch nog zo helder denken kan. 't Is, of moeder en Arie beiden tegen hem praten. ‘Bartje, pas op onze boterham!’ waarschuwt moeder. ‘Bartje, zwieg, anders maakt ie 't er slimmer mee,’ smeekt Arie. En het verwondert Bartje toch, dat hij zwijgt; zoals hij

zich al zo vaak over zijn zwijgen heeft verwonderd, als hij het uitschreeuwen wou.

Een oude man komt hen achterop door de mist, sloft hen haastig voorbij en verdwijnt. 't Is ome Koo, hij wil zeker nog op tijd in de kerk zijn. Achter hen wordt het geratel hoorbaar van een handkarretje. Aan de stap van den man er achter is te horen, wie het is; hinkel-de-pink - het joodje Pikka, die 's Zondags zo goed als door de week in sommige heidens zijn klanten vindt.

Bartje luistert terug, hij luistert vooruit, en plotseling springt er in het hoofd van dien wraakzuchtigen Bartje een plan, zó slim en zó mooi, dat zijn hart onder zijn natte jasje schijnt te springen. Nu zijn er geen gedachten meer aan thuis of aan den boer, er is alleen angst, dat het plan niet gelukken zal. Hij moet zich haasten, het karretje komt nader. Hij grijpt Sikko bij zijn arm en duwt hem vóór de suffende Arie midden op de straat.

'Ie durven alles....' Hij moet het nog eenmaal zeggen, want zijn stem heeft hem begeven.

'Ie durven alles, hè Sikko,' vleit hij schor. 'Heur ie die voetstappen veur ons? - Ja? - Nou, dat is - hij fluistert en loert over zijn schouder achterom; de omtrek van het karretje verschijnt wazig in het donker - dat is Pikka, jong!.... Ie weet wel, dat vieze jeudechien, waar ik joe dat versie van opzegd hebbe... Ken ie 't versie nog, Sikko? - Durf ie dat nou wel zingen, héél hard, Sikko?.... Durf ie zeker niet, hè?'

Mensen, is dat een angst! De jood vijf meter achter je en die domme boerenlummel, die het maar niet be-

grijpt. En een verbaasd gapende Arie, die je niet eens helpt!

‘Toe dan, Sikko!.... Zingen, als ie durven.... Ie durven niet! Dáár, veur joe, daar loopt hij. Hij is d'r net langs gaan. Toe dan toch, opscheppert, schietert!’ Dat helpt.

‘Duur ik nait? - Mainste dat?’

‘Nou, toe dan!’

Sikko's handen gaan naar zijn mond.

‘O, grote griezel,’ jubelt ineens Arie zacht. Hij grijpt Bartje bij de schouder en trekt hem mee achter de beuken op de berm. De kar raakt bijna Sikko's jas. Nu schreeuwt hij:

‘Pikka, Pikka, hest nog vlooien!
Jao meneer, wel honderd dooien!
Pikka, Pikka....’

Reeds bij de eerste woorden wordt het karretje met een bons neergesmakt. Een rauwe, gesmoorde vloek.... Een hand, die woest grabbelt op het karretje naar een stok.... Een paar haastige hink-stappen.... Niets van dat alles, slechts zijn eigen stem dringt tot den roependen jongen door. Maar bij de derde regel grijpt het woedende mannetje hem al bij de kraag en smakt hem tegen de kar.

‘Wat, Pikka!... Ik zal joe Pikka!... Snotjongen!... Aap, adder, dat ie bint!’....

Stokslagen bonken dof op een jas, een hoofd, een enkele slaat ketsend mis op de kar.

Bartje en Arie zijn al weggerend. Achter hen, op de eenzame donkere straatweg, gaat het gejammer van den zich tevergeefs verwerenden Sikko op. Ze rennen ome Koo voorbij, hollen strompelend de zandweg in.

Dan zijn ze af. Ze vallen tegen de heg. Arie snikt, alsof hij huilt.

‘O Bartje, duvelse Bartje, nou kan hij dan proberen, of hij hier ook iedereen de baas is!.... O, klein zwien van een Bartje!’

En Bartje, tussen zijn hik-lachen door: ‘Zou hij genoeg kriegen, Arie? - Kriegt hij nou genoeg? - Veur alles?....’

En door zijn vreugde en voldoening pijnt al weer de angst. Hij wil wel bidden: ‘O Heer, maak toch, dat er nou niks van komt, veur thuus, veur vader en moeder.’ Maar tegen Arie zegt hij: ‘Bin ie gek, jong?.... Drukte?.... 't Gaat hem net as die osse, weet ie wel? Hij heeft 't zich zelf op de halse haalt.’

[VIII]

ZE stappen, uiterlijk kalm, als twee oppassende jongens de kamer binnen. Lammechien is juist met haar vrijer vertrokken. Cigarettenrook en gezelligheid komt hen warm tegemoet.

'Laat joen jassen in 't portaal,' roept moeder.

'Ja moeder,' zeggen ze gehoorzaam. O, ze zullen buitengewoon gehoorzaam en gedwee zijn vanavond. Als lammetjes zullen ze zijn.

Het kacheldeurtje staat open. De vlammen kringelen om het hout. In het flakkerend licht zitten vader en moeder tegenover elkaar. De porken hokken om hen heen. Gert, achterste-voor en schrijlings op een stoel, de armen op de leuning, de kin op zijn handen, loert begerig naar vaders sigaar. Die sigaar ruikt voornaam en lekker. Op de tafel staan een paar lege bierflesjes tussen kopjes en huishoudrommel, Cor heeft zeker bier meegebracht. Is vader daarom zo vrolijk? Hij zit te neuriën. 'Kom Bartje, hier naast mij,' zegt hij. Bartje duwt Riekie van zijn krukje en komt dicht bij vader zitten. Vader blaast hem een mond vol bijtende rook in 't gezicht. Bartje hoest, dat de tranen hem in de ogen springen, maar hij lacht; het is zeldzaam plezierig als vader zo'n grapje maakt. Hij moet aan moeder enige vragen beantwoorden. Hoe 't was op de Zondagsschool? Of ze hun versje goed kenden? Arie ook, is 't zeker waar? En wat ze verder daan hebben? Bartje antwoordt voorzichtig en tot moeders tevredenheid. Vader hoort het niet eens. Die slaat zijn zware hand op Bartjes schouder en vraagt: 'Nou jong, nou gaan we misschien over een week of wat naar de stad. Heb ie daar zin in? - Wat zeg ie daar van?'

'Pas op toch, kerel!' waarschuwt moeder. Zij reikt

Bartje een stuk oude-wijven-koek toe. ‘Hier, van Cor. Maar de mond dichte, heur!’

Die vader toch! Hij wordt warempel guitig. ‘De mond dichte en meteen olle-wieven eten? Ha-ha-ha! - Die moeder van joe, Bartje. Maar ie kunt zwiegen, hè? - Cor heeft wark vonden. 't Zal van de weke wel in orde kommen.’

‘Kerel, vader,’ zegt Bartje, ‘wat fijn, hè?.... Dan heb ie lak an den boer, hè vader?’

‘O,’ zegt vader. En meer niet. En een gerustheid daalt in Bartje, over dat geval op de straatweg. Die wonderlijke openhartigheid en goedheid van vader maakt hem ook openhartig. Hij wou eerst de kastanjes bewaren, nu deelt hij ze uit. Arie volgt na enig aarzelen. Mogen zij ze poffen op de kachel? - Het mag. De kachel is heet genoeg. Vader lacht, als een kastanje met een knal van de kachel af onder de tafel springt.

Hier, Gert mag zijn sigaar verder oproken, daar zit hij toch al op te loeren, als de bok op de haverkiste. En moeder moet hèm, vader, nou Wubbechien maar eens geven. Is zij nat? - Nou, daar geeft vader niet om. Zo, bin ie daar al, mien wicht?.... Nee, nou moet Jan ophouden met die pook in 't gat van de kachel. Wat zou hij zeggen, als ze hem aldoor met een stok in de mond zaten te peuteren?....

‘Malle kerel,’ zucht moeder lachend, ‘hou toch op. Ie maakt het weer veel te mooi, dat kan zo niet blieven.’

Hè, die bange moeder. Dat kan zo best blieven, waarom niet? - Vader lacht en zingt van Deessie-Geessie, geef mij 't jawoord nu.

Wubbechien speelt op zijn schoot en grijpt naar devlammen en kraait, als vader haar omhoog tilt, hoog.... nòg hoger.... nu, met een flinke zwaai hangt Wubbechien even los in de lucht. Zij hikt en schreeuwt en schatert van angstig plezier. Aller aandacht is daar hij. ‘Pas op, vader, pas op, laat ons Wubbechien niet rollen!’.... Geen nood, vader is zo groot en zo sterk en zijn handen zijn zo breed. Wubbechien ligt er in als in een bedje. Een poosje later ligt zij weggeknuffeld in vaders arm met haar hoofdje tegen zijn witte boezeroen op haar duim te zuigen. Haar oogjes gaan langzaam dicht. De vlammen zijn minder wild, een rode gloed ligt op alle gezichten. Zwijgen....

‘Verduld,’ zegt vader plots. ‘Kiender, kiender, as dat in Assen in orde komt, dan hebben wij 't nog zo slecht niet!’

Daar komen de stemmen over los. Moeder schenkt nog een kop koffie in voor vader. ‘Nee, wicht, ik heb er al viere had.’

‘Toe maar, jong, 't is beter veur 't water as een korsie brood....’

Vrede, verwachting, onderlinge band. Een gezin, dat na veel ontberingen een uitkomst ziet naar een beter land. Bartje denkt aan zijn mooie, geheime toekomstdroom, aan zijn paradijs. In de stad ligt zijn paradijs. Grote, stralend verlichte winkels, hoge deftige huizen, een glanzende auto; die zonder geluid voortschuift over een straat zonder berm, veel mensen allemaal met schoenen aan. Bartje is tweemaal in Assen geweest. Een keer met vader, naar de markt, om een koe aan te jagen. Een keer hij avond. De laatste keer herinnert hij zich het best In Assen ligt nu zijn geluk.

- Het wordt weer stil. In die stilte is het ontroerend, vaders grove stem te horen inzetten: ‘Geloofd zij God, met diepst ontzag; Hij overlaadt ons dag aan dag, Met zijne gunstbewijzen....’ Bartje schuift, met een brok in zijn keel, zijn krukje nog dichter hij de stoel van vader en duwt zijn hand in vaders grote, ruwe hand met de harde eeltplekken, die even schrammen langs zijn huid. Er is geen begeerte meer, geen verlangen. Hier houdt berekening en slimheid op. Dit kon het paradijs reeds zijn. Bartje zal straks ook de andere kastanjes halen, die hij de vorige week in het hooi heeft verstopt. Zijn ogen worden vochtig, hij zingt heel hard, om die hoge regels te halen: ‘Die God is ons een God van heil. Hij schenkt uit goedheid zonder peil Ons 't eeuwig zalig leven....’ Het klinkt nu erg vals, maar dat geeft met. Ze zingen allen vol overgave. Ze laten elkander niet in de steek. Ze bereiken samen het einde. En moeder zit weer te snikken vein geluk.

‘Mal wief,’ gromt vader bewogen. Hij stoot haar even aan met de voet. ‘Mal wief, wij hebben 't jà goed samen, niet?’

Op dat ogenblik wordt er gerammeld aan de buitendeur. Er zijn stemmen voor het raam en er is gestommel in de klompen in het portaaltje. De kamerdeur vliegt met een smak open, op zijn klompen klost iemand, een grote, brede kerel, de kamer in.

‘Bartels!’ schreeuwt de bevelende stem van den boer. Verbaasd draait vader zich om op zijn stoel. ‘Nou, wat is 't nou?’ vraagt hij stuurs. Hij is nu niet in de stemming om dien man te woord te staan.

‘Mien grote griezel, wat zullen wij nou beleven?’ roept moeder. Want nog meer geklos van klompen

komt de kamer in. Wie staan daar allemaal? Moeder grabbelt zenuwachtig op de tafel naar lucifers. ‘Lucifersen, lucifersen, toe dan toch, kiender!’ Als Gert met een doosje rammelt, heeft zij reeds een reep papier van de krant onder het theeblad gescheurd, laat het ontbranden in de kachel en steekt de lamp aan. Allen turen met half toegeknepen ogen. In de kamer staan: de boer, de boerin, de opa; Sikko dringt zich tussen hen door tot bij de tafel, de meid leunt tegen de deurpost.

De verschrikkelijke angst, die op Bartje gevallen is! Op zijn krukje zit hij stijf rechtop, doodsbleek, een verlammende kou kruipt by zijn benen op, daalt tegelijk neer van zijn schedel, zijn hart bevriest. Hij wil kreunen, maar geen geluid dan een kort hijgen komt uit zijn open mond. De wanden wankelen. Bartje voelt zich klein worden als een erwt, vlàk er op groter dan het huis.... hij moet zich vastklemmen aan vaders stoel om niet te vallen.... Wonderlijk duidelijk ziet en hoort hij toch alles wat gebeurt. - Arie, die op handen en voeten onder de tafel verdwijnt. Moeder, versteend, met een smeulend papier in de half geheven hand. Gert, de porken, doodstil, met grote, verschrikte ogen. Wubbechien zelfs, in vaders arm, staart naar den boer. Vader, onzeker, aarzelend tussen onderdanigheid en toorn; met ogen die springen van den een op den ander, onder samengetrokken wenkbrauwen. En de stem van den boer, die buldert als uit de verte, die dringt wonderklaar door een hevig gesuis en gebons in Bartjes oren tot Bartje door.

Wat ze hier doun mouten, vraagt Bartels dat nog? Dat

zal dat klain robbe van een kwaojong daor bie de heerd wel waiten, dat gemaine, ellendige jong. Hef die jeude oetscholden en zien Sikko is d'r half dood veur slaogen! - Een vloek knalt. - 't Is een daip schandaal. Sikko is nou pas thoes, zo laank hef die jeude hom veur hom oetjagd. En....

Wat is er met vader? Hij laat den boer niet uitspreken. Hij stoort zich niet aan moeder, die al angstig uitvaart tegen Bartje. Hij leidt deze zaak. Hij heeft zijn kalmte herwonnen. Rustig en streng wendt hij zich om naar Bartje.

'Is dat waar, Bartje?' vraagt hij. Maar zijn stem trilt. Zijn ogen flikkeren.

'Nee vader,' hoort Bartje zichzelf zeggen. 'Sikko heeft zelf scholden....' Hij merkt, dat hij vast in vaders ogen kijkt. Hun ogen ontmoeten elkander, zoals daarstraks hun handen. Die van Bartje smekend: 'Vader, mien kammeraad?'.... Die van vader hard, schrammend, tòch troostend: 'Ie bint een duveltien, maar ie bint mien jong....'

'Ie heurt het,' zegt vader met een armzwaai, alsof de zaak is afgedaan.

'Maor hai,' barst Sikko los. 'Hai hef....'

Vader praat er over heen; hij doet alsof die jongen niet meetelt.

'Wat wou ie nou?' vraagt hij kort en het klinkt als een uitdaging. 'Wat wou ie nou eigenlieks, boer?'

In een korte stilte staat de spanning dreigend in de kamer. De wekker galoppeert. Dikke Jan pookt in de kachel. Op de zolder tikt een drop, die lekt door het dak: tik-tik-tik....

Een ogenblik, dan vloekt daar over de bulderende

stem van den boer en de schelle woorden van de boerin lawaaien er door. Wat ze willen? Dat Bartels nait zo'n holding annemp, asof hai de baos is, asof dat klaine, leugenachtige jong gain schuld zol hebben, maor dat hai hom op staonde vout, in heur tegenwoordighaid de afstraffing gef, dai hai verdaind het. 't Is een schaande, dat een arbaidersjong zo de zeun van den boer....

Hier valt vader ze in de rede. Weet hij wel wat hij doet? Hij legt het huilende popje met bevende handen op tafel, in een koffieplas, waaruit moeder het redt. Hij zit op springen in zijn stoel, en klemt zijn handen krampachtig om de leuningen, alsof hij zichzelf wil tegenhouden, zijn ogen vlammen in zijn van drift vertrokken gezicht. Hij zit zwaar te hijgen.

'Boer en boerin,' zegt hij moeilijk, 'ik heb graag dat ie ogenblikkelijk mien woning uutgaat....'

'O Here,' steunt moeder en valt met Wubbechien tegen haar borst geklemd, slap op haar stoel. 'Albert!.... Albert!....' De kop van Arie komt in grote verbazing onvoorzichtig ver onder de tafel uit. Bartje redt zich voor Sikko, die op hem aankomt en dringt tussen vaders knieën en de kachel door voor de tafel, waar dikke Jan met de witgloeiende pook een gat brandt in de vloer. Bartje rukt hem de pook uit handen. De boer en boerin komen vlak bij vader staan. De boer vloekt. De boerin hoont: 'Veur doe, man?.... Veur een arbaider?'....

'Ja, veur mij!' schreeuwt vader. Zijn stoel vliegt achteruit tegen de muur. Hij springt op als een getergde leeuw. 'Veur mij!' schreeuwt hij. Hij slaat de boerin met de vlakke hand in 't gezicht. 'Veur een

arrebeider!' brult hij en slaat den boer met zijn vuist op het hoofd. Die deinst terug, maar stelt zich dadelijk te weer. 'Veur mij, bliksiekater, d'r uut, joe vuilakken!' Het wordt een groot gevecht. De tafel wankelt. Moeder bidt en schreit naar haar man. De kiender kermen. Gert staat met open mond te blèren achter de kachel. Maar Arie stompt de opa in de borst en vliegt dan woest op de boerin aan. En Bartje strijdt naast vader en brandt Sikko met de gloeiende pook op de hand. Voor vaders woede is nu niets bestand - zijn armen maaien als zeisen. Hij dringt zijn belagers in het donkere portaaltje. Ze strompelen over de klompen. Op kousen achtervolgt hij ze met Arie en Bartje tot aan het bruggetje.

'En de duvel zal joe halen, as ie nog een stap over deze planke doet,' roept vader.

Op de weg durft de boer weer. Hij blijft staan met al zijn helpers. Zijn vloeken knallen als zweepslagen.

'En doe dust gien stap meer op mien boerderai,' schreeuwt hij. 'Verhonger dan maor.'

'Dâ's goed,' zegt vader voldaan. 'Dat verhongeren kon joe nog wel es metvallen. Maar heb ie nou voeld, wat een arrebeider weerd is? - Weet ie nou goed, dat hij zich niet eeuwig laat knechten?'

'Morgen oet mien hoes,' roept de boer.

'Ho man,' zegt vader, 'ie kennen de wet niet. Wij huren bij de weke, wij gaan d'r ook met de weke pas uut. As 't kniept en weer kniept, kun ie mij nog een weke loon betalen, weet ie dàt wel?' En zonder zich aan het geschreeuw op de weg te storen, stapt hij vooruit naar huis. Arie volgt hem op de hielen. Bartje komt achteraan. Bartjes hart is kapot van trots en

angst en dankbaarheid. Hij wil wel de grote handen van vader kussen, maar dat is gek. Hij heeft het gevoel, alsof hij voor zijn vader moet knielen, maar dat doet hij ook niet, dat is nog gekker. Een zin uit de Bijbelse les op school wil hem niet loslaten: ‘David was een machtig held.... David was een machtig held....’ Zulk een vader!

‘As ze weeromme komen, vermoor ik ze,’ zegt Bartje, als hij achter vader over de drempel gaat.

‘Hou de bek, ie!’ snauwt vader. Hij slaat de buitendeur dicht, opent die behoedzaam weer en luistert.

‘Daar gaan ze, de schobbejakken!’ zegt hij grinnikend.

En Arie, in de kamer, knikt heftig tegen Bartje en maakt gebaren met duim en wijsvinger om zijn hals. Vermoorden zal hij ze. De hals afsnijden zal hij ze. Laat ze maar komen.

Allen hijgend en op moeder na allen trots, staan en zitten ze daarna opgewonden in de kamer bijeen. Moeder moet Wubbechien, dat verdulde schreeuwertien, de hand op de mond leggen. Ze luisteren en houden hun adem in. 't Is stil op de weg. Vader gaat nog eens kijken bij de deur. Ze komen niet weerom.

Zalige rillingen gaan over Bartjes rug als vader langs hem loopt. Het is van ontzag. Vader is veranderd, iets gebogens is uit zijn lichaam, iets slaafs is uit zijn ogen. Hij is een sterk en vrij man geworden. Hij heeft eens en voorgoed bewezen, dat een arbeider ook een mense is, net zo goed as een boer.

‘Kerel, kerel,’ zegt hij, ‘heb ik daar geen heel levent naar verlangd, naar zo'n dag, as ze mij 't bloed onder

de nagels wegparsten?' Hij staat daar, hij is groter geworden, hij rekt zijn armen tot de balken en hij lacht. Een lach, die Bartje lachen en beven doet.

'Laat ze maar weerom kommen, as ze durven,' zegt vader trots. 'De arbeider zal ze ontvangen volgens heur stand, daar kunnen ze donder op zeggen. In joen eigen huus bin ie wat mans!'

Nadien vraagt hij ook, een beetje onzeker, evenals Bartje die avond gevraagd heeft: 'Zou 'k ze nou wel genoeg geven hebben?.... Had ik ze eigenlieks nog niet beter moeten raken?'....

Ondertussen heeft moeder met bevende handen het brood gesneden. Ze zullen gaan eten. 'Stille wezen,' zegt moeder, anders heeft ze nog niets gezegd. Vader neemt zijn pet af en houdt die voor zijn gezicht. De anderen vouwen de handen. Ze luisteren. Nee, buiten is alles nog stil. Bartje gluurt naar moeder, die geluidloos zit te schrouwen. Een traan drupt op haar gevouwen handen. Haar lippen prevelen een gebed. Moeder voelt van het grootse en geweldige van deze avond niet veel.

Maar vader! Als hij de pet weer opzet, vergeet hij de gebedjes van de kiender. Hij zegt niet: 'Gert'. Hij zegt:

'Die snertkerel!.... Nou zal hij ook nog wel een weke huur van ons willen. Maar daar kan hij naar fluiten, geleuf dat!'

Dat heeft hij zeker uitgedacht achter zijn pet. Bid maar eens, als je zoveel aan je kop hebt! Bartje kan ook niet bidden. Maar hij zegt wel, op moeders bevel: 'Heere, zegen deze spijze, amen.'

Ze eten roggebrood met een laagje gestampte aard-

appels en voor den kostwinner is er een stukje spek. De kiender moeten aan tafel zwijgen, maar vanavond wordt daar niet de hand aan gehouden. De roes duurt nog een poosje voort. Als je Gert hoort, is *hij* het eigenlijk geweest, die de hele troep de deur uitjoeg. - Moeder brengt hen allen langzaam weer terug tot de werkelijkheid. Met vader heeft zij de meeste moeite. Hij lijkt een grote kwajongen, die uit de school is losgebroken. Denkt hij dan helemaal niet aan zijn gezin en aan de dag van morgen?

O ja, vader denkt daar wel aan. Hij gaat morgenvroeg al dadelijk naar Assen, naar dat wark, om dat zo gauw mogelijk in orde te maken. En dan een huis huren.

'En as 't niks wordt met dat wark?' vraagt moeder. 'Och mense, dat wordt wèl wat, ie waart er jà zelf bij vanmiddag, toen Cor het er over hadde!' In vaders ongeduldige stem is toch even onzekerheid.

En waar moeten ze deze weke van leven, as de boer niet betaalt en as vader niet dadelijk an de slag komt?.... Och, och, wat heeft hij toch teweeg gebracht met zijn driftige kop!.... Zon hij maar niet liever....

Het weer goed gaan maken? Dien boer in zijn gat kruipen? Vader gaat nog liever dood van de honger, zegt hij toornig, dan weeromme te gaan naar dat zwien....

De kiender zwijgen bang. Het gaat weer verkeerd. Hou nou op, moeder! Gert stoot haar aan met de voet. Hij trekt gezichten. Stil nou toch!

Maar moeder gaat door. Haar stem is als het druipen van het water op de zolder. Het is wonderlijk, zoveel zorgen en bezwaren zij weet op te diepen. De woning-

nood en de werkeloosheid. De verhuiskosten. Het schandaal voor de mensen. Haar rug en haar hoofd. En het kiend dat zij verwacht.... En dat alles deur Bartje.

Hier schrikt Bartje op. Hij schuift naar de bedstede en begint zich haastig uit te kleden.

Vader is bitter en nors geworden. Hij schuift met een kwade ruk zijn stoel om, schopt Bartjes krukje uit de weg en legt zijn lange benen op de vergeten kachel.

‘Ie met joen gezeur,’ snauwt hij bars. ‘Ie bedarft mij altied en eeuwig alles. Ie bedarft mien hele levent.’

‘De machten, die over joe gesteld bennen,’ vindt moeder nog. ‘Daar kun ie niet ongestraft tegen zondigen.’

't Is altijd weer hetzelfde. Hier vloekt vader. Wat machten, hier en daargunter! Hij geeft zien wark en de boer geeft zien geld, 't Is alleen jammer, dat het genoeg is om in leven te blieven en te veule om dood te gaan. En nou de bekken dicht, verduld! Vader wil er geen woord meer over heuren, verstaan, olle zeur?.... Van trots en geluk is een bedroevend klein beetje overgebleven. Zorg, angst, somber gepieker.... Alles de schuld van moeder.

‘Wel te rusten allemale,’ wenst Bartje zacht en hij beklimt de stoel. Hij had beter niets kunnen zeggen. Nu moet moeder nog eerst het fijne weten van die zaak met den jeude en Sikko, waardoor heel dit ongeluk over hen gekomen is. In zijn onderbroek moet Bartje het uitleggen.

Nou, Sikko heeft scholden, meer hoeft ze niet te weten. En 't is de waarheid toch?

‘En anders niks?’ vraagt moeder wantrouwend.

‘Anders niks, moeder.’

‘Ie bint een gluipertien,’ twijfelt zij.

‘Wel te rusten allemale....’

En Bartje klimt met bonzend hart de veilige duisternis van de bedstee in. Br, het hadde er nog van kunnen komen, dat hij de klabatse te voelen kreeg. Op zijn onderbroek, denk je dat eens in. 't Was maar goed, dat vader zich er buiten hield.

[IX]

DE Lange-jammer staat in de druipende regen, die gestadig neerzijgt uit een stille, grauwe hemel. Bartje zit voor de kleine ruitjes - zo klein en oud als in de Lange-jammer zie je ze nergens - en hij heeft pijn in zijn buik van verveling. Hij zou willen schrouwen van sjagrijn op deze martelend-lege dag. Maar Bartje doet het niet. Het zou slim onverstandig zijn, nu vader de hele dag thuis zit en niets doet dan naar zijn werkeloze handen kijken en op moeder en de kiender letten. Bartje zucht alleen maar en wipt op zijn stoel en staart naar buiten. Een waterval plenst voor het raam uit de kapotte dakgoot. De straat glimt, het fietspad staat onder, beekjes stromen over de berm in de sloot. De naakte bomen heffen gelaten hun druipende armen. Daarachter zijn de velden grijs en verlaten. Het enige levende wezen is een bonte kraai, die op een paaltje bij het weiland met gestrekte hals zijn schorre roep: ‘wark-wark!’ naar de Lange-jammer schreeuwt. Hij zegt het zeker tegen vader. Het helpt wat, als er nergens werk is in de wereld. Dat bedenkt de kraai zeker ook. Hij draait zich om, laat zich van het paaltje vallen en vliegt weg, rakelings over het weiland, een grijze stip in de grijze eenzaamheid.

‘Poeh!’ zucht Bartje en draait zich om op zijn stoel. Maar de grote mensen zijn even vervelend als een gure regendag; er is geen verschil. Tegenover moeder zit Lene Proem, de vrouw van den voddenkoopman, - in heur mooie blouse en rok uit de voddenzak - in haar vette haar te krabben. Lammert Kwien, de magere scharenslijper, met zijn zwaarmoedige hangsnor, staat door te zakken tegen de schoorsteenmantel, net een treurwilg van het kerkhof. Hier in de Lange-jammer

leeft men bij elkaar over de vloer, het lijkt soms één groot gezin van veertig mensen en kiender.

Moeder vindt Lene Proem een flarde van een wief - het enige vrommes uit de buurte, waar zij van houdt, is opoe Tjobbe - maar zij moet wel vriendelijk zijn, anders ligt zij er zoo uit bij de vrouwen. Bovendien heeft zij de vorige week, toen de kruidenier niet meer borgen wou, een daalder van haar geleend, die zij nog niet kan weerom betalen en waar vader niet van weten mag. Ze klagen nu tegen elkaar op over de duurte van de levensmiddelen en de slechte tijd. Bartje weet precies, wat alles kost, zo vaak heeft hij het gehoord. En vader zit al weer aan Lammert uit te leggen, hoe die kale elektrisjen hem bedrogen heeft. Hij schijnt over niets anders meer te kunnen praten. Toen hij om dat wark kwam, waar Cor van gesproken hadde - het was op een melkfabriek - toen wisten de heren daar eerst van niks. Eindelijk ging ze een lichtje op. Ja, ja, d'r was een elektrisjen weest, die hadde over vader sproken, maar ze hadden hem zegd, dat ze 't onthouden zouden, meer niet. Hij hadde goed kunnen weten, dat er wel niks van komen zou. Nou, wat zeg jij nou van zo'n kerel, Lammert? Die heeft vader lekker maakt, omdat hij met Lammechien vrijde. 't Is de schuld van dien mooiprater, dat wij in de Langejammer zitten. Maar ongelukkig as vader hem tegenkomt, dan breekt hij hem de benen. En ons Lammechien heeft hem de bons gegeven, dadelijk op slag.

Ja, dat weet Bartje nu al wel. 't Is Cor zijn schuld. Straks, tegen een ander, is 't de schuld van den boer. En Bartje heeft er de klabatse voor gevoeld, toen bekend werd, hoe dat geval met Pikka precies ge-

gaan was. Hij had het te mooi gevonden, om het niet aan Gert en dikke Jan te vertellen en die hebben hem verklapt. Toen was 't Bartje zijn schuld dat ze verhuizen moesten. Maar vanavond, als vader woorden met moeder heeft, kan die de schuld krijgen. Hoe heeft Bartje hem ooit kunnen vereren als grote kameraad? 't Zal hem niet meer gebeuren. Je moet vader in de gaten houden, net zo goed als ieder ander.

De scharenslijper is er toch wel aardig achter. Hij grinnikt. Daar blijft zijn bleek gezicht even vervallen en treurig bij. Hij zegt met zijn lijzige stem: ‘Ie moet dit maar onthollen, Bartels: vet wil altied bovendrieven, al is 't ook van een hond. Ie hebt joen eersten boer in de steek laten en ie wolt ja geliek recht hebben met den tweeden? Wie dat wil, kan net zo goed met nog minder as een onderbroek an op de gloeiende kachel gaan zitten. Nou is d'r geen boer meer, die joe hebben wil. Let op mien woorden, man, ie bent hier nog niet vandaan.’

Dat van de kachel, daar moet Lene Proem hard om lachen, maar vader komt driftig in verweer. Bartje staat op en gaat de kamer uit, het is te vervelend, om aan te horen. Bij de deur liggen de porken te bikkelen. Hij stapt over ze heen en komt in het achterhuis. Het is een klein, smal kamertje met een vloer van rode tegels onder het schuine verzakte dak. Ja, waar moet hij nou naar toe? Opoe Tjobbe is uit naaien; anders kon hij die eens opzoeken en platen kijken in haar oude bijbel of zomaar wat bij haar zitten en praten over vroeger. Als je vraagt, of je een boodschap voor haar kan doen, laat ze je altijd binnen en vaak heeft ze wat lekkers voor je: een pepermuntje of een zuig-

bal of een stukje worst. Maar soms doet ze rare vragen zomaar rechtuit tot je hart: of je ook een schaapje van den goeden Herder bent en of je den Heere lief hebt. Nou, dan krijg je 't benauwd, want als je geen klein kind meer bent, weet je toch met goed fatsoen niet, wat voor antwoord je dan moet geven.

Hè, had hij toch maar dadelijk wat voor zijn broek gekregen, die Zondagavond, toen de boer met opgestreken zeil bij hen kwam. Dan hadden ze nu nog in hun oude, gezellige huisje gewoond. Zal Bartje de andere jongens uit de Lange-jammer opzoeken? Hij blijft liever alleen. Hij heeft nooit een anderen vriend gehad dan zijn broer Arie, die vanmiddag weer spoorloos verdwenen is. Arie is een goeiert, 't is jammer, dat je zo weinig met hem praten kan. Maar de meeste andere jongens zijn al net als grote kerels. De ene keer zijn ze ernstig en vervelend: dan praten ze over koeien en huizen en land; de andere keer zitten ze vol met flauwe grappen, dan vertellen ze vuile dingen van de meisjes of van je vader en moeder. Als ze daar eenmaal mee bezig zijn, houden ze niet meer op; net honden, altijd op zoek naar viezigheid. Over sterren en engelen, over wat je leest in boeken, over de wonderen van het leven kun je niet met ze praten; daar lopen ze met hun neus aan voorbij. Je moet nu eenmaal goed met ze blijven en daarom moet Bartje er wel eens met hen op uit, maar zijn hart, daar blijven ze buiten en zijn geheime dromen verraadt hij niet.

In het achterhuis staat de ladder. Bartje klimt er langzaam op. Wat wil hij op de zolder? Hij weet het niet, hij dwaalt maar daarheen, waar zijn voeten hem brengen. Maar hij moet nu voorzichtig zijn, want hij

mag niet op de zolder en de oude planken kraken en knerpen bij iedere stap. Daarom schuift Bartje er op zijn buik over voort. Tussen twee planken is een brede gleuf, daar kan Bartje nu door in de kamer kijken. Dat is nu toch wat leuks. Nu ziet hij alles juist als de engeltjes uit de hemel. Hij ziet vader op zijn pet; de voering komt er door, dat mag moeder ook wel eens gauw maken. Grappig klein is vader nu, helemaal geen man om bang voor te zijn. En moeder, wat kan je nu goed zien, hoe dik zij wordt. Zij staat een heel eind van de tafel en haar schort raakt de rand toch aan. Zij wil het kopje van Lene Proem pakken, maar zij kan er niet bij, Lene moet het haar aanreiken. ‘'t Is maar babbelnat,’ zegt moeder. ‘De tied van goeie koffie is voorbij. Ie ook nog, Lammert?’

Ja, Lammert ook nog. Hij neemt zijn kopje van de schoorsteenmantel. 't Is raar, dat moeder er zo goed tegen kan in de Lange-jammer. Of ze nu droog brood eten of een plak koolraap instee van een boterham en drie keer per dag aardappels met een stukje plantenvet, moeder groeit tegen de verdrukking in. Zou 't mogelijk wezen, dat zij stilletjes.... in de kelder.... Dat zal zij toch niet doen? -

Bartje denkt er niet verder over na. Er is iets, dat plotseling veel meer zijn belangstelling heeft. Er zit een boon in de gleuf tussen de planken, een bonte pronkboon, zeker van de mensen, die hier vroeger gewoond hebben. Die boon wil Bartje hebben, al weet hij niet, wat hij er mee doen zal. Hij peutert er aan. Het is erg stom van hem, want het ding schiet wel los, maar naar de benedenkant. Bartjes hart slaat tegen de planken. Hij loert ontzet in de kamer. Gelukkig, vader

foetert hard over de steun en de Heidemaatschappij, ze hebben niets gemerkt. Bartje kruipt verder. Bij de schoorsteen kan hij wel gaan staan, daar ligt een balk en zijn de planken steviger. Aan de schoorsteenspijker hangt de klabatse, een stok met zeven riempjes, die hard en droog geworden zijn in de jaren, dat het ding op de zolder heeft gehangen. Bartje steekt er zijn tong tegen uit. Hij heeft er wel reden voor, om dat te doen, want hij heeft hem gisteren nog gevoeld, omdat hij niet met het eten thuis was. Vader slaat eerder en harder dan vroeger. 't Is de enige gelegenheid, dat hij zijn krachten nog eens kan gebruiken. Bartje voelde het 's avonds in bed nog. ‘Barst maar,’ zegt Bartje, ‘verroest maar, lelijk ding.’ Maar hij raakt de klabatse niet aan. Hij haat het ding en de broers haten het mee. Het is eigenlijk maar een gewone militaire klerenklopper. Vader heeft hem achterover gedrukt toen hij in Amersfoort onder dienst lag. Maar voor de kiender is het een kwelgeest. Het komt soms spoken in hun dromen; dan is het een mannetje, een boosaardig dwergje, zo'n soort, als waar Arie vaak mee vecht, maar met zeven lange armen. Vader zegt, dat is goed, dat zal ze helpen om te weten, waar ze zich aan te houden hebben.

Bartje heeft na een pak slaag al vaak een plan beraamd, om het ding onschadelijk te maken, maar hij weet, dat hij het toch nooit durven zal. 't Is niet onmogelijk, dat het zich, ook zonder dat vaders hand het hanteert, wreken zal, evenals de knuppel-in-de-zak uit het sprookje.

De regen klettert op het dak en de doorlekkende druppels maken muziek in de potjes en gebarsten

schotels, die, om ze op te vangen, overal verspreid staan op de zolder. Bartje sluipt er tussen door. Onder het dakraam staat Lammechiens ledikant; maar Lammechien slaapt er niet meer. 't Is nu het bed van Gert. Lammechien heeft een dienst in de stad voor dag en nacht bij een vername ouwe dame. Die dienst heeft zij dadelijk gezocht, toen ze verhuizen moesten; *zij* was te goed, om in de Lange-jammer te wonen. Vader vond het best, omdat het al weer wat ruimte meer en een mond minder gaf, en zo dacht moeder er ook over, maar die heeft er toch lang over gekribd met Lammechien. Zij hoefde zich niet te schamen veur haar volk, zee moeder. En zij moest maar oppassen, dat zij niet met de rokken op de kop thuuskwam. Toen zee Lammechien, dat zij dan maar geen veurbeeld an moeder nemen zou en toen raakten ze haast aan 't vechten. Het gebeurde op een avond, toen vader op werk uit was. En toen hebben ze allebei gehuild, en 't weer goed gemaakt en Lammechien heeft de helft van haar handpenning aan moeder gegeven, en iedere keer als zij komt, brengt zij wat mee uit haar dienst. Moeder brengt haar soms een eindje op weg, als zij weerom moet. Dan hebben ze samen veel te fluisteren, dan klaagt moeder haar nood over vader. Dat doet zij tegen opoe Tjobbe, maar ook tegen Lammechien. Nou die er helemaal uit is, is 't geen kiend meer.

Wacht, de boeken van Arie! In de hoek achter het bed van hem en Bartje liggen ze. Ja, Bartje slaapt nu ook op de zolder. Maar het ledikant is gebroken bij de verhuizing en vader komt er maar niet toe, om het te maken. Nou heeft hij de hele dag tijd, en hij knapt nog minder karweitjes op dan vroeger. Zijn handen staan

voor alles verkeerd. Nu ligt het bed zo maar op de zolder. Het is wel veilig, ze zullen geen armen of benen breken, als ze er uitrollen. Maar 't was een hele toer, om er een plekje voor te vinden, waar het niet lekte, en in December, toen de sneeuw joeg, waren de dekens 's morgens wit.

Bartje ligt voorover op het bed en graait in een donkere spleet onder het dak. Daar liggen Arie's boeken. Arie heeft ze van den voddenman gekregen voor een boodschap. Op een avond kwam hij er mee aan, drie en zeventig afleveringen van zestien bladzijden in een oude blauwe handdoek geknoopt. Bartje neemt zo'n boekje mee onder het dakvenster. Zwarte Christoffel of Liefde en wraak, staat er op. Het is een roversverhaal. Op de gele beduimelde omslag staat een plaat. Een mooie dame, - zij lijkt wel wat op Lammechien - en een roverhoofdman omarmen elkaar. Als Arie leest in Liefde en wraak, zit hij met een rode kop en glinsterende ogen, zo mooi is het. 's Nachts schreeuwt hij soms in de slaap, vreemde, onsamenhangende dingen en eens heeft hij, midden in de nacht, Bartje bij de keel gegrepen, die halve gare. Toen dacht hij zeker, dat er een rover naast hem lag. Bartje moet dat mooie verhaal ook maar eens lezen. Als de avonden langer worden, want tegenwoordig brandt 's avonds, om olie te sparen, een klein staand lampje met een licht als een gloeiende spijker; het sterk genoeg voor moeder om kousen bij te stoppen.

't Begint op de zolder al te donkeren.

Bartje bergt het boekje weer weg en als hij terugkomt, loopt hij ineens te snuffelen als de speurhond van Hendek-Jan de stroper. Hij heeft iets geroken, een

prikkelend blijde geur. Appels moeten hier zijn. Bartje duikt onder Gerts ledikant en graait en tast in het duister. Hij voelt een korenzak, daar zitten ronde, harde dingen in. Zie je wel, appels! Die gluipert van een Gert! Dàt waren dus de geluiden, die Bartje 's avonds soms hoorde in 't donker: dan lag Gert met zijn kop onder de dekens van zijn appels te smullen. Bartje maakt de zak open. De opstijgende geur en de vreugde maken hem dronken. Hij neemt zonder aarzelen een grote hap. Beneden lawaait vaders stem, Lene Proem gichelt. Verder is alles stil. Waarom zal Bartje niet een paar appels in zijn broekzakken steken? Gert is een grote schrapert, die vreet altijd alles alleen op. Hij trekt zich van moeders zorgen niets aan. Hij wil er uit, net als Lammechien. Met April komt hij van school af, dan wil hij boerenknecht worden. Hij komt thuis om te eten en om te slapen. Hij moppert over de schrale kost en de kapotte deken. Zijn vrije tijd brengt hij door bij de boeren en doet kleine werkjes voor ze of helpt hier en daar met het melken. Van de boeren zal hij de appels gekregen hebben; soms krijgt hij ook centen, daar koopt hij cigaretten voor.

Bartje overdenkt dat alles, terwijl hij luistert naar mogelijk onraad. Zijn geweten klaagde hem aan, want stelen van je eigen volk, dat is toch eigenlijk wel erg. Nu wordt het geruster. Gert heeft niet beter verdiend. Bartje moet niet te veel nemen; het moet niet opvallen, dan kan hij morgen nog eens wat halen. Laat Gert maar naar de boeren gaan om te melken, Bartje melkt zijn broer. Hij stopt in elke broekzak een appel en sluipt op handen en voeten de zolder af. Bij de gleuf

rust hij nog even en loert naar binnen. Ze zitten daar nog heel rustig bij elkaar en drinken hun koffie. Moeder naait. Er is niemand, die Bartje zal snappen, als hij de ladder afkomt. Vader vraagt scherp, of moeder hem vergiftigen wil? Dan moet ze 't maar zeggen! Sinds wanneer doet ze bonte pronkerbonen in zijn koffie? Daar praten ze nu verwonderd over na, hoe die er in gekomen kan zijn.

Bartje, erg geschrokken, kruipt haastig verder, stoot tegen een potje, dat half vol water staat en daalt zo snel hij kan de ladder af. Als ze hem gehoord hebben, is hij tien tegen één de bok. ‘As de weerlicht!’ spoort Bartje zichzelf sidderend aan. Hij stoot zijn voeten in de klompen en rent naar buiten in de regen. Hij hoort de bekende klik van de kamerdeur. Wie wijst hem zo gauw, waar hij zich redden kan? Hij rukt een vermolmd deurtje open, gooit een verroest haakje in de kram en zit hijgend op het huisje. Door een gleuf ziet hij moeders hoofd en een stukje van haar buik om de deurpost van het achterhuis komen. Zij roept: ‘Bartje!.... Bartje!....’ en gaat weer weg. Vanavond zal zij 't wel vergeten zijn. Bovendien, als hij nergens is, hoe kan hij dan op de zolder zijn geweest? Bartje hoeft hier niets, maar het is veiliger, om nu maar te doen, alsof hij wel wat moet. Ondertussen kan hij dan lekker zijn appel verder opknabbelen. Als hij het steeltje langs zijn rug laat vallen, komt Snibbechien rammelen aan de deur. Zij spiedt door een kier naar binnen. ‘Vooruit, schiet op, kwajong!’ foetert ze. En als ze snel terugstrompelt naar de deur van haar achterhuis, bromt ze over die grote huishouding van Albert en Jaanke. Tegen Lene Proem, die juist voor-

bij komt, zegt zij: ‘Heb ie joen daalder al weerom?’ ‘Nee,’ antwoordt Lene. ‘Kun ie naar fluiten,’ zegt Snibbechien. ‘Ik heb joe veuruut zegt, dat het armoedzaaiers bent.’ En naar het huisje steekt ze haar vuist op. ‘Ja, klein loeder, zeg dat maar an joen volk, heur, dat ik dat zegd hebbe. Armoedzaaiers met het harte vlak onder de hals....’

Bartje stoort zich niet aan haar gemopper. Snibbechien heeft nou eenmaal een hekel aan hen allemaal. 't Is begonnen met het huisje. Dat is een gemeenschappelijk huisje voor drie gezinnen en in de winter, als het land moet worden bemest, wordt de put over drie tuinen verdeeld. Vader heeft een vol deel geëist. Al wonen ze hier pas twee maanden, ze zijn ook met een hele troep en Snibbechien is maar alleen. Maar Snibbechien vindt, dat het vreselijk onrechtvaardig is. Nou kan zij geen goed woord meer spreken over het Bartelsvolk.

Vader heeft gezegd, dat niemand zich storen mag aan de praat van Snibbechien, maar Bartje maakt zich er toch altijd giftig om, evenals Arie, en als ze een kans krijgen, plagen ze Snibbechien terug. Ze schoppen haar emmers water om, binden haar deur vast, en toen er sneeuw lag hebben ze een spiegelglad glijbaantje gemaakt, vlak voor haar deur. 't Was erg jammer, dat ze het dadelijk in de gaten had en er turfmot over strooide.

Nu heeft Bartje echter wel wat beters om aan te denken dan aan wraak op Snibbechien. Hij loert eerst, of de buurt veilig is en loopt dan kalm naar het schuurtje, waar de geit, met een kop dik van de kou, in haar tochtig hok staat te kleumen en hem blij-

mekkerend ontvangt. Zij rekt en snuffelt begerig naar de appels, die Bartje met veel moeite te voorschijn wringt. Als hij het eindelijk met zichzelf eens is geworden, dat hij er één voor Arie moet bewaren, om een bondgenoot te hebben, als Gert iets mocht merken. en ingespannen nadenkt, welke dat zal zijn, rollen ze uit zijn handen van de schrik, omdat een lange man gebukt het lage schuurtje inkomt en een stem vraagt: ‘Zeg Bartje, wanneer komt Lammechien thuus?’ - Hij kan eerst geen woord uitbrengen; zijn benen trillen, hij leunt duizelig tegen het hok. De geit blaast hem in zijn nek en mummelt naar zijn oren. Het is Harm van zwarte Jaante, die kalm de appels opraapt en ze aan Bartje teruggeeft ‘Dâ's nou toch stom, Bartje,’ zegt hij, ‘dat ie dat hier in 't schuurtien doen. Maar ik zal joe niet verklappen. Zeg op, wanneer komt joen zuster?’

Bartje weet niet, wanneer Lammechien komt. Het spijt hem verschrikkelijk op dit ogenblik, dat hij het niet weet, maar hij durfter niet om te liegen; dat komt toch uit, want Harm staat iedere avond op de loer. ‘Ik zal joe waarschouwen,’ belooft Bartje, ‘zo gauw as zij d'r is. En de leste keer, dat zij d'r was, heeft zij naar joe vraagd, Harm.’

Twee scherpe ogen beginnen te glanzen.

‘Zo,’ zegt Harm, ‘wat vroeg ze dan?’

‘Of ie nog altied wark hadden,’ zegt Bartje, ‘en of ie nog altied geen andere meid nomen hadden.’

‘Zo,’ zegt Harm weer, ‘zo....’ Hij staat een poosje heel ernstig de geit te krauwen tussen de twee bulten op haar kop. Dan schijnt hij plotseling vrolijk te worden. Hij knipt zijn tabaksdoos open, haalt er een cent

uit en geeft die aan Bartje. Hij gaat fluitend het schuurtje uit en draait in 't voorbijgaan grinnikend het krapje op de deur van het huisje. Het gefoeter van Snibbechien breekt schel los achter de gesloten deur. Bartje weet, dat daar de hele buurt op af zal komen. Hij rent gejaagd langs het glibberig tuinpad. Tussen de stropakken zal hij veilig zijn. Dat hij daar niet eerder aan dacht!....

Toen Bartje hier kwam wonen, stonden op het land achter de tuintjes van de Lange-jammer zeven hoge korenmijten, door drie boeren uit de omtrek bijeen gereden. Maar toen is de dorsmachine er geweest. Dat waren heerlijke dagen. Bartje kon goed opschieten met den machinist. Hij mocht soms de stoomfluit laten gillen en kolen in de witgloeiende vuurhaard werpen en hij heeft tientallen muizen gevangen voor de poes van opoe Tjobbe. Maar Arie werd vaak geplaagd door de kerels omdat hij zo raar praatte en is een keer met vieze poetslappen ingewreven. Toen heeft hij één een bult op zijn hoofd gegooid met een zware baksteen en diezelfde avond nog heeft hij daarvoor de klabatse geproefd. Dat alles is al heel lang geleden, wel zes weken misschien. Nu staat er nog het uitgedorste stro, in pakken van honderd kilo geperst, opgestapeld in drie vierkante bergen. De grote mensen zeggen, dat het gevaarlijk is, om daarop te spelen. Het zal wel zo wezen. Arie heeft eens een pak op zijn lichaam gekregen. Hij lag een poos voor mirakel op het stro, toen is hij weer mee gaan spelen, en dat hij nog drie dagen een flinke rugpijn heeft gehad, dat heeft hij aan niemand dan aan Bartje verteld. De grote mensen zijn

allemaal bangerds. - Behalve vader, die heeft zijn boer voor de kop durven slaan. - Je moet je niet storen aan hun gepraat; wat valt er dan nog te beleven? De jongens en meisjes van de Lange-jammer hebben in de strobergen gangen en trappen gemaakt. En boven in de grootste hoop is een smal hoog kamertje, met, aan de steile, niet te beklimmen zijde van de berg een smalle spleet als raam, dat is het kamertje van Arie en Bartje. Ze hebben het samen in twee dagen gebouwd en ze verraden het aan niemand. Om er te komen, moet je je op de tast door een smalle, stikdonkere gleuf, met veel bochten en zijgangen, omhoog werken in het inwendige van de stroberg. Met twee bonken van goudreinetten in je broekzakken valt dat niet mee. Halfweg klent Bartje zich hijgend vast aan de stropakken om uit te rusten. Dan houdt hij plotseling zijn adem in. Hij schrikt en staart omhoog in het duister. Hij is niet alleen. Er is een stem boven hem in het kamertje. Arie?.... Nee, Arie is het niet. Het is een galmende stem, die hollandse woorden zegt, de stem van een dominee lijkt het haast. Maar het is niet goed te verstaan wat er gezegd wordt. Bartje klimt haastig maar zo zacht mogelijk verder. Luister, nu wordt het duidelijker. Nu zou je toch weer denken, dat het Arie was. Wat zegt hij?.... ‘Gij verzamelde rovers, hoort wat uw hoofdman u te zeggen heeft. Driemaal hebt gij, rode Dieter, gij gewetenloze schurk, mij bedrogen om de schatten van het kasteel, daarna hebt gij deze schone maagd willen ontvoeren, die onder onze bescherming stond. Gij hebt haar durven aanraken met uw bezoedelde handen, en het is alleen aan onze dapperheid en scherpzinnigheid te danken,

dat zij hier nog ongeschonden voor mij staat. Daarom, gij verrader, zal nu uw straf onvermijdelijk zijn. Met deze hand en met uw eigen dolk zal ik een welverdiend einde maken aan uw vervloekt bestaan en duizenden zullen mij dankbaar zijn voor deze daad....'

Hè, daar lopen je de griewels van over de grauwels. Als Bartje nu niet bijna zeker wist, dat het Arie is, die daar staat te spreken met zo'n rare stem, zou hij zin hebben, zich snel naar beneden te laten glijden. Nu klautert hij voorzichtig verder en loert door een spleet in het kamertje. Zie je wel, daar staat Arie op een stropak. Maar hij doet erg zot. Hij staat met zijn hoofd in de nek te praten; één hand maakt woeste gebaren, in de andere houdt hij een boekje, waar hij telkens even in leest. Ineens laat hij het zinken. ''t Gaat goed,' zegt hij dan met zijn gewone stem, 'zo zâ'k d'r tòch nog wel afkommen.' En dan brengt hij zijn hand naar zijn mond, spuugt er wat in en bekijkt het.

Deze laatste beweging is Bartje niet ontgaan. Die heeft zelfs dadelijk zijn volle aandacht. Als Arie soms wat te smikkelen heeft, moet hij het samen met Bartje delen, dat hebben ze mekaar meer dan eens beloofd. Heeft Bartje niet een grote appel bewaard?

'Wat heb ie daar, snupert?' Dat is het eerste, wat Bartje vraagt, als hij naar binnen kruipt. Zie je wel, Arie schrikt as een peerd voor een auto; hij is ook al voor geen cent te vertrouwen natuurlijk. 't Is gemeen. Bartje wordt er erg nijdig om, dat Arie nou ook nog beweert, hij zou niks bijzonders hebben.

'Dan eet ik joen appel op,' dreigt Bartje en om zijn. broer goed te laten voelen, wat hij verspeelt, toont hij de appel een ogenblik van de mooiste zijde, de rotte

kant naar zichzelf gekeerd en zet er dan zijn scherpe tanden in. Aries gezicht vertrekt van begeerte. Hij bedelt: ‘Toe nou, B-b-bartje, g-eef nou op, jong....’ Maar Bartje kauwt rustig door en weigert. Eerst moet zijn broer over de brug komen.

Nou, dan zal Arie het wel vertellen, als Bartje er tegen geeneen over praat. Nee, dat doet hij nooit, dat weet Arie wel. Nou moet Bartje niet verder eten, dan hoort hij alles. Kiek es, Arie kon haast geen woord meer goed zeggen, hè? Tegen de jongens, dat ging nog wel, maar tegen grote mensen was 't misère. Dan was 't net of zijn tonge stijf in de mond lag. Wat Arie er al een moeite an spandeerd heeft, om dat te boven te komen, Maar 't was zo naar, jong, 't werd hoe langer hoe slimmer. Hij had er al wel es over dacht of hij zich maar niet verzupen zou. - Aries kop wordt rood, nu hij dit alles bekent voor een appel. - Maar nou moet Bartje eens luisteren, nou is hij d'r al haast helemaal af.... Zal Bartje het nooit verklappen? Arie slaat hem een ongeluk, als hij het doet, heur!.... Nou, nu hebben ze op school een leesboekje, daar staat een lesje in van een kerel, die praatte zo slim slecht, minstens zo slim as Arie. Arie krijgt nooit een beurt van dezen meester, omdat de kiender dan zo lachen; dâ's wel fijn, dan leest hij maar alleen vooruit. En wat dee die vent uit het leesboek er tegen? Hij vond wat uit. Hij ging naar de zee en daar nam hij een steen in de mond en toen ging hij staan redeneren tegen de golven. Dat was nou wel makkelijk, want golven hebben geen ogen, waar ze je tong mee lam kijken. Maar 't geheim lag zeker in die steen, want hoe meer hij oefende, hoe beter het ging en later voor de mensen ook, hij wist

nergens meer van. Hij praatte alleman ondersteboven en hij werd de grootste redenaar - zo noemen ze zo iemand: redenaar - die er destijds bestond. 't Is eerlijk waar gebeurd, al is 't dan lang geleden, het stond gedrukt, 't was in Griekenland en die kerel heette, wacht es even.... o ja, Dé-dé-démosthénes. Arie kan 't best goed zeggen, hoor maar: Dé-démosthénes.... Démosthénes.... Hij heeft nou ook al een dag of drie zo nou en dan oefend en een redenaar hoeft hij niet te worden, als hij alleen maar behoorlijk praten leert. Heeft Bartje nog niet merkt, hoe goed het al gaat? -

Nee, Bartje heeft niets gemerkt, maar waarom zal hij de waarheid zeggen? De waarheid is vaak een kwaad ding. ‘Verduld ja,’ zegt Bartje, ‘nou ie 't zeggen, Arie, 't is ook zo. Ie praat al haast net zo goed as iederene. Dâ's mooi veur joe, Arie!’

‘O,’ zegt Arie, en dat ‘,o!’ klinkt als een juichkreet.

‘Nou, en hier is de steen. Geleuf ie mij nou? Geef mij die appel dan?’....

De grintsteen is schoon en glanzend. Geen wonder, als er zo vaak op gesabbeld wordt. Arie krijgt de appel waar nog niets afgegeten is. Dan gaat hij tevreden zitten lezen en Bartje nestelt zich in een hoop los stro en ziet door hun raam over de Lange-jammer en de velden daarachter. De lucht is gebroken, het regent niet meer. De zon zendt door een lage wolkengrot een bundel stralen als een zoeklicht naar de natte aarde. Het tocht erg in het kamertje. Bartje rilt. Hij hoopt het stro achter zijn rug en schouders op, tot hij er onder zit als onder een deken. Arie stopt een paar oude korenzakken stevig om Bartjes lijf. Dan wordt Bartje

behaaglijk warm. Hij kijkt naar buiten en van verveling is nu geen sprake meer. Uit dit muffe hol in het stro, door de spleet gaan zijn gedachten nu hoog over de vuile Lange-jammer met haar armoede en zorgen de wijde wereld in. Zij gaan en keren en brengen hun buit, het kostbaarste, dat ze gevonden hebben, evenals de schippers van het vrouwtje van Stavoren. Bartje neemt die schatten en bouwt daarmee het huis van zijn toekomst. Waarom zou hij er niet eens in wonen? Alles wat je gelooft is mogelijk in dit wonderlijke leven en wat je graag wilt, dat geloof je.

Arie zit gehurkt als een kleermaker, met het hoofd in zijn handen, verdronken in Liefde-en-wraak en is Bartje vergeten.

Bartje vergeet Arie. 't Is wonderlijk, hoe klaar en nabij zijn dromen geworden zijn, sinds ze in de Langejammer gekomen zijn, hoe dicht zijn paradijs hier tot hem komt. Voor iedere zorg in het werkelijke leven vindt hij daar een uitkomst; ieder gemis wordt daar vergoed. Geld voor 't opscheppen, brood en melk, wittebrood met natuurboter zoveel als hij lust, geluk, blijdschap, liefde, en alles wat een hart kan begeren, het is in de wereld en het ligt op Bartje te wachten, misschien ontvangt hij het morgen al wel. Waarom niet? Uit een grauwe hemel kan plotseling een gouden zon te voorschijn breken. De toekomst is het land der onbegrensde mogelijkheden. Oorzaak en gevolg hebben nog niet hun onafwendbare gang. Noodlot bestaat niet. God, de Almachtige, strooit Zijn gaven met milde hand, als een zaaier op de akker. Je moet alleen maar weten te wachten tot Zijn armzwaai de plaats bereikt, waar je woont. Dat geloof. dat on-

verwoestbaar is in Bartje, helpt hem heen over alle ontberingen, waar moeder jammerend bij blijft staan. Hij zweeft door de dagen met zijn voeten op de aarde, met zijn hart in dat paradijs. En op een dag als deze verlaat zijn droom hem niet meer. Hij gaat mee de straat op, als Arie de aflevering van Liefde-en-wraak heeft uitgelezen en vecht met overleg naast zijn broer en een paar andere jongens uit de Lange-jammer tegen een troep boerenjongens, die de moed hebben om malle Driekus te plagen en hen voor schooiers te schelden. - Niet lang geleden vocht hij nog in de gelederen van de tegenpartij. - Hij brengt daarna mee Driekus naar huis, hoort de twist aan tussen Jop Klok, die dronken met driekwart van zijn steungeld is thuisgekomen en zijn wief, dat hem opwachtte met de tang; hij lacht mee om de dwaze stappen en buitelingen en het schorre kraaien van de haan van Zwarte Jaante, die door Harm en een paar andere kerels dronken gevoerd is met bessen uit jenever. Later thuis eet hij gretig zijn twee snee brood en een waterig prakje aardappels en koolraap en schooit om het uitschrapen van de pan. Dit alles raakt slechts de buitenkant van zijn leven. Zijn hart is in zijn droom, die volkomen openbloeit, als Arie hem straks insluit in de warme bocht van zijn schoot onder de dunne dekens.

[X]

HET voorjaar komt gelukkig vroeg dit jaar. Het was op Lichtmis, een zonnige vorstige dag tussen sombere regendagen, al voorspeld, dat het goed zou komen: Lichtmis helder en klaar, een goed bijenjaar. Februari heeft dan ook zijn verplichte drie dagen mooi weer gegeven en Maart is ingezet met een wonderlijkzachte dag. Nu zijn weer wat nachtvorsten gekomen. 's Morgens ligt het ijs in de sloten, te middag is het al weer gedooid. Een zoete geur van verse koemest zweeft de open deur binnen tot bij de tafel. Het vee wordt onrustig in de stallen, de bermen groenen, knoppen zwellen. Er is weer volk op de akkers, de aardappelpootsters zingen oude liedjes, die ver klinken over het veld. De werkeloosheid vermindert. Maar vader loopt nog vergeefs zijn krachten aan te bieden, en twee keer per dag mag hij stempelen op het gemeentehuis. Er brandt een somber vuur onder zijn lange wenkbrauwen. Het is de haat tegen de boeren, die als één man hem afwijzen, omdat hij een keer zijn kop in de nek heeft gegooid. Vader ziet er uit als een schooier. Hij scheert zich niet meer, hij trekt geen schone kleren aan, het kan hem allemaal niks meer schelen. Hij zit geen uur meer rustig thuis. Om 't minste of geringste vloekt hij er op los en dreigt de hele boel in mekaar te zullen trappen, of gooit moeder zijn kom of etensbord naar het hoofd. Tegen de kiender zegt hij geen goed woord en Bartje in 't bijzonder moet hem uit de weg blijven. 't Komt zeker zo: Bartje is een voortdurende herinnering aan zijn overwinning op den Groninger boer, die nu de grootste nederlaag van zijn leven blijkt te zijn.

Wie was het, moeder of Bartje, die in deze tijd het

eerst de hand uitstak naar de ander om hulp en kameraadschap? Het gebeurt, als Bartje een boodschap heeft gedaan, als hij door een list of door zijn vriendelijkheid van de wantrouwige bakkersvrouw tòch weer zonder geld brood heeft losgekregen of van den inhaligen kruidenier een paar pond Planta, dat moeder hem even de hand op het hoofd legt en zegt: 'Mien jong....' Meer niet. Mien jong. Moeders jong. Niet meer: vaders jongen. Een moeder stelt met verwondering en blijdschap haar rechten vast op eigen vlees en bloed, dat lang met den vader tegen haar heeft samengespannen. Een kind kijkt een ogenblik omhoog in een vervallen gezicht, in twee verdrietige troebele ogen, waarin nu een beetje warmte is, voelt zich wat verlegen en vreemd ontroerd door deze zeldzame liefkozing en bedenkt, dat het goed is, het kameraadje van je moeder te zijn. Voordeel vloeit daar niet veel uit voort, want ze zijn beide verschoppelingen. Maar ze slaan hun zwakke handen ineen, ze klagen elkander hun zorgen, ze zijn verbonden door hun gemeenschappelijke nood en troosten zich door die kameraadschap. Je moet toch één hebben, tegen wie je praten kan.

Daar komt iets bij. Een wonder. Er is iets met moeder, dat is zo groots en verheven, dat je boeken en dromen er door vergeten worden. Je vergeet je zelf er bij. Het is onmogelijk geworden, haar nog te benadelen door kleine bedriegerijtjes en slimmigheden, want het is of God zelf haar omzweeft, zoals Hij ook is in de sterren en in het sneeuwklokje achter het vermolmde schuurtje, waar Bartje soms lang naar zit te kijken. Zij is er een ander mens van geworden. Zij is geen ge-

woon mens meer, zoals vader of Lammechien en zelfs de oude vriendelijke opoe Tjobbe, die zo goed is als geen ander, daar staat zij mijlenver boven. Bartje heeft een grote schuld op zich geladen, toen hij haar er van verdacht, dat zij zich stiekum in de kelder dik zou eten.

Bartje weet een geheim. Hij mag het eigenlijk niet weten, - het is het enige, waar kiender in arbeidershuisjes niets van weten mogen en waar met hen nooit over gesproken wordt, - maar hij heeft het misschien opgevangen of afgeleid uit de gesprekken tussen moeder en de buurvrouwen.

Op een dag weet hij, waar het kiendje is, dat moeder verwacht. Moeder heeft het al geweten van de dag af, dat zij het busje weer te voorschijn haalde. Al die maanden is het kiendje gegroeid; nu leeft het en spartelt soms binnen in haar. Het is een enkele keer zo erg, dan valt het naaimandje bijna van haar schoot. Dan lacht moeder, zij legt haar handen op haar lijf en haar ogen vloeien vol van een vreemde gloed.

Maar een andermaal maakt het haar alleen maar angstig. ‘Je weet niet,’ zegt zij tegen de buurvrouwen, ‘waar het goed voor is, dat zo'n schaap, dat nog geen kwaad daan heeft, in deze ellende in moet komen....’ Het is een toeval, als Bartje dat opvangt, want het schijnt, alsof moeder merkt, dat zijn belangstelling uitgaat naar haar geheim. Zij stuurt hem meestal weg, als het gesprek op het nieuwe kindje komt. Dan gaat Bartje. Hij gehoorzaamt zonder mopperen; hij doet blindelings wat moeder zegt in deze tijd.

Het is wel vreemd, dat Bartje het geheim niet eerder heeft geraden; hij is geen klein kiend meer, hij is een

boerenjongen en in sommige opzichten bijna volwassen. Hij wist reeds lang, hoe het was bij een paard en een konijn en hij heeft er al bij gestaan, als er een jong geitje geboren werd. Maar dat is een openbaring voor hem geweest, dat het bij mensen ook zo ging. Dat God zo'n wonder wou werken in de Lange-jammer en aan zijn eigen moeder, dat heeft die slimme Bartje, die altijd alleen aan zijn voordeel dacht, goed gemaakt van verwondering en eerbied. Een moeder! Dat is niet de werkster, die het eten kookt en de kousen stopt en die de boze buien van vader over zich heen laat gaan. Zijn moeder, hij constateert het met ontzetting, dat is de vrouw, in wier lichaam hij heeft gewoond, voor hij op de wereld kwam. Verder gaan Bartjes gedachten niet. Oorzaak en gevolg liggen buiten zijn horizon; vader heeft hier niets mee te maken. Slechts het heden weet hij, en hij maakt zijn bespiegelingen, in de school en op de weg en vooral thuis, als hij moeders sloven ziet. Dat vader daar nooit aan denkt, en dat de onverschillige Gert haar behandelt als een meid, dat is een diep schandaal. Want Bartje begrijpt nu ook, wat hij eens heeft opgevangen over een peerd en een koe. Een peerd mag slechts kleine vrachten trekken en een koe wordt niet gemolken en krijgt de beste plaats in de stal, maar moeder sjouwt de ganse lange dag; 's morgens legt zij steunend vuur aan; 's avonds is zij het, die zuchtend de lamp uitblaast. En Bartje weet dit nu ook: het beste eten is voor vader en de kiender, de schrale resten zijn voor haar. Zij heeft haar tien gulden steun, waar vader zijn geld voor tabak afhoudt, haar diepe angst voor den huisbaas en voor vaders woeste uitvallen.

‘Een vrouw is minder dan een beest,’ klaagt zij tegen opoe Tjobbe en die weet maar één ding, om haar te troosten: Dat er een leven wacht na dit leven, waar mannen en vrouwen gelieke rechten hebben. Daar schrouwt moeder om. Het is een troost, maar die haar weinig helpt in deze tijd. Haar zorgen, daar staat zij allenig voor.

Vroeger, in hun oude huisje, heeft zij ook zware tijden gekend. Maar daar hebben ze nog altijd bij elkaar behoord. Ons volk, dat was een gemeenschap waar niemand tussen kwam. Nu dreigt het gezin uit elkaar te vallen. Vader is op zoek naar werk, hij zit bij andere werkeloze kerels of slentert rond op de akkers en zijn sombere haat verblindt hem voor de zorg. Lammechien is al weg uit de kring. Zij komt eens in de week, zij brengt wat mee uit haar dienst en pronkt met haar jurk of haar nieuwe mantel. Na een uur anderhalf zit zij al onrustig op de wekker te kijken en luistert, of zij het fluitje van haar vrijer nog niet hoort. Gert gedraagt zich als vader, bazig en ruw, behalve, wanneer die er bij is, dan zit hij nors in een hoek en denkt over zijn kansen, om ergens een plaats te vinden als boerenknechtje. Het zal hem wel gelukken, hij is er iedere dag voor op sjouw.

Met Arie is 't nou ook helemaal mis. Het is gebeurd op een avond, dat Arie een boodschap voor vader gedaan had bij een boer en toen hij weerom kwam en verslag moest geven, kon hij naar vaders zin niet gauw genoeg uit zijn woorden komen. 't Kan wezen, dat het vader zelf was, door wien de woorden teruggleden op zijn tong, als ze de keel al door waren; hij had die dag twee keer de kous op de kop gekregen bij een boer;

nou zat hij al zijn huisgenoten aan te kijken met ogen, alsof hij ze op wilde vreten. Hij haalde ineens uit en gaf Arie links en rechts een fleer om de oren. ‘Allà,’ zei hij, ‘dat verdulde gestotter; ik zal het joe wel afleren, mien jongen.’ Maar Arie stond daar met kokkers van tranen in zijn ooghoeken en hij had zeker zijn steen niet bij de hand of hij durfde hem onder vaders ogen niet in de mond steken. In ieder geval, hij bracht er nou helendal niks van terecht, de stumper. Daarom werd hij naar de zolder gejaagd en Bartje moest nog een keer naar den boer, om te weten, wat die nou eigenlijk voor uitsluitsel gegeven had. Toen hij daarna op zolder kwam, lag Arie woest te snotteren en te vloeken, met zijn gezicht naar de dakpannen. ‘Ik maak mij van kaant,’ goelde hij zacht. ‘Ik ga mij verzoepen of ik hang mij op, net as Derk-met-de-helm, daar moe'k nog over denken. Maar één van tweeën vaste!’....

Dat heeft hij nou wel niet gedaan natuurlijk, daar is hij veel te verstandig voor. Maar sinds die dag is hij geen minuut langer in huis dan nodig is. Hij eet er, hij slaapt er. Verder trekt hij er nou geregeld met den stroper op uit of hij zwerft met de jongens uit de Lange-jammer bij de weg en bedrijft zijn stiekume streken. Ze zetten een regenton schuin tegen een deur en kloppen de vrouw naar buiten. Als die de deur opentrekt, kan ze meteen aan het dweilen gaan. Ze spannen een ijzerdraad dwars over de weg, om fietsers te laten vallen of beloeren de meid van boer Kiel, als ze met haar vrijer in 't stookhokke zit. Het gaat er bij alles om, om eens lekker te kunnen lachen. ‘Lachen,’ heeft Arie gezegd, ‘dâ's 't beste wat er is,

jong. Ie moet maar veul lachen in de wereld....'

Wat moeder tekort komt aan haar man en haar oudste drie kiender, daarvoor zoekt zij nu gretig vergoeding in de steun, die een kleine jongen van een jaar of tien haar biedt. En die jongen, die liefde en warmte, die het wonder zocht in zijn boeken en zijn dromen en wiens ogen toen plotseling geopend werden, zodat hij dat alles vond, vlàk bij, die bewaakt haar als een hondje. Hij vliegt op haar wenk voor niets anders dan een glimlach, een streling van haar ruwe hand over zijn haren, een ogenblik van zoete vertrouwelijkheid als ze met de porken samen zijn.

Hij haalt het brood een dik half uur ver, als de eigen bakker niets meer geven wil, vóór hij geld heeft gezien. Op de terugweg sjouwt hij bovendien twee koolrapen mee uit de kuil van boer Reinders en legt die stil in het schuurtje bij de voorraad. Hij haalt een kruiwagen dor hout uit het bos, schilt de aardappels, wiegt Wubbechien, jaagt Riekie aan en helpt mee om moeders gezag over de porken te handhaven. 'Ga ie maar eens naar opoe Tjobbe,' zegt hij. 'As vader d'r an komt, waarschouw ik joe wel. Dan bin ie d'r ook nog eens uut.' Dat doet moeder dan graag. Zij scharrelt de deur uit en waggelt op de hoek van de Langejammer het achterhuis binnen. Onder Bartjes bestuur is het huishouden veilig. Een andere keer komt opoe Tjobbe even overtrippelen en zit Bartje er bij, als de vrouwen praten. Over het leven praten ze, altijd over het leven. Maar vaak komt de bijbel er bij te pas.

'Hè,' verzucht moeder, 'als ik joe niet hadde, mense en ons Bartje niet, wat zou ik beginnen. As ie hier

een schoffien zeten hebben, is alles ja lang zo slim niet meer.'

'Bidden,' zegt opoe Tjobbe. 'Bidden, mien olle.' Dat kan zij zo aardig zeggen, zo vriendelijk en toch zo verzekerd, met de vinger op je an, dat je, om heur een plezier te doen, dadelijk je handen zou vouwen. Moeder bidt veel. Bartje heeft haar eens verrast, toen zij op de knieën lag voor 't sikkehok, met heur handen op de koolrapen. 't Was maar goed, dat ze niet wist, hoe die voor een deel daar gekomen waren. 'O Heere,' zei ze hardop, 'geef Ie mij toch kracht. Ik kan jà niet zonder Joe in deze ellende....'

't Is best mogelijk, dat God zich door haar verbidden laat. Hoe zou Hij een vrouw in deze toestand wat kunnen weigeren? Er kan best vandaag of morgen wat gebeuren, waardoor ze opeens uit de nood is.

Tot zolang echter is het maar goed, dat zij Bartje beeft met zijn slimmigheid.

[XI]

GERT zit in vaders stoel, met een weerbarstige en nijdige trek op zijn lang, bruin sproetengezicht en rookt uit vaders oude pijp. Hij moet naar de stad, naar Lammechien, om haar de was te brengen en twee kiepen, die haar mevrouw besteld heeft. Dan moet hij aardappelschillen mee terugnemen voor de geit. Maar Gert vertrapt het, om naar Lammechien te gaan. Hij heeft het moeder vroeg genoeg gezegd, dat hij tegen melktijd in Hunzeloo, op een uur afstands van hier wil wezen, daar heeft hij kans, dat hij werk krijgt op rikkemedasie van den knecht van Jan Boender. Had ze Arie maar moeten binnen houden, maar die is er natuurlijk weer met den stroper op uit.

'Doe die deure dicht,' snauwt Gert tegen Geertje, 'het tocht hier.' En Geertje gehoorzaamt, alsof het vader is, die het haar gebiedt. Dan gaat zij terug naar de kamerhoek, waar Riekie op de vloer bezig is, om Wubbechien van een droge doek te voorzien. Daarbij zit Bartje aardappels te schillen.

Moeder veegt de tafel schoon met de schotteldoek en vouwt er een krant op uit. Daarop legt zij het wasgoed van Lammechien, een stapeltje damesgoed, teer en fijn, een stukje vernaamheid, een beetje droom in de rommelige armoede van deze kamer. De kiender komen er bij staan; op een afstand bewonderen ze het eigendom van hun vername zuster Lammechien en ook Gerts ogen zijn niet van het stapeltje af. Maar daarin is nog iets anders dan bewondering. Hij grinnikt geluidloos. Zijn gezicht blijft even stuurs daarbij. 'Vooruit,' zegt moeder, 'jaag de kiepen in 't hok en vang er twee, Gert.'

Gert antwoordt niet. Hij heeft het volgens zijn mening

nou vaak genoeg gezegd, hij vertikt het, uut! Moeder kan hem toch niet dwingen en met vader hoeft zij niet te dreigen. Vader heeft gezegd, dat zij geen kiepen meer verkopen mocht. Ze hebben er nog maar vier; anders komen ze er helemaal uit, zee vader. En die was kan nog best een dag blijven liggen.

Moeder wordt nijdig. ‘Nare jongen,’ zegt zij, ‘as ikke 't zeg dan zul ie mij gehoorzamen, begrepen? Dikke deugniet, wat dacht ie wel?’....

Het is een gebrek van moeder, dat zij van geen maathouden weet. Er zit te veel verdriet en wrevel in haar hart. Als iemand het dunne dammetje van haar zelfbeheersing doorgraaft, breekt een stroom los zonder eind. Maar Gert laat die rustig over zijn hoofd gaan. Het raakt hem niet. Hij klopt zijn pijp uit op de kachel - hij weet, dat hij moeder daarmee ergert - en zegt, kalm en onverschillig, een paar woorden.

‘Och mense, barst!’ zegt Gert.

Bartje zit het met op elkaar geknepen lippen aan te zien, hoe Gert moeder treitert. Het doet hem pijn. Wou moeder maar zwijgen en hem naar Lammechien laten gaan. Hij kan het best, hij is er één keer met Arie geweest. De weg is gemakkelijk te vinden en anders heeft hij een Drentse mond. En de aardappels kan hij vanavond nog schillen.

Maar moeder zet koppig door. Zij windt zich op tegen haar oudsten zoon. Zij grijpt Gert hij zijn arm. Zij wil hem van zijn stoel trekken. ‘Vooruit, grote loeder, schaam ie joe niet?’....

Wat gebeurt er dan? Gert weert zich. Hij klemt zich vast aan de stoel en als moeder hem slaat, slaat hij terug. Hij slaat in den blinde, omdat moeders klappen

op zijn hoofd regenen. Hij schopt tegen moeders benen, zijn grove vuisten raken haar borst en haar zwellende buik. Moeder moet het opgeven. Zij valt snikkend in haar stoel. ‘Hadde ik dat ooit dacht,’ klaagt zij, ‘dat ik zo'n kiend zon kriegen?’.... En Gert grinnikt als daar straks, geluidloos, schaamachtig en vals.

Door die lach laait Bartjes drift op als een vuur. Tot die tijd heeft de gedachte aan Gerts ruwe kracht hem op zijn stoel gebonden, hoe hij zich ook ergerde. Nu is er geen gedachte meer. Hij weet niet, wat hij doet. Waar is Bartjes berekenende slimheid gebleven? Hij sluipt niet achter Gerts stoel, hij vliegt grienend van verontwaardiging recht op hem aan en slaat de vuist in zijn lach. Het is alleen aan Gerts verwarring te danken, dat hij er nog eenmaal de gelegenheid voor krijgt. ‘Ie zult mien moeder afblieven!’ gilt Bartje. Dat gilt hij nog, als hij neergesmakt ligt op de vloer bij de kachel, als Gert al over hem heengestapt is en de kamerdeur hard achter zich dichtgesmeten heeft. Maar moeder voert hem naar het achterhuis, drukt een koele waslap tegen de buil op zijn hoofd, die hij opgelopen heeft hij zijn val en reikt hem met bevende hand wat te drinken. Zij zegt woorden en doet dingen, die zij al jaren vergeten scheen. Zij droogt met de waslap zijn tranen af. ‘Mien lievert,’ zegt zij. ‘Zo heeft nog nooit éne voor mij vochten. Mien jongen, stil nou maar....’

Ze kijken elkaar aan. Ze sidderen beiden nog na. Er is naast ontdaanheid ook verwondering en blijdschap in beider ogen. In deze ogenblikken sluiten ze een verbond voor het leven.

‘Ik ga naar Lammechien,’ zegt Bartje beslist. ‘En as ik groot bin, moeder, as ik stark bin, dan moet er nog eens éne wezen, die joe an durft te raken. Ik sla hem hartstikkedood, dat beloof ik joe.’

‘Ja,’ zegt een stem achter Bartje, ‘as ik groot bin, sla ik vader dood.’

Ze kijken om. Jan, Riekie en de porken staan hij hen, Riekie met Wubbechien op de arm. Moeder jaagt ze naar binnen. As Jan weer zo wat geks en goddeloos zegt, zal zij hem krijgen. En nou achter de deur blijven, zij heeft nog wat met Bartje te bepraten, waar kleine kiender niks mee te maken hebben.

Als ze zich weer naar Bartje keert, is er een stille voldaanheid in haar ogen. ‘Hij heeft het er naar maakt,’ zegt zij. ‘As ie eens wisten, Bartje, wat die man mij andaan heeft....’

Vandaag is Bartje groot geworden; moeder spreekt haast tot hem als tot een gelijke. Maar zij weet van geen maat.

‘Stil maar,’ sust Bartje, ‘dat weet ik jà wel, moeder. Maar de kiepen, hoe moet dat nou, hè? Gert verklapt joe, daar kun ie ik-weet-niet-wat op zeggen.’

Bezorgd staan ze te overleggen. Moeders zorg is Bartjes zorg. Ze besluiten, dat het toch maar gebeuren moet. Liever vanavond herrie met vader over die paar kiepen, dan morgen geen geld voor de huisbaas en voor brood. Het een is al het zo slim als het ander.

De kiepen lopen los in deze tijd. Ze hebben zich aangesloten bij de troep van buurman Wapse, een dikke boer, niet dik in 't vlees, maar wel dik in de centen. Ze kennen geen verschil van stand.

Als moeder ze roept en een paar handenvol voer lokkend neerstrooit in het schuurtje, lopen een paar Barnevelders van Wapse mee naar binnen. Daar heeft Bartje turfmolm gestrooid, opdat vader straks niet dadelijk bloedvlekken op de lemen vloer zal vinden. Het hakblokje met het bijltje staat ook al klaar. Nu zit Bartje op het laddertje achter de deur, houdt zich doodstil, tot hun vier kiepen binnen zijn en gooit dan de deur plotseling dicht. Die paar vreemden moeten dan de moord maar even mee aanzien. Ze zullen het leggen er wel niet om laten en ze kunnen dan nog eens leren, dat het gevaarlijk is, om overal maar binnen te lopen. Overigens is het zonde, dat ze 't voer van een arm mense mee opvreten.

Moeder komt behoedzaam binnenwaggelen en sluitsnel de deur. Het valt niet mee, twee te vangen. Het is een heksentoer. De geit wordt er wild van en springt heen en weer in zijn hok. Als Bartje zich op twee kiepen tegelijk vallen laat, fladdert hun eigen lichte, wilde kiepje hem het onder de handen uit. Hij blijft staan met een zware Barnevelder in zijn handen en knijpt die de snavel dicht, opdat zij niet zal schreeuwen. Als hij nou de baas was, wist hij wel, wat hij deed. Niemand heeft gemerkt, dat er vreemde kiepen in hun schuurtje gekomen zijn. Snibbechien is er op uit met negotie, opoe Tjobbe zit om deze tijd te dutten en wat betekent twee kiepen op de driehonderd die Wapse bezit? Hij kijkt om naar moeder. Zij staat te hijgen met beide handen tegen haar borst. Zij is zo kortademig de laatste weken. ‘Wat doe ie nou?’ vraagt zij. ‘Dâ's éne van Wapse, Bartje.’

‘Vuul es,’ zegt Bartje. Zijn hart klopt snel. ‘Vuul es,

moeder, Hoe vet of hij is. - Daar kon ie wel twee gulden veur vragen....'

Ze kijken elkaar aan in de schemering van het schuurtje. Ze kleuren. Ze weten, dat ze beiden hetzelfde denken. Moeder keert zich om en gluurt door het raampje. Daarna opent zij de deur op een kier en kijkt ook daardoor. Zij klaagt zacht in zichzelf. Plotseling grijpt zij woest naar de bijl en Bartje knielt en legt de kiepe op het blok. Een rond helder oog knipt onaandoenlijk, zielloos. Dan daalt de bijl met een doffe slag. De kop valt in het molm, de bek gaat open, een vlies trekt over het oog. Bartje houdt krampachtig de bloedende hals langs het blok en buigt zijn hoofd achterover voor de waaierende vleugels. 'Maak niet zo'n kabaal, moeder!' waarschuwt hij zenuwachtig, want moeder heeft meteen luid kermend de bijl weggeworpen en de handen voor het gezicht geslagen. Wat heeft zij gedaan?.... Och Heere, 't is ook zo'n marteling, dit leven. Wat moet Bartje nou wel niet denken van zijn moeder?.... Zij verontschuldigt zich. Zij klaagt vader hij hem aan. Die man is kostwinner, meer niet. Heur laat hij zitten voor alle angsten. Om herrie te ontkomen, dáárom alleen heeft ze dit gedaan. Nou is ze veertig jaar, maar 't is veur 't eerst van heur leven, dat zij oneerlijk is, geleuft Bartje dat wel?

Bartje luistert en knikt. In zijn hart is hij verdrietig om haar wanhoop en een beetje nijdig om haar dom gejammer. 'Stil nou maar,' troost hij. 'Ik weet het ja wel.... ja.... stil nou', zoals je praat tegen een kiend.

'Ga es even een zak halen, moeder,' zegt hij, 'in 't

achterhuus onder de ladder.'

Ondertussen volgen zijn ogen de andere bruine kiepe, die met scheve kop komt loeren naar het bloed van haar zuster. Plots slaat hij toe, grijpt haar bij de hals, grijpt de bijl en als moeder terugkomt, stopt hij haastig de twee slappe kiepelijven in de haverzak, werpt die op de oude sportkar, veegt het bloederige turfmolm bij de hoop, laat de overgebleven kiepen vrij, gaat de koppen in een stuk papier begraven. Moeder is geheel overstuur. Zij laat Bartje maar zorgen, die is haar vandaag in alles de baas. Ondertussen heeft hij nog woorden van bemoediging voor haar. Hij legt er alle nadruk op, dat zij nu van vader noch van den huisbaas iets heeft te vrezen en rustig de toekomst in kan zien.

Moeder zegt dan toch, dat hij een hele steun voor haar is, warmt nog een kopje koffie voor hem, voor hij weg gaat en geeft hem kalmer de inlichtingen over de was en het geld. Maar de ogen, waarmee zij hem aanziet, zijn van angst en zorgen voller dan vóór de kippenhistorie en haar hele gedrag spreekt van schuld.

Bartje streelt even haar ruwe hand. Hij heeft nooit zó zijn liefde voor haar gevoeld als op deze dag. Hij is trots en voldaan over zijn slimme streek. Tien jaar is hij en hij voelt zich volwassen. Hij heeft zijn moeder verleid. Dat geeft een dreinerig verdriet, dat de enige van hun volk, die nog niet gestolen had, nu ook gevallen is. Dat raakt hij niet kwijt op de lange weg door de prille voorjaarsdag, bij zijn groot avontuur van alleen in Assen op bezoek te gaan hij Lammechien.

Dit moet zo wezen: Lammechien heeft het paradijs op aarde gevonden.

Bartje wordt verlegen en beschaamd. Hij zit op een keukenstoel bij het aanrecht, en maakt zijn vergelijkingen. Hij kijkt naar Lammechiens kunstzijden kuiten en naar zijn eigen ruwe kapotte sokken, naar haar het japonnetje en kraakheldere schort en zijn versleten schooierig pakje. Hij kijkt naar het kopergeblink van de kranen en het fornuis en hij denkt aan hun eigen kaal armoedig vertrek.

Thuis zitten ze in de misère. Ze hokken bijeen in de Lange-jammer, in zorgen en verdriet en geruzie; ze weten de éne dag niet, wat ze de andere moeten eten. Ze hebben pafferig-bleke gezichten en aardappelbuiken. Maar Lammechien is dartel als een jong, doorvoed peerd. Zij wiegt met naar heupen, waar het rokje om spant, terwijl zij staat te roeren in een blinkend pannetje op het fornuis. Zij maakt een paar danspasjes naar het aanrecht en smeert een boterham met pindakaas op de maat van een versje, dat zij fluit. ‘Hier,’ zegt zij, ‘vreet op, jong. Straks krieg ie er nog één met ham. Als ie 't maar wegstopt als mevrouw in de keuken mocht komen.’ Die Lammechien! Zij heeft kleur op haar gevulde wangen en een leutige glans in haar ogen; haar borsten deinen hij iedere stap. Zij kan niet anders dan lachen en pretmaken. Het is goed, om bij haar te zitten en toe te zien, maar dan moet je alles vergeten en er niet aan denken, dat je weer naar huis moet.

‘Hoe is 't met Cor?’ vraagt Bartje.

Lammechien zet een grote kan hij hem neer.

‘Hier is ook melk,’ zegt zij. Zij schenkt een glas vol.

‘Drink maar zoveul als ie lusten. Als ik niet genoeg over hou, doe 'k er voor mevrouw wel wat water hij.’

Zij lacht. ‘Cor, vraagt Bartje daar naar? - Och jong, daar gaat zij al lang niet meer mee. Die heeft zij de bons geven, al was 't dan wat later dan vader denkt. Zij heeft nou een militair, dâ's beter; in 't gewone leven zit hij op een kantoor; hij is van nette komaf. Dâ's een jongen, Bartje! Hij heeft haar al dadelijk wat moois geven, een horloge, kiek es!’.... Zij laat haar versierde pols zien. Nou, wat zegt Bartje daar van? En zij gaat ook met hem naar dansles.... Jongen, zo fijn als dat is! Maar dat moet hij niet tegen moeder vertellen, die vindt dat goddeloos in haar onwetendheid.

Wat doet Bartje nou? - Moffelt hij een stuk brood in zijn zak?.... Voor thuis?.... Hij hoeft toch zijn eigen zuster niet te bedriegen?.... Eet maar gauw op, Lammechien heeft nog brood genoeg en de bakker woont dichtbij en zij gaat alleen over het geld.... Toe, nou moet Bartje eens wat meer praten, hij is toch niet verlegen veur Lammechien?.... Nou dan?.... Maar eerst zal zij nou het geld halen veur de kiepen en het wasgeld, want zij heeft in haar schoteltje niet meer genoeg. Drie gulden veur de kiepen?.... 't Kan best viere worden, heur! Maar hij moet tegen moeder zeggen, dat die ze plukt as 't nog weer gebeurt, dat mevrouw kiepen moet hebben. Bah, dat is zo'n vies werkje! Nou, ze gaat. Ondertussen moet Bartje dit pannetje maar schoonlikken.

Zij verdwijnt zingend en keert even later grif met het geld terug. Zij knoopt het zelf in Bartjes rode zakdoek. Vier gulden zes en vijftig. Bah, wat een vieze doek. Zij gaat gauw haar handen wassen.

Zij babbelt nog wat over haar mevrouw en haar jon-

gen, zij informeert lachend naar Harm.... 't Is een beste jongen en hij is smoor op haar, maar hij is een lompe boer uit de Lange-jammer.... Naderhand vraagt ze ook, hoe het thuis is gesteld. Maar als Bartje zijn nood wil klagen over vader en Gert en hun armoede, valt zij hem in de rede, zegt, dat alles wel weer op zijn pootjes terecht zal komen en babbelt weer over de dansles.

En als Bartje weg gaat met zijn karretje en op straat omkijkt naar haar raam, waar zij staat in haar witte schort, lachend, wuivend, dan weet hij zeker, dat Lammechien de hemel op aarde heeft gevonden.

'Zij heeft een leven as een luus op een zeer heufd,' zegt Bartje verbaasd.

Waarom komt hem nu de geschiedenis van den armen Lazarus in de zin?.... Wat heeft die hiermee te maken?.... Dit weet hij wel: Lammechien hoort niet meer bij hen. Zij is een oude kennis, een soort vriendin van vroeger, je kan er wat mee praten en zij geeft je wat uit haar overvloed. Maar je tobben en zorgen, daar staat zij buiten. Zij buigt zich lachend over je nood, zij zegt: 'Dat komt wel op zijn pootjes terecht.' - Wat geeft het? Hij moet er maar niet verdrietig om zijn. Hij boert. Hij is in jaren niet zo lekker verzadigd geweest. Wie weet, wat zij allemaal bij de aardappelschillen in de zak heeft gestopt. En in de broekzak, veilig onder zijn hand, vier gulden zes en vijftig!.... Ha moeder, wat zijn wij rijk! Wij zullen oppassen, dat vader het niet in de smiezen krijgt!....

[XII]

ZE zitten allen om de ronde tafel en eten gebakken aardappelen bij het licht van een klein pieterolielampje met een gebarsten glas. Ze pikken ijverig uit de grote ijzeren pan, die midden op tafel staat. Ze zwijgen. Het tikken van de ijzeren vorken en het smakken der monden is het enig geluid. Daartussen zucht moeder. Dat doet zij meer dan ooit de laatste dagen. Bartje heeft haar geen grote dienst bewezen; zij komt onder die kippendiefstal niet uit.

Aller aandacht is bij het eten. Het is moeilijk, het is een kunst om fatsoenlijk te blijven en toch beslag te leggen op het deel, dat je toe komt. Onfatsoenlijk is ten eerste als je je vork volprikt vóór je mond leeg is, ten tweede als je het laatste hapje uit de pan neemt - daar heeft je vader recht op - ten derde als je met je vork op het part van je buurman komt. Maar dat is moeilijk uit te maken in een ronde pan: waar de grens loopt van je deel. Erg is 't, als je de hik krijgt: Dan word je er door ieder van verdacht, dat je te vlug gegeten hebt. Het verstandigste is, om grote happen te nemen en wat slappe koffie te bewaren van je brood. Gert wist laatst een middel, om alles te krijgen. Die heeft, toen hij eens met Arie te laat kwam voor het eten en er slechts een klein prakkie overgebleven was, in de pan gespuugd. ‘Ziezo,’ zee Gert, ‘nou lus ie het niet meer....’ ‘B-b-best,’ zee Arie. Hij schraapte zijn keel en hij spuugde dadelijk twee keer in de pan, eerst op zijn eigen deel en toen op dat van zijn broer. Toen legde Gert na een poosje de vork neer, het smaakte hem toch niet meer.

Er is gerucht aan de klink van de achterdeur en even later gestommel in de elf paar klompen van het

gezin. Er moet iemand verdwaald zijn in het donkere achterhuis.

'Ga eens kieken,' gebiedt vader, met een volle mond. Maar voorlopig staat niemand op. Moeder zucht weer. Bartje propt haastig zijn mond vol en staat op, maar dan is zij al halfweg de deur gewaggeld. Zij doet open en kijkt in het achterhuis. 'Het goede,' zegt een stem. 'O Heere,' schrikt moeder en deinst terug. Niemand dan Bartje begrijpt daar iets van, want die daar binnentreedt is toch maar doodgewoon boer Wapse, de naaste buurman, een klein verschrompeld mannetje met vriendelijke, maar slimme, aldoor knipperende varkensoogjes. Bartje verstijft aan tafel. Hij heeft juist een lekker bruin kapje aan de vork geprikt, maar hij vergeet, het naar de mond te brengen. Jan krabt het weer van zijn vork en hij laat het toe. Maar snel herstelt hij zich. Het is niet zeker, dat Wapse iets ontdekt heeft, hij kan ook voor iets anders komen.

'Goeienavond lu,' zegt de boer. 'Eet ze.'

Ze mompelen wat.

Als moeder zich nu maar goed hield. Zij zit krijtwit op haar stoel, haar onderlip bibbert, zij drukt een hand tegen haar borst en staart vol angst naar den boer. Zij is in staat, om als een konijn in de strik te lopen. Vader en Gert kijken haar verwonderd aan. De boer zoekt rond naar een stoel, maar hij vindt er geen.

Bartje brengt hem met bevende handen de zijne.

'Gaat zitten, Wapse,' zegt Bartje. 'Astublieft.' En dan loopt hij achter moeder langs terug en geeft haar ongemerkt een stootje in de rug. Nu herstelt moeder zich ook. Het is trouwens al aan het gezicht van

Wapse te zien, dat er waarschijnlijk geen onraad is. Hij praat met vader over het weer, zo breedvoerig, alsof hij daarvoor gekomen is. Intussen vechten de vorken der kiender in stilte om de laatste kruimels. Riekie en Geertje mogen met een stuk brood de olie uit de pan dweilen. De anderen zien jaloers toe en luisteren. 't Is een vroeg voorjaar, jà, de bomen botten al, maar als er nou nachtvorsten komen, wat dan?.... Hoe het morgen zal wezen? De krante zegt dit en de almanak dat: Ja, ja, de almanak. Almanak, leugenzak. Maar de radio zegt het ook. Dan zal 't wel zo wezen. Als de radio het zegt.

Moeder is gelukkig weer bijna de oude. Zij neemt Jan een snee brood af. ‘Ho, vreter, ie hebt er al drie op. Daar bent nog meer hondjes, die Siep heten.’

‘Beter naar den bakker as naar den dokter,’ zegt Wapse lachend.

Ja, zegt moeder, zo dacht zij er vroeger ook over, maar tegenwoordig valt het niet mee, om de monden open te houden.

Daar volgt een zwijgen op. Moeder kijkt naar de wekker. ‘Ja,’ zegt vader, ‘wij zullen eerst danken, hè? Riekie, stille, wicht.’ Ze vouwen de handen. En vader kruipt achter zijn pet.

Boer Wapse zet ook zijn vette petje af. Hij is kaal. 't Lijkt erg grappig, die blanke schedel boven dat bruine, verweerde gezicht.

‘Dat is voor 't eerst in de Lange-jammer, dat vader voorstelt om te danken,’ denkt Bartje. ‘Ie moet niet vergeten, Wapse is ouderling. En een dikke boer.... En veurzitter van 't schoolbestuur....’

‘Bartje.’

‘Heer, heb dank voor deze spijze. Amen.’

Riekie sjouwt de boel naar 't achterhuis. Moeder haalt de schotteldoek over de tafel en schudt hem uit boven de turfbak. Klaar is Kees. Zij gaat koffie zetten voor den buurman, een half lootje in de pot en een groot stuk cichorei.

Het is geen gewoonte, om dadelijk in huis te vallen met een boodschap. Boer Wapse houdt zich daar aan. Terwijl ze allen in stilte zitten te raden, waarvoor hij gekomen is, zit hij anderhalf, twee uur te praten over de koeien en de kalver, de aardappels en de veevoederprijzen, de stand van het koren. Hij klaagt over de slechte tijden, en de verwording van het menselijk geslacht. ‘Het menselijk geslacht,’ zegt Wapse. ‘Wij bint in het laatst der dagen,’ zegt hij, ‘oorlogen en geruchten van oorlogen en die vliegdingen in de lucht en hongersnood en de wereldgebliekvormigheid van 't jonkvolk met mooie kleren en kortgeknipte haren en al dat gedoe. Mensen, mensen, waar moet dat naar toe?’.... Nou is hij bij moeder an 't rechte kantoor, maar vader kan daar niet veel van zeggen, die stemt alles toe.

Ondertussen is Arie er tussen uit geknepen. Wie weet, waar die 's avonds rondzwerft? - Gert zit te slapen, de porken loeren door de bedsteegordijntjes. Maar Bartje zit doodstil in het donkerste hoekje, achter de kachelpijp, in de hoop, dat hij niet opgemerkt zal worden.

Dat lukt. En boer Wapse kijkt op de wekker, haalt omslachtig een groot horloge voor de dag, vergelijkt de tijd en zegt, dat hij eens naar huis zal gaan. Nu zal het blijken, waarvoor hij gekomen is. Het blijkt ook,

dat hij met zijn gesprek over het laatst der dagen het doel van zijn bezoek beeft voorbereid.

‘Wat ik zeggen wil, ie bent toch eigenlijk griffermeerd, niet?’ vraagt Wapse.

Moeder knikt en kijkt verrast. Vader antwoordt verwonderd: Natuurlijk, ze bent griffermeerd. Dat weet Wapse toch wel? Hij is hier zelf wel op huusbezoek weest.

Wapse lacht wat. Ja zeker, hij is 't nog niet vergeten, hoe hij wel eens heeft zitten praten, om het gezin wat meer naar de karke te krijgen. - Moeder kijkt schuldbewust - Maar ze bent griffermeerd. Nee, stil nou eens even, vrouw Bartels. Zien ze nou niet in, dat heur kiender eigenlijk naar een andere schole toe moeten?....

Vaders gezicht verduistert. Bartje ziet, wat hij denkt. Komt die man een hele avond praten, om aan 't eind een preke te houden? Hij is daar niet van gediend. Wat heeft hij met boer Wapse aan de pet?

‘Och waarom,’ zegt vader. Hij haalt de schouders op en keert zich van den boer af. ‘De kiender gaat op een goeie schole. En daarmee uut.’

‘Een hervormde,’ zegt Wapse.

‘Ja, kiek es,’ antwoordt vader en hij zet zieh recht in zijn stoel, ‘as Wapse daarveur kommen is, dan kan Wapse wel weer opstappen.’

‘Ho, ho man,’ vergoelijkt moeder, maar de werkeloosheid heeft vader zeker on verschillig gemaakt. Hij gaat door: ‘Dat zal 'k joe eens gauw uutleggen, Wapse, hoe ik daar over denke. Griffermeerd of hervormd, daar maken wij geen onderscheid tussen, dat is één pot nat. Toen wij trouwden, toen was ik griffermeerd

en Jaanke was hervormd. Toen hebben wij trokken met lucifershouties; wie 't langste trok mocht kiezen. Ik heb het toen wonnen en daarom bent wij griffermeerd en onze kiender bent ook griffermeerd gedeupt. - Behalve dan de stuk of wat lesten, toen is d'r niet meer van komen. - Zo denken wij er over. Maar wie wel onderscheid maakt, dat is de karke zelf. Snibbechien, van hiernaast, is een tange van een wief, maar zij kriegt vief gulden in de weke van de grote karke. Wij bent met zijn tienen en wij hebt ons van goed tien gulden steun moeten redden, ene van de griffermeerde diakens heb ik nooit zien. Nee, stil nou, Wapse, ik wil nou wel eens uutpraten. Nou kan Wapse wel zeggen, dat wij ook haast niet in de karke komen, maar ga ie maar eens naar de karke, as ie geen goed stuk kleren om 't lief hebt. En gaan vragen?.... Daar bedank ik joe veur om de hand op te houden bij de diakens. Wij bent van goed volk. Wij bent te trots om te schooien. Het is buten onze schuld, dat wij hier in de Langejammer zitten.... Dâ's wis.'

Vader zwijgt. Hij is rood; het is een hele inspanning om zoveel achter mekaar te praten.

'Tja,' teemt Wapse, 'tja.... wat moe'k daar nou van zeggen?....'

'Daar valt niks op te zeggen,' meent vader. 'Laten wij er maar over zwiegen. Maar wat die schole angaat, de kiender leert er met plezier, behalve ons Arie dan, maar jà, wat dat is veur een jong, dat weten wij geeneen van allen. Maar ons Bartje heeft er toch maar deurlopend de beste van de klasse weest. En de hoofdmeester heeft ons een keer an klompen holpen en ook eens een zak vol oude kleren stuurd.... 't Was wel

niet veule zaaks, maar jà, het hart, zie Wapse, het goeie hart zat er toch in. De kiender moet daar blieven.'

''t Is niet in orde;' iets anders kan Wapse niet zeggen. 'De beginselen bent daar niet zuver,' vindt hij ook nog.

'Kan wel wezen,' antwoordt vader, 'maar verandering, daar zie 'k geen heil in. Zand er over.'

Ja, dan zal Wapse maar gaan. Hij zet zijn stoel tegen de muur. 'Ja,' zegt hij nog eens. Dan komt hij een stap dichter bij vader staan en kijkt hem scherp aan. 'En as ik nou eens wark veur joe hadde,' zegt hij langzaam.

Vaders sombere ogen lichten op, alsof het er in bliksemt.

'Wàt zeg ie?' vraagt hij begerig. Hij neemt zijn pijp uit de mond en staart den boer verdwaasd aan. Moeder, die juist koffie wilde schenken, zet de kan met trillende hand weer op de kachel. 'Och Heere,' zegt zij zacht. Gert wordt wakker en kijkt verwonderd rond.

'As ik nou eens wark veur joe hadde,' herhaalt Wapse glimlachend.

Vaders opstandigheid zinkt ineen als een doorgebrande stromijt.

'Ja,' zegt hij, 'dan verandert alles. Maar hoe zit dat dan, ie hebt toch warkvolk?'

De boer gaat er weer bij zitten. 'Olle Berend,' zegt hij, 'die wordt minder, dan doe ik die weg. Kiek es, de boer zal dan wel zeggen, hoe 't zit. Hij heeft aan 't schoolbestuur en an den hoofdmeester kiender be-

loofd en ze zult er wezen. As vader zijn kiender - hoeveule bent er?....'

Vader rekent het op de vingers uit. Gert telt niet meer mee. Die gaat morgen weg als boerenknechtje naar Hunzeloo. Arie, dâ's één; Bartje, dâ's twee; Riekie, da's drie; Jan, da's Tier; Geertje, da's vieve. Kan Egbert ook al? Hoe oud is die, moeder?'

'Met Februari vieve west? Nee, Egbert het volgend jaar dus. Maar dan kan Arie d'r af. Vieve, zo blijft het dus.'

''t Is een legertje!' lacht Wapse tevreden. Nou, as vader die kiender naar de andere schole stuurt, dan heeft hij wark. Maar dan heeft Wapse eerst nog wat te zeggen. Hij zal er maar rond mee voor de draad komen. Kiek eens, vader heeft één boer in de steek laten en de tweede heeft hij op de bek slagen. As hij zowat nog eens van plan is, moet hij 't maar zeggen. - Vader is zo gedwee als een lam. Hij doet belijdenis van schuld. 'Nee,' zegt hij, 'zowat gebeurt mij maar eens, geleuf dat, Wapse. Ik bin er al rouwig genoeg om. Och, tenslotte was 't kienderspul, de schuld van onzen Bartje....'

De boer is voldaan. Maar hij heeft nog wat. Hij is ouderling en hij verlangt van zijn volk, dat het getrouw naar de karke gaat. Of vader dat van plan is met zijn gezin? Als ze geen kleren bebben, moeten ze 't maar zeggen, dan zal Wapse er bij de diakens voor zorgen. Of wil Bartels niet naar de karke?.... Kiek eens, Wapse betaalt goed, dat staat bekend, dan mag hij er tenslotte ook wat voor verlangen.

Nu doet vader ook zo'n soort belijdenis van zijn geloof. Nee, hij mocht altijd graag naar een mooie preek

luisteren en voor de jongens is 't ook wel goed.

Moeder knikt heftig en bewogen, Zij kan haar geluk niet op: alles, waar zij over gepiekerd heeft, komt nu in orde. ‘'t Is een gebedsverheuring,’ zegt zij en de tranen lopen over haar wangen.

Nou, dan worden ze 't ook verder wel eens. Als die ene jongen, die Arie, kan helpen melken 's morgens en 's avonds, vieftien gulden in de weke. Gert, of hoe heet hij, gaat er nou ook uit; dan zullen ze zich wel kunnen redden. Maar vader moet dadelijk op slag nog even naar den hoofdmeester, om de pokkenbriefjes te halen en die meteen naar den anderen meester brengen. Dan is 't in orde. De kiender moeten nog deze weke ingeschreven staan, anders kan 't wezen, dat er aan 't eind van 't jaar een ondermeester weg moet. Zo zit dat, begrijp ie? Ja, vader begrijpt het. Hij trekt de jas al aan. Hij lacht. Gereformeerd wezen en veel kiender hebben brengt hem toch ook nog eens geld in de zak. Wie had het zo mal kunnen dromen?

Wacht eens even, Wapse, nou beeft vader ook nog wat. Hij wil zich niet met de zaken van den boer bemoeien, maar eh.... daar wordt zo gauw wat praat en men heeft al moeite genoeg, om zijn fatsoen te bewaren.... De mensen zouden kunnen zeggen, dat vader een ouwe man het brood uit de mond stoten hadde. Kan Wapse hem nog niet een poosje an 't wark houden?.... Ja, vader vraagt het maar, hoor!

‘Welzeker, laat hij van 't jaar nog maar wat ankrummelen,’ antwoordt Wapse. Ja, de naam,.... Wapse begrijpt het wel. Daarom moet vader ook voortdadelijk maar niet zeggen, dat Wapse bij hem weest heeft....

Accoord. Moeder krijgt een tientje vooruit op het loon. ‘Och Wapse,’ stamelt ze schrouwend. ‘Och Wapse, wij hebt het niet verdiend....’ - Pas op, moeder, bijt op de tanden, moeder! - Goed, en de diakens zullen gewaarschouwd worden. En met Mei een ander huus, heur mensen. Natuurlijk Wapse, hoe eerder hoe liever. Kan moeder wassen veur de boerin? Zeker Wapse, vader wil alles, moeder wil ook alles. Al had ze geen handen en voeten, dan wou zij 't nog.

‘Goeienavond lu! En het beste, heur!’

‘Wapse! Dag Wapse!.... En van harte bedankt heur!’

‘Geen dank, mensen. Men moet zijn naaste bijstaan in de wereld. Zo denk ik er over.’

Ze gaan samen weg, vader en zijn boer. Moeder zit te snikken. ‘Ie verwacht het uut het Oosten en het komt uut het Westen,’ prevelt ze. ‘'t Is wonderliek.... wonderliek....’

‘Dat is 't,’ zegt Bartje en komt voor de dag. ‘Fijn, hè moeder?.... Mag ik nou nog een boterham?’....

‘Och,’ lacht moeder door haar tranen, ‘bin ie daar nog, mien jong?.... Nou bent wij in één keer uut de zorg.... O, ik ben toch zo bliede, zo bliede!’....

Een boterham zal hij hebben, een dikkerd. Jammer, dat moeder nog geen boter heeft. Zij zal er spekvet op doen, heur! ‘Hier, kereltien, veur joe. Ie hebt het verdiend in deze winter, dubbel en dwars heb ie 't verdiend.’

‘Ik ook, moe?.... Ik ook een boterham?’ vragen stemmetjes achter de bedsteegordijntjes. Ze zijn allemaal wakker. Van de honger misschien wel. Wat is twee sneetjes roggebrood voor een kiendermaag? Och,

die schapen. Natuurlijk, ze krijgen allemaal een dikke pil brood. Met spekvet en moedertranen.

‘Nog éne, moeder?’

Moeder maakt weer een grapje. ‘Nee kiender. Alles met mate, zee de koopman en toen sloeg hij zijn wief met de ellestok.’

Moeder brengt Bartje tot de ladder. Maar nou zit ze nog veel meer in over die kiepen. Die vier gulden moeten weer an den boer komen. Weet Bartje er wat op? Goed, ze zullen er eens over denken. Misschien, dat moeder het met de was kan verrekenen.

In het donker, op de tweede tree van de ladder, slaat Bartje plots zijn armen om moeders hals en geeft haar een zoen op haar zachte, natte wang.

‘Malle jongen,’ zegt zij beschaamd, en als hij vlug, wat verlegen, naar boven klimt, knijpt zij hem even, vriendelijk in zijn brits. Het is een zeldzaam genot, om door je moeder in je brits geknepen te worden.

‘Dag moedertien.’

‘Dag, mien jong!’

Zie je wel, zo is nu het leven. De ene dag ellende, de andere dag geluk. Wie weet, wat de toekomst nog brengt. Is dat nou zo onmogelijk, een auto en een groot huis en geld voor 't strooien?

Bartje zoekt zacht zingend zijn weg over de donkere zolder. Maar hij gilt bijna, als uit de hoek plotseling de felle straal van een zaklantaarn hem verblindt.

‘Hallo, die B-b-bartje!’

Dat is Arie's stem. Hij ligt warempel al in bed. Hij heeft een zaklantaarn!

‘Verjoppie!’ fluistert Bartje. ‘Hoe kom ie daaran, jong?’....

‘Hoe k-k-komt een a-a-arm mense an luzen?’ grinnikt Arie. Nou, dan laat hij verder niets nit, 't is verloren moeite om nog aan te dringen.

Bartje trekt zijn kieltje uit, stroopt zijn broek af, zijn kousen. Hij kruipt onder de dekens.

‘Weet ie 't al?’ vraagt Bartje.

Ja, Arie heeft alles gehoord. Hij moet melken. Nou, als hij 't niet leren kan, dan hoeft het natuurlijk niet. En als hij 't niet leren wil, dan kan hij 't natuurlijk niet. - 't Is raar met Arie.

‘Wol ie nog een boterham?’ vraagt Bartje. ‘Dan moet ie naar beneden gaan.’

‘G-g-geen zin,’ bromt Arie.

‘Ie roekt naar chocola,’ ontdekt Bartje. ‘Geef mij een stuk....’

Er wordt hem in het duister een halve reep in handen gemoffeld. Maar Arie wil weer niet zeggen, hoe hij er aan komt. Bartje moet maar eens meegaan op een avond, dan kan hij zoveel chocola eten als hij wil.

‘Mm’ weifelt Bartje. Hij belooft niks. Hij weet zeker, dat het gevaarlijk is om met Arie mee te gaan. Maar de chocola is schandalig lekker.

Arie slaapt al gauw. Dan ligt Bartje nog eens de vreemde avond te overdenken. Waar moet hij nu voor oppassen? Wat mag hij vertellen en wat niet?.... Niet, dat Wapse er geweest is, en niet, dat ouwe Berend over een poosje zonder werk zal wezen. Daar is de naam van je vader mee gemoeid. Hoe zee vader het ook? ‘Ie moet joen fatsoen bewaren in de wereld....’ Dat moet je ook, als je met zijn allen eet uit één aardappelpan. Maar je moet ook zorgen voor je deel, altijd en overal. Hei, dâ's leuk! De wereld is een grote, ronde tafel,

daar zitten alle mensen om heen. Behalve de werkelozen. Ze krabben allemaal stiekum naar zich toe, ze willen graag zoveel mogelijk hebben uit de gemeenschappelijke pan, maar ze wilt heur fatsoen bewaren. Is dat nou waar of niet? Dat heeft Bartje nou eens uitgevonden. Hij maakt er Arie voor wakker.

Arie is het er gloeiend mee eens. ‘Ie liekt wel een p-p-perfester,’ grinnikt hij. ‘Maar allerieuwigst, jong, ie hebt ge-ge-liek. Het komt p-p-precies uut.’

‘Zeg Arie....’ - Bartje lacht zacht - ‘Zouden ze d'r ook wel es in spij'en?’....

‘G-g-ga vort, jong,’ bromt Arie. ‘A-al doen ze d'r ook heel wat slimmers in, dan lust een a-ander het nog wel. Wel te rusten.’

[XIII]

EEN huisje van witte zandsteen, eenzaam in het wijde veld van koren, bos en heide, daarin wonen ze nu. Een arbeidershuisje als alle andere, met één kamer en twee bedsteden, een zolder en een schuur, een pomp, een stookhok en een stuk onvruchtbaar land. Maar een paleis, als je een half jaar in de Lange-jammer hebt gewoond tussen Jan Rap en zijn maat. 't Is een geluk, dat ze er drie weken voor Mei al in hebben kunnen trekken. Hoe is het mogelijk, dat Arie iedere avond naar de Lange-jammer terug kan sjouwen en dat moeder maar niet ophoudt te zuchten, dat hun oude huisje met het bruggetje haar zoveel liever was? Natuurlijk, 't is eerst wat onwennig in zo'n nieuw huis, maar dat wordt iedere dag beter. Je maakt je zwerftochten over de akkers en door de hei en je ontdekt allerlei verrassingen: een wulpennest in het moerasje, een gemakkelijk zitje in de grote spar naast het huis; de mooiste tikstenen van de wereld op een hoop in een oude loopgraaf. Je hoort de vertellingen van den meester of je leest een boek en je ziet het alles gebeuren in je nieuwe omgeving. In de zandverstuiving won Maurits de slag bij Nieuwpoort Aan de bosrand stonden de tenten van Abraham, en Lot trok van hem weg over de heide naar de weilanden langs het diepje en woonde aldaar in de vlakte van de Jordaan.

De Heere Jezus gaat met zijn discipelen door het korenveld van je vader, hij geneest het dochtertje van Jaïrus in je eigen bedstee en op een kale heuvel, waarop een krom en scheefgewaaid berkeboompje zich nog juist met naakte wortels weet vast te klemmen, hangt hij aan het kruis. Je huis en de omgeving krijgt zijn

heilige plaatsen, je vervult het met je dromen, die vernieuwd weer ontbloeien in deze tijd van verademing, je hart neemt het vreemde land in bezit.

Op een morgen, als vader reeds is weggegaan naar zijn werk en Bartje in zijn borstrok buiten loopt, op een heerlijke voorjaarsmorgen, hoort hij moeders stem uit het huis, die hem roept. ‘Bartje!.... Bàrtje!’.... Bartje holt naar binnen, want er is iets vreemds in moeders stem, iets van angst, van nood. Hij verwacht, dat er brand is, of dat Wubbechien uit de wieg is gevallen. Maar als hij binnen komt, is er schijnbaar geen bijzonders. Riekie is haastig bezig de porken aan te kleden en moeder maakt de bedstee op, waar zij met vader geslapen heeft. Hij moet Arie uit bed halen, zegt zij rustig en dan moet hij zich gauw aankleden en naar vader gaan. Vader moet thuiskomen, dadelijk.

Dat begrijpt Bartje niet. ‘Waarom moeder?’ vraagt hij verwonderd. ‘Waarom moet vader komen?’

‘Dáárom,’ zegt moeder. ‘Zeg maar, dat hij komen moet, dat is genoeg.’ Maar plotseling klemt zij zich vast aan de bedsteedeur, kromt zich en steunt met zo'n smartelijk vertrokken gezicht, dat Bartje vol ontzetting staat te beven bij de tafel. Ondertussen wenkt zij met de hand, dat hij gaan moet. Hij stormt naar de zolder, grijpt zijn kieltje, is met een paar sprongen terug en rent de deur uit. En dan het wonderlijke: moeder staat kalm, glimlachend zelfs, bij de deur en zegt: ‘Hard lopen, heur jong.’ En ze roept hem ook nog na: ‘Maak joe maar niet van streek, heur!’

Bartje rent als een wilde, met zijn klompen in de handen. Hij vliegt door een korenveld, klautert over een

paar hekken, dwars door de velden gaat hij naar vaders boerderij. Hij is ontzet tot in het diepst van zijn hart. Zijn gedachten zijn hij moeder en bij het vreselijk wonder, dat nu gebeuren gaat.

Vader is in de stal. Er staat een koe met een zak over het lijf op een dikke laag stro, daar is hij bij doende. Hij kijkt alleen maar verstoord, als Bartje binnenrent en hijgend zijn boodschap zegt. Hij haast zich niet; hij raakt er niet door uit zijn evenwicht. ‘De drommel,’ zegt hij. Hij zet zijn pet af en krabt achter zijn oor. ‘Dat komt mij slecht uut.... De boer naar de markt en olle Berend ziek en een veerse op kalven, daar kan 'k nou niet bij weg.... Ja, hoe moet dat nou?’....

Hoe moet dat nou? vraagt de man. ‘Vader!’ schreeuwt Bartje, ‘ie moet dadelijk metgaan. 't Is mis met moeder, begriep ie dat dan niet? Het popje komt!’....

En daar glimlacht vader om, verwonderd. ‘Zo,’ zegt hij, bin ie al zo wies? Nou, wacht eens, dan kun ie de juffrouw toch ook wel halen. Weet ie, waar zij woont? Ja? Vooruit dan maar, en zeg maar, dat ik straks wel eens kom kieken....’

Meteen kreunt de koe, diep en klagend, bijna menselijk. Vader is dadelijk met haar bezig. Hij streelt haar hals en spreekt haar bemoedigend toe. Bartje staat met grote verschrikte ogen te kijken, twee, drie seconden, dan keert hij zich om en rent de weg langs. Er is een rauwe, smartende plek ergens binnen in hem. 't Is haast te veel ineens om te weten voor een jongen van zijn jaren.

‘Vooruit Bartje, ie bent geen kiend meer,’ jaagt hij zichzelf aan. ‘Ie doet wat ie kunnen, Bartje. Nou ligt

de verantwoording veur een groot deel hij joe....'

''t Zal aan joe niet liggen, as 't verkeerd gaat,' belooft hij ook nog.

De juffrouw is thuis.

'Dadelijk bij moeder komen,' hijgt Bartje. 'Ie weet wel, vrouw Bartels, op 't achterpad.' En hij blijft ongeduldig wachten op de berm, tot hij haar haastig ziet wegfietsen. Dat is dus in orde. Dan rent hij naar opoe Tjobbe. Dat bedenkt hij nog net, die heeft ook beloofd, dat zij komen zou. Mooi, die staat net klaar, om heur ouderdomspensioen te gaan halen. 'Of ie bij moeder kwamen,' hijgt Bartje. ''t *Is* zo ver,' zegt hij. 'Och, mien stumper,' zegt zij, 'is 't zo ver?.... Ja, ik kom, heur! Ik ga dadelijk met joe met. Wacht maar even.'

Maar Bartje heeft geen geduld, om op haar te wachten. Hij moet gauw naar huis om de porken ergens naar toe te brengen, bedenkt hij. Als hij bezweet aan komt hollen, jaagt de juffrouw net de hele bende naar buiten. Riekie, Jan en Egbert gaan met Arie naar school. Bartje brengt de porken naar vrouw Veenstra over het zonnige heidepad. Wubbechien moet gedragen worden. De anderen lopen bevreemd met grote Bartje mee. 'Waarom moeten wij weg?' vraagt Geertje. 'Omdat moeder het huis schoon moet maken,' liegt Bartje. 'Dat is al schoonmaakt toen wij hier kwamen,' zegt het pork, 'waaromme, Bartje ?'.... 'Heeft vrouw Veenstra ons neugt, Bartje?' 'Ja, zij heeft joe neugt. Ie maggen op versite. En as Geertje 't niet geloven wil, moet ze maar weeromme.'

Het is te laat geworden voor de school. Bartje verzorgt

de kiepen en de sik, hij dwaalt wat door de tuin. Als hij vader ziet aankomen, kruipt hij weg aehter de takkebossen onder de spar. Vader is een paar minuten in huis, dan gaat hij weer weg. ‘Ik kan hier niks doen en daargunter ben 'k neudig,’ zegt hij tot opoe Tjobbe, die bij de deur even met hem praat. Bartje kan ook niks doen, maar hij gaat niet weg. Hij blijft wat rondscharrelen om het huis en op de bleek. Maar er zijn geluiden uit het huis, die brengen hem in de grootste ontreddering. Hij loopt radeloos heen en weer, hij ligt een poos in 't gras te schreien. In 't laatst holt hij het veld in en zit ineengedoken tegen een slootswal te bidden. Dat is 't enige wat hij voor moeder kan doen. Wat een geheimen gaan nu voor hem open. Er zijn dingen in het leven, daar sta je machteloos tegenover, daar helpt geen slimheid en verstand, zelfs geen liefde en goede wil. God houdt ze in Zijn hand en laat niemand anders beslissen, Je staat voor Hem als een gevangene, je bent geheel aan Hem overgeleverd en hebt af te wachten, wat Hij doen zal. Je kan Zijn oordeel over je laten komen, zoals vader het doet, rustig en onverschillig. Je kan als opoe Tjobbe tegenover Hem staan met eerbiedige berusting en een gebed in het hart. Wat kun je meer dan bidden? Je bent geheel zonder verweer, een stukje angst ergens aan de rand van een akker onder Gods wijde hemel.

De morgen is lang en verschrikkelijk.

Als de kiender uit school komen, staat Bartje ze een eind van het huis op te wachten. Hij brengt ze bij het oude schapenhok op de bosrand en zegt, dat ze moeten gaan spelen. Ze mogen moedertje spelen. Opoe Tjobbe

heeft de oude sluitmand, gevuld met boterhammen en een kan water-met-melk buiten gebracht, die haalt Bartje voor hen. 't Is Woensdag helaas, ze hebben vanmiddag geen school. Arie grijpt een paar stukken brood, drinkt een slok uit de kan en slentert het veld in. Maar de anderen, het is een hele toer, om ze van huis verwijderd te houden en al hun nieuwsgierige vragen te beantwoorden. Bartje heeft zelden zoveel gelogen als deze middag. Het helpt hem weinig, ze krijgen het toch door, wat er aan de hand is. Na een paar nur staan ze ongeduldig aan de weg te wachten. Als vader langs komt, klampen ze hem aan.

'Vader, is 't kalf d'r al?'....

'Nee, nog niet.'

'Vader, is 't poppie d'r al?'

'Nee, ook nog niet, maar 't zal niet lang meer duren.' En tegen de avond is 't beide in orde. Er is een kalf geboren. Er is een pop je geboren, een wichtje, Grietien zal ze heten. Ze mogen zachtjes binnenkomen, Bartje voorop. 't Is een gebedsverhoring, om moeder nu glimlachend te zien liggen in de beddestee, met in het pak naast haar het popje. Ze staan voor de beddeplank, het wonder maakt hen allen eerbiedig en stil. Ze lachen wat verlegen, ze aaien het slapende zusje met een vinger en kijken met bevreemde ogen naar moeder, die daar zo zwakjes en bleek ligt te lachen. 'Is moeder ziek?' vragen de kleinsten. 'Ja, moeder is weer uut de beddestee vallen.' Och, acme moeder.... 'Dâ's nou de darde keer al dâ'k weet,' zegt domme Jan. 'Wanneer of ie es voorzichtig worden, moeder.' Maar Riekie trekt moeders hoofd naar zich toe en geeft haar ineens schrouwend een smok. 't Malle wicht

toch. Altied anders as een ander. Net Lammechien, toen die zo groot was. Ze moeten nou maar naar 't aehterhuis gaan. Daar eten ze voor de derde keer brood. Naderhand gaan ze stilletjes slapen.

Opoe Tjobbe gaat niet terug naar huis. Ze slaapt bij moeder in de bedstee. Vader kruipt bij Bartje in 't ledikant. Hij ligt goed en wel, dan snurkt hij ook. Bartje kruipt ver weg voor zijn tabaksadem. Hij ligt nog wakker, hij is bang, maar hij weet niet precies waarvoor. Dankbaar en tòch bang. Het leven is niet zo eenvoudig, als je meestal denkt. Je denkt je vrij, je trekt in verbeelding de wegen, die je zullen voeren naar een land van geluk. Maar je bent niet meer dan een dier, dat een beetje spartelt in de handen van zijn verzorger. Het is goed, het is het allerbeste, om goede vrienden met God te zijn. ‘Dan moet je wezen als opoe Tjobbe,’ soest Bartje. Maar kan dat, zonder dat je er schade bij hebt of uitgelachen wordt? Hij zal het wel moeten proberen, er blijft geen uitweg over.

Midden in de nacht vliegt Bartje schreeuwend overeind. Hij droomde, dat hij liep op een pad door het moeras, hij koos het met overleg en verstand, maar plotseling golfde het water voor zijn voeten en de weg, waarlangs hij gekomen was, lag verbrokkeld en overspoeld.

Vader drukt hem neer. ‘Ga toch liggen, jong en hol de bek. Pas op, dâ'k joe niet meer heuren wil.’

[XIV]

DAT is ook wonderlijk, dat na zo'n dag, waarop je in één keer volwassen geworden bent, het leven toch weer zo gauw zijn gewone gangetje gaat. Moeder blijft een dag of vijf in bed. Dan staat zij op, ondanks de waarschuwingen van opoe Tjobbe, want haar hulp kan niet langer gemist worden. Maar de negende dag gaat zij weer liggen; dat is de kwade dag. Daarna echter is alles als vroeger. Een enkele keer, als Bartje in de ogen van 't zusje kijkt, of als moeder haar zit te voeden en ook wel, als zij met opoe Tjobbe in duistere woorden en afgebroken zinnen de geboorte bepraat, vliegt Bartje de verschrikking van die dag weer naar de keel en herinnert hij zich meteen weer zijn voornemen, om goed en vroom te zijn. Hij doet er dan ook wel weer een poosje zijn best voor, een uur, een halve dag. Maar 't is niet vol te houden in de wereld. Vader heeft gelijk: alleen met vromigheid kom je er niet. Opoe Tjobbe kan het; die is haar eigen baas. En moeder zal het ook kunnen meesttijds, want die heeft niemand, waar zij voor op moet passen dan vader, en die is nogal te gebruiken, nu hij weer werk heeft. Maar een jongen als Bartje moet het van zijn slimmigheid hebben. De mensen vragen: ‘Waarom moest ie nou ineens naar een andere schole?’.... Bartje zegt: ‘Ik weet het niet.’ Dat is een leugen, maar je kan niet anders. De meester vraagt: ‘Zeg jongen, jouw broer Arie, is die wel eerlijk?’ Bartje knikt zeer beslist. ‘O ja, meester, zo eerlijk als goud!’ Je kan je broer toch niet verraden? Je mag niet vechten van je vader, maar de jongens uit de Lange-jammer, die schooiers, schelden je na voor coccejanen, omdat je naar de kerk gaat en omdat je vader werkt bij een griffermeerden boer.

Maar natuurlijk vooral, omdat ze de smoor in hebben, dat zij nog in de Lange-jammer zitten en dat je zelf er uit bent. Kun je dat op je laten zitten? Natuurlijk niet. Ze wachten je op met de hele bende, je moet dus een wapen hebben, dat je makkelijk kan verbergen. Een touw met een stuk ijzer op 't eind of een eind gummislang van het wiel van een kinderwagen. De smid geeft geen stukken ijzer, daarom gap je een stuk hier of daar. En als je iemand een gat in zijn hoofd hebt geslagen of je hebt zelf op je nek gehad, zo erg dat het te zien is, en je moet je verantwoorden, dan zou je gek wezen, als je de waarheid vertelde.

Dan is daar ook nog je broer Arie, tegen wie je je altijd moet verweren, omdat hij je wil meevoeren in zijn gevaarlijke avonturen en met wie je toch ook goeie vrienden moet blijven, zal er eens wat voor je afvallen. Maar Arie maakt het te bar. Wat is dat toch met hem? Hij is altijd een rare geweest, maar zo gek als nu heeft hij het nog nooit aangelegd. Hij kan haast geen woord meer zeggen zonder stotteren, maar hij geeft daar schijnbaar niet meer om. Hij is zeker met dat gebrek geboren, het heeft zo moeten zijn. Wordt hem iets gevraagd, dan haalt hij meestal de schouders op en zwijgt en vraagt men hem, of hij geen antwoord kan geven, dan lacht hij als een bok die brandnetels vreet, dan zegt hij brutaalweg: ‘Nee.’ Ja en nee, dat zegt hij nog vlot en ‘heui!’ als hij iemand tegenkomt. Maar moet hij een boodschap doen, dan heeft hij zelf een oud schoolschrift en een stompje potlood en zet op een briefje wat hij halen moet.

‘P-p-p-p-praten k-k-k-kan 'k niet,’ zegt Arie, ‘m-m-maar z-zwiegende kom ie ook wel d-deur de

wereld. D-d-dan lieg ie o-o-ook niet z-zoveule.'

Het duurt slim lang, vóór hij dat allemaal gezegd heeft, zelfs tegen Bartje. Arie zegt ook: 'Alle mensen bent zwienen, maar ik doe wâ'k wil....' En dan zegt hij geen leugen, want dat is zo: Arie doet, wat hij wil. Hij heeft een hekel aan melken, welnou, hij kan het niet leren als je hem geloven wilt. Hij knijpt de koeien te hard in de uiers; hij spuugt in zijn handen, als de boer achter hem staat. Hij weet het best zo te maken, dat Bartje zijn plaats inneemt. Die heeft na een week de slag te pakken en Arie gaat er met den stroper op uit. Hij heeft al een waarschuwing van den onbezoldigde thuis gekregen, toen heeft hij de klabatse geproefd en vader is naar den stroper gegaan en heeft hem verboden, Arie weer mee te nemen. Nu is Arie voor zichzelf begonnen. In de boswalletjes achter 't land van Jan Muggen staat het vol met zijn strikken. Hij heeft ook al een paar konijnen naar de stad gebracht in een kunstmestzak. Maar dat alles weet Bartje alleen. Arie verloopt de school en schrijft een briefje met moeders handtekening, dat hij ziek is geweest. Hij sluipt in de nacht van de zolder en komt weerom, tegen dat vader opstaat; niemand weet dan waar hij geweest is. Dan ligt hij tot halfnegen in bed. Als vader weg is, is er toch niemand die hem er uit kan krijgen en moeder verklapt hem niet; die is te goedig de laatste tijd en te bang voor herrie. Maar dankbaarheid moet je daarvoor bij Arie niet meer verwachten. Hij heeft een kwartje gestolen uit moeders portemonnaie. Hij slobbert soms een ei leeg in het schuurtje. Hij moet nog meer plaatsen weten, waar wat te halen is, want in de oude loopgraven op de hei heeft hij een

hol, daar bewaart hij schatten in: geld, chocola en cigaretten. Daar zit hij vaak, als vroeger Ellert en Brammert, de roofmoordenaars op het Ellertsveld. Alleen Bartje weet er van.

Soms lekt er iets uit van zijn schanddaden. De meester komt klagen over zijn gedrag op school, de kruidenier houdt vader aan op de weg, want hij heeft een doos flikken gemist, vlak nadat Arie er geweest was om pieterolie. Vader en moeder beginnen te merken, hoe Arie de slechte weg opgaat. Vader probeert hem eerst met de klabatse op het goede pad te brengen en later met een stuk hout. Moeder doet haar best met gekerm en goede woorden. Het helpt allemaal niets. Arie verweert zich niet. Hij neemt de slagen huilend en de woorden van moeder zwijgend in ontvangst, hij belooft beterschap, hij zweert er haast op, dat het niet meer zal gebeuren. Ondertussen gaat hij toch zijn gang. Bartje weet, dat dit verkeerd moet gaan. Hij wordt bang voor Arie. Hij trekt zich van hem terug. En hoe Arie ook zijn best doet, om Bartje tot zijn kameraad te maken, het lukt hem niet. Bartje is te slim en te voorzichtig. ‘Ie komt nog in de bak terecht,’ zegt Bartje. ‘Let op mien woorden en pas toch op, jong....’ Arie haalt de schouders op. Hij blaast zich op, hij stampvoet, maar hij grinnikt er bij. ‘D-d-daar krieg ie ook wel te eten!’.... stoot hij er lachend uit. Het lijkt wel, of er niets is, dat Arie nog wat schelen kan. Het kwade heeft hem te pakken. De duvel heeft hem te pakken, vader ziet het nog niet zo gek.

Het gebeurt op een mooie zomeravond, als Bartje langs de stille straatweg fluitend terugkeert van boer

Wapse, dat Arie's hoofd plotseling opduikt boven de wal van een bermsloot naast een korenakker. ‘Heui!’ zegt Arie. Hij grijnst en hij houdt zijn rechterhand tussen zijn blauw kieltje verborgen. 't Is zó te zien, dat hij weer wat in zijn schild voert.

‘Wat spook ie daar uut?’ vraagt Bartje.

Arie antwoordt niet. Hij wenkt met zijn hoofd, dat Bartje bij hem moet komen. En als die op de kant staat, een meter boven hem, doet hij zwijgend een paar knopen van zijn kiel open en toont een lange buigzame wilgetwijg, die hij daaronder opgerold verborgen houdt.

‘Wat wou ie daarmee?’ vraagt Bartje.

Arie kijkt strak op Bartjes klompen en trekt gezichten. Hij komt er niet uit. Plotseling grijpt hij Bartje bij een been en trekt hem naast zich in de droge sloot. Bartje ligt op zijn rug te spartelen en begint op te spelen, maar Arie zegt zó grimmig sst!.... dat hij zwijgt. Over het grint van het fietspad knerpen fietsbanden. Een boerenknecht rijdt zingend voorbij: ‘Mien vader zee lest tegen mie: Mien jong, ik weet een goed wief veur die. Mien jong, ie moet gaan trouwen. Mien jong, ie moet gaan trouwen....’

Ze gaan naast elkaar zitten tegen de brokkelige wal. Nn vertelt Arie met veel gebaren en weinig woorden, wat hij van plan is. Het is geen kleinigheid. Hij wil een meester van heur vroegere school - het wandelend evangelie, - die wil hij deze garde over de botten halen, dat hij.... dat hij er scheel van ziet. Veur zijn geplaag van vroeger en van vandage.

‘Bin ie nou gek?’ roept Bartje verschrikt.

Arie grinnikt net als de stroper, als die vertelde, hoe

hij den veldwachter nog eens te grazen zou nemen. Een lach, om van te huiveren.

'Bin ie nou gek, Arie?'

'Nee,' zegt Arie. 'Gr-gr-grif-griffermeerd....' Hij heeft plezier in Bartjes ontsteltenis en hij laat zich niet van zijn plan afbrengen, hoe zijn broer ook praat. Hij heeft nog een klein half uurtje de tijd. Om halfnegen, dan komt het evangelie hier langs. Tot zo laat heeft hij zijn zangvereniging in een leeg lokaal van de school. Dan is 't mooi donker en geen hane zal er naar kraaien, dat het Arie Bartels weest is, die hem dit leverde. Nee, Bartje moet nou maar stille wezen. Vanavond is de man langs komen, toen liep Arie met een paar jongens op strate. Hij nam zijn pette nog wel af voor den kerel. Wat zee hij? 'Zó, eh.... Mozes!' zee hij. En dáárvoor krijgt hij nou de garde te voelen.

Bartje knikt somber. Hij plukt een rode klaverbloem en zuigt de honig uit het kelkje. De zon is al onder. Een paar leeuweriken proberen juichend haar glans te achterhalen. Wat zingen ze? 'Deze keer zal 'k boven komen! Deze keer zal 'k boven komen!'.... Evengoed jubelend vallen ze na een poosje in het koren, dat roerloos staat te wachten met volle aren. Het wordt stil. Als Bartje zachtjes opstaat en over de wal kijkt, ziet hij ver weg, over de akkers en de hei, de donkere spits van een torentje getekend tegen een gloeiende hemel. Hij staat er naar te staren tot een melodie begint te neuriën binnen in hem. Het wordt hem pas bewust, als hij het in gedachten zingt. In de hemel is het schoon, waar men zingt op blijde toon. Op dat ogenblik trekt Arie hem neer voor naderend gerucht. Ze zitten naast elkaar en zwijgen. Arie steekt een

cigaret op. Hoe hij daar nou. weer aan komt? peinst Bartje. Hij vraagt er niet meer naar. Hij houdt zijn hand op. Ze roken samen. Bartje kijkt verstolen opzij hoe Arie doet, zo rookt hij ook. Arie kijkt duister voor zich. Nu en dan voelt hij onder zijn kiel, dan flikkert het in zijn ogen. Het is dezelfde flikkering als in de ogen van vader, even vóórdat die de klabatse laat halen. Arie is eigenlijk een jongen, om bang voor te worden, daarom is het goed om hem te vriend te houden.

Bartje legt zijn hoofd tegen het gras en sluit zijn ogen. Hij is wat duizelig. Het komt zeker van de cigaret. Hij zal het ding ongemerkt uitdoen in de grond. Wat stil is 't nu! Een krekel sjirpt. Een koe neurt in de verte. Bij de Lange-jammer jankt de harmonica van Harm en een paar stemmen, een schelle meisjesstem bovenaan, zingen mee. 't Zonnetje gaat van ons scheiden, 't Avondrood kleurt weer het veld. Als je niet beter wist, zou je denken, dat er niets dan vrede woonde in de Lange-jammer. Bartje weet wèl beter. Er is bijna niets in de wereld, dat zo is, als het er uitziet. Opoe Tjobbe en.... ja, de laatste tijd moeder, die zijn te vertrouwen. Arie was vroeger een stakker, - wat was dat ook, toen hij pieterolie moest halen - en nou lijkt hij op je vader. 't Is eigenlijk onbegrijpelijk. Daar staat je verstand hij stil. Daar verlies je je zelfvertrouwen bij. Hoe ouder je wordt, hoe raadselachtiger de wereld blijkt te zijn. Die meester, op wien ze nou liggen te wachten,.... wie hem de eerste dag kent, houdt hem voor een goeden, vromen man. Hij heeft de mond vol met bijbelteksten. ‘Vrede zij met u,’ zei hij soms, als de klas naar huis ging. ‘Haast u om uws levens

wil,' als een kiend nodig naar achteren moest. Toen er een meisje zat te huilen: 'Wel geliefden, is er geween in Israël?' Maar Arie haat hem. Arie heeft hij getreiterd. 'Mozes' noemde hij hem, behalve wanneer de hoofdmeester er bij was. Mozes was geen man wel ter tale, hij was zwaar van mond en zwaar van tong. De meester kon met Arie niet opschieten, hij zo min als iemand anders. Daarom zei hij Mozes en spaarde hem niet met de leesbeurt. Wat zal hij nu zeggen als hij de garde proeft? Zou hij vragen, als soms vroeger: 'Is uw toorn billijk ontstoken?'....

Bartje grinnikt en opent zijn ogen. Zo donker, als het nu al geworden is! - Arie ligt voorover tegen de wal en kijkt aanhoudend uit. Bartje gaat naast hem liggen. Het torentje is verdwenen. De hemel is grauw. Zelfs een mooie avondhemel is niet te vertrouwen. En de hemel daarboven?.... Stil, dat mag je niet denken!.... Opoe Tjobbe valt altijd mee en moeder is veranderd....

'Wij moeten naar huis,' fluistert Bartje, maar hij krijgt geen antwoord. Hij wordt bang; hij huivert ook. Het begint koel te worden. De wind strijkt door het koren. Zware geuren drijven rond. Het kan nooit goed gaan; wat win je er bij, als je wraak neemt?....

'Neem mien....' begint Arie. Hij maakt de zin niet af, maar gooit zijn klompen uit en klautert haastig de wal op. Er komt een fiets aan, een lichtvlekje danst over het pad. Er hoest iemand. Hij is het. Het hart slaat Bartje in de keel. Hij grijpt Arie's klompen en drukt zich stijf tegen de wal. Arie heeft zich achter een boom verborgen. De fiets nadert, knerpt voorbij. Bartje heeft de schim herkend. Waar blijft Arie nu?....

Hij rent op zijn sokken de fiets achterna. Driemaal is er dan het geluid van een ketsende slag. Bartje ruist al door het koren. Als hij midden in het veld even luistert met ingehouden adem en zwaar bonzend hart, hoort hij de stem van den meester, een woedende, schorre stem. Hij springt weer voort, met de angst op de hielen en komt pas tot bezinning, als hij dicht bij huis op Arie staat te wachten. Hij schaamt zich, als die doodbedaard, met de handen in de zakken, komt aanstappen.

'Nou?' vraagt hij.

'Hoe is 't in de wereld mogelijk, dat ie zowat durven!' zucht Bartje bewonderend. 'Allerieuwigst Arie, wat bin ie een kerel!'

'Hij.... heeft.... vl-vl-vloekt,' grijnst Arie. 'Staat niks mooi veur een christelijke meester.' En van Bartjes bewondering maakt hij dadelijk gebruik. 'Ga ie morgen eens met in de kr-kr-kruusdoorns?' vraagt hij. 'Van boer Kwaant?'....

Ze zijn al bij huis, vóór hij het uitgezegd heeft, ze moeten er voor blijven staan.

Bartje belooft het.

In de kamer zit moeder bij een klein spaarlampje zacht te zingen en hotst de wieg van het popje. Zij hotst met haar voet, zij kan er meteen vaders broek bij verstellen. 'Laat mij slapend op U wachten,' zingt zij. 'Heer, dan slaap ik zo gerust....' Zij heeft het van de schoolkiender geleerd. Als zij de klink hoort, komt zij haastig op haar tenen aanlopen. Zij klaagt zacht over hun laat thuiskomen. Gauw maar naar boven, vader slaapt al. Zij heeft, om drukte te voorkomen, om ze de klabatse te besparen, het doen voor-

komen, dat ze al in 't nest lagen. Veur hen heeft zij zich bezondigd met een leugen.

Zij begint op opoe Tjobbe te lijken, denkt Bartje. Hij heeft plotseling spijt van zijn belofte aan Arie. ‘Ie hebt joen moeder bedrogen,’ denkt hij. En plotseling ziet hij de vinger van het torentje tegen een gouden avondhemel naar boven wijzen. Er is een rijk van vrede en liefde, daar is geen twijfel aan. Maar daar voelt hij zich buiten, als hij op de tast over de duistere zolder sluipt.

[XV]

HET is op deze zomermiddag benauwend warm in het kleine, gereformeerde kerkje. De deur naar de consistorie staat open tegen de deur naar de straat en enkele dorpsgeluiden dringen soms door tot in de kerk: het blaffen van een hond; gelach van spelende kinderen. Maar de grote bloemen op de hoed van vrouw Wapse staan doodstil. Geen tochtje schijnt zijn weg door de kerk te willen nemen.

De vrouwen hebben zich met hun zakdoeken koelte toe zitten wuiven en de loddereindoosjes zijn druk rondgegaan. Maar de dominee heeft gevraagd, of ze die zakdoeken wat wilden laten rusten, het hinderde hem zo. Toen was 't uit. Het werd plotseling doodstil in de kerk, toen de dominee dat zei. Hij kon het doen, want hij is een vreemde, die durft natuurlijk altijd meer. ‘Hij heeft ruild met onzen dominee,’ heeft Wapse verteld. ‘Ie zult es zien, hoe vol het wordt.... Hij weet de mensen wel te! pakken, maar hij graaft niet diep, en as hij zijn zin kreeg, liet hij gezangen zingen. Ik hou het met ons eigen.’

Wapse heeft gelijk gehad. Het *is* vol en hij héét de mensen te pakken. Hij slaat niet op de preekstoel en hij schreeuwt niet. Hij ligt voorover geleund op de grote bijbel, een oude man met een kaal hoofd en een grijs puntbaardje, een vriendelijk gezicht. Hij praat rustig en overtuigend. Hij vertelt en Wapse in de ouderlingenbank zit net zo gretig te luisteren naar zijn oppervlakkige preek als ieder ander. Maar Bartje, in het midden van de kerk, geklemd tussen een ouden boer en zijn vader, kan eens een enkele zin opvangen, als zijn oor zich te luisteren zet, dan zijn er na een

poosje de warmte en de zorg, die slaan zijn aandacht stuk.

‘De verloren zoon,’ zegt de dominee, ‘laat ons daar steeds aan denken, gemeente, heeft in de grootste zonden en in de bangste ellende nooit geheel het vertrouwen in den Vader verloren....’ Hij wacht even, hij buigt zich nog meer naar de schare en zijn vriendelijk oud gezicht wordt al blij, door het genot van de gedachte, die hij nu zal gaan uitspreken.

‘Wanhoop nooit, als gij midden in de zonde ligt,’ zegt hij. ‘Denk er aan, dat Gods vaderarmen steeds zijn uitgebreid, om u te ontvangen. Hij wacht op Zijn verloren kind.’

Zou je nou niet zeggen, dat hij tegen mij praat? denkt Bartje. Hij buigt zich voorover om beter te luisteren en hij merkt dat zijn rug aan de bank is vastgekleefd. Op 'tzelfde ogenblik is daar al zijn aandacht bij. Met zijn broek is het al het zo. Als nu straks, bij het opstaan, de touwtjes maar niet uitscheuren, waarmee Arie vanmiddag de grote winkelhaak heeft vastgeprakkizeerd. 't Is het pakje van de diakens. ‘'t Is joen één en joen al,’ zegt moeder, - Bartje ziet haar waarschuwende vinger - ‘denk daaromme. As 't op is, krieg ie d'r geen ander veur weer....’ Zou dat kunnen, dat de broek zo aan de bank vastkleeft, dat de hele bodem er uitscheurt? 't Is maar een dun stofje. Dan moet hij in zijn onderbroek de kerk uit.

Bartje licht zich een beetje op. Het plakt erg. Het is te voelen, hoe de broek langzaam losgetrokken wordt. Bartje moet hem maar telkens losmaken, dat is wisser voor straks. Vader merkt het toch niet, die heeft een pruim genomen en zit nu rustig te soezen. Naast hem,

in de hoek van de bank, leunt Arie tegen de muur.

‘Ik heur het met de ogen dichte het zo goed,’ heeft vader eens gezegd. Moet je opletten! Zijn hoofd zinkt langzaam voorover, zijn mond zakt open, plotseling knikt hem het hoofd op de borst. Vader schrikt wakker, spert zijn ogen open, gaat verzitten en dut opnieuw in. 't Is maar goed, dat moeder altijd alleen aan de kiender vraagt, wat er gepreekt is.

Bartje werkt zijn broek verder los. Maar hij doet stom, hij heeft den boer vergeten, die aan zijn linkerhand zit. Die geeft hem een stoot tegen zijn arm en bromt: ‘Zit toch stille, jong, schaam ie je niet?’.... En het hart bonst Bartje in de keel, als hij, recht geschokt, strak naar den dominee zit te staren. Het zweet is hem aan alle kanten uitgebroken. Het staat op zijn groezelige handen, een grote druppel zakt tergend jeukend langs zijn slaap en over zijn wang. En het prikt in zijn haren. Het is misschien wel Bartjes angst, waardoor hij het zo warm heeft. Hij heeft al veel benauwdheid gekend in zijn leven, maar zo erg als nu is het nog maar zelden geweest. Wat was dat, heel lang geleden, met die brune-bonen-geschiedenis? Dat is toen, meent Bartje, nog aardig goed afgelopen. En later is er die angst geweest om den Groninger boer, die in huis kwam, om Bartje te straffen. Dat was ook erg en is toch weer goed gegaan. Zou het mogelijk wezen, dat er nu ook nog redding is?

Het is niet mogelijk. Een boer, met een boos, rood hoofd boven een wit boezeroen steekt zijn vuist op over een heg. ‘Ik krieg joe wel,’ roept hij. ‘Ik ken joe wel, mien jongen. Joe vader zal er vandage nog van heuren!’.... De kerk en de dominee zijn weg.

Bartje kruipt achter Arie door een gat in een doornheg, ze loeren rond in een boomgaard, sluipen gebukt naar een rij kruisbessenstruiken, die boven een tuinpad hun zwaar-gebogen takken laten hangen. De bessen zijn week en warm van de zon. Arie neemt zijn mes en snijdt trossen af. Bartje heeft geen mes. Hij plukt en eet en propt zijn zakken vol. In 't begin kijkt hij telkens uit, de angst jaagt door zijn lijf, van ieder geluid schrikt hij op. Langzaam wordt hij rustiger. Hij gaat op de grond zitten, achter de struiken, dan is hij veilig voor ogen uit de boerderij. Hij is vol zorg, om de grootste en rijpste bessen te vinden.

Dat stotteren van Arie, waar die tot nu toe alleen zelf de last van heeft gehad, dat doet hem dan de das om. Zó kwam dat: De boer is in aantocht langs het pad en Arie ziet hem het eerst. Hij wil Bartje waarschuwen, maar hij kan het niet, zijn tong ligt verlamd in zijn mond. Hij staat een paar tellen zich af te martelen, rent een eind weg en geeft pas dan een malle schreeuw als een varken, dat gekeeld zal worden. Bartje holt hem dadelijk na. Het gaat op een sloot aan, een brede boksloot, die nog half vol water staat. Arie neemt een wanhopige sprong en stort schreeuwend naast de wal in de modder. Bartje berekent bliksemsnel, dat een nat pak erger is dan een pak slaag en rent met een bocht terug de boomgaard in, met den vloekenden boer op zijn hielen. Hij stoot een vreugdekreet uit, als hij nèt op tijd door de heg weet te kruipen. Twintig sprongen verder herinnert hij zich, dat hij iets heeft horen scheuren. Hij voelt aan zijn broek. Die is kapot. En als hij stil staat van de schrik, hoort hij de stem van zijn achtervolger en ziet hij zijn rood hoofd en zijn

dreigende vuist boven de heg: ‘Wacht maar, ik krieg joe tòch wel. Ik ken joe wel, mien jong!’.... Ze bepraten het samen lang en breed, Bartje zorgelijk en benauwd, Arie onverschillig en grijnzend, als ze met schuwe blikken achterom wegsluipen over de akkers en elkaar helpen bij de waterlossing aan de rand van de hei. Ze moeten zich haasten; als ze niet thuis zijn vóór kerktijd, zit er wat voor hen op. Bartje spoelt Arie's kousen uit en sponst de modderspatten van zijn pak met een zakdoek; Arie prikt daarna, terwijl Bartje op zijn buik in de hei ligt, met zijn zakmes een gat in de losgescheurde lap en één in het gedeelte van de broek, dat nog vast zit en haalt daar handig een touwtje door. ‘As ik naar opoe Tjobbe ga vanavond, maakt die het wel beter in orde,’ denkt Bartje. ‘As ik daarveur de gelegenheid nog krieg,’ denkt hij, ‘de boer zal wel thuus zijn beklag komen doen.’

Arie blijft daar schijnbaar even rustig om. ‘Afijn, d-d-dan zullen wij weer zien,’ zegt Arie. Hij gaat fluitend op huis aan. Maar Bartje loopt wanhopig achter hem.

De boer is er nog niet. Vader staat al in de verte te wenken en te roepen; ze moeten dadelijk mee. Eerst moeten ze nog van moeder twee centen in ontvangst nemen. Als ze vader nastappen, Arie beschermend achter Bartjes broek, staat moeder hen glimlachend na te kijken. Zij is tevreden, al kan zij zelf niet mee. Maar vanavond zal zij schrouwen en hoofdpijn hebben. Zij trekt zich de dingen zo aan tegenwoordig. En als Bartje de ladder op moet om de klabatse.... Bartje rilt. Hij sluit zijn ogen. Nu bidt hij weer, nu hij in nood zit. ‘O Heere, is er dan geen uitkomst? Ik heb

er toch zo'n gruwelijke spiet van.’

En terwijl hij dat denkt, en zijn zweterige handen wringt onder de bank, komt een antwoord.

‘Luuster naar den dominee.... Zul ie goed luusteren, Bartje?’.... Het is moeders stem. Ze staat glimlachend bij de deur met Wubbechien aan haar rokken. Bartje kijkt op. Hij is in de kerk. Het orgel speelt, ze zingen om hem heen.

‘'k Bekende, o Heer, aan u oprecht mijn zonden,’ zingen ze. De oude boer maakt van iedere lettergreep een apart melodietje en als Bartje in zijn richting kijkt, houdt hij hem dadelijk zijn psalmboek voor. ‘Maar ik beleed na ernstig overleg Mijn boze daan; Gij naamt die gunstig weg....’

Bartje zingt dat mee. Hij wordt er ontroerd van. ‘'t Is singelier,’ denkt hij, ‘'t past precies op mij.’ Hij zou al dadelijk willen uithuilen, alles, bij God òf moeder, om verlost te zijn van zijn benauwdheid. En sterker wordt zijn hoop, dat hij toch nog een uitweg zal vinden uit zijn nood.... De eenvoudige woorden van den dominee nemen hem dan gevangen. 't Kan zijn, dat Bartjes hart door de angsten een buitengewoon goed voorbereide aarde vormt, want hij leert veel.... Hij begrijpt dingen, die hij tot nu toe ook wel wist, - hij heeft de geschiedenis van den verloren zoon al zo vaak gehoord, jaren geleden al, toen hij nog een kleine, domme jongen was, - maar nu hij al zo wijs is, dat moeder soms zegt: ‘Kereltien, waar haal ie 't vandaan?’, nù pas, deze avond, voelt hij de waarheid in overbekende uitspraken. Hij leert, dat zonde niet is een slimmigheid, die je voordeel, of een stommiteit, die je benauwing kan brengen, maar de verbreking

van een band tussen jezelf en iemand die je lief is. ‘Moeder,’ denkt Bartje. ‘God,’ denkt hij even later. Er moet een groter geluk zijn dan het bezit van geld en goed: vrede, rust van binnen, de rustige glimlach over het leven en de zekerheid, dat niemand je deren kan....

Dat is vast een beschikking van den hemel, dat aan het eind van zijn preek de dominee regelrecht tot Bartje gaat spreken. Hij spreekt de kinderen aan. ‘Kinderen,’ zegt hij, ‘als gij zondigt, dan is dat zonde tegen God, maar ook tegen uw ouders. Zeg: Vader en moeder, ik heb gezondigd tegen de hemel en voor u, ik ben niet meer waardig, uw kind genaamd te worden. En ik profeteer u, dat vader en moeder niet tegen zullen vallen.’

Bartje zucht heel diep en als verlost. Wat hem straks nog het gekste van alles geschenen zou hebben, jezelf verraden, dat moet nu juist het beste zijn? Je zou toch zeggen, peinst Bartje. Je steekt je hoofd door een strop en hij wordt niet aangehaald.... 't Is wonderlijk. Het leven is ondoorgrondelijk; er zijn geheimen, daar loop je een leven lang aan voorbij.... ‘Ik zou het minder deftig moeten zeggen,’ denkt Bartje. Hij ziet schuw omhoog naar vader. En meteen wankelt zijn vertrouwen in dominees woorden. Vader kijkt ongeduldig op zijn horloge, zijn sterke kaken bekauwen de pruim; daarna wrijft hij een poos krassend zijn stoppelbaard. En van dit ogenblik af tot dicht bij huis is de zorg sterk overheersend in Bartjes hart, alsof hij geen oude, vriendelijke dominee gehoord had. Arie is buiten de kerk tussen de mensen verdwenen. Bartje moet met vader mee, om te melken. Een

arbeider sluit zich bij hen aan tot de Lange-jammer; getweeën lopen zij dan over het pad tussen de akkers. Het witte huisje steekt zijn hoofd boven het koren. Er is iets dreigends in haar half-verborgen gezicht.

‘Mooi koren,’ mompelt vader.

Nu bonst weer de angst in Bartjes lijf. Hij loopt met wankele stappen naast vader en praat, praat....

‘Ja Jong,’ zegt Bartje, ‘maar wat ie 'zaaid hebben bij Wapse is beter, vader.’

Vader knikt. ‘Geliek heb ie.’

‘Wapse mag bliede wezen, dat hij joe heeft,’ vleit Bartje. ‘Hij stelt het niet half op pries.’

‘Wat zou 't!’ schampert vader. ‘Welke boer doet dat wel? Hard warken, jong, en staank veur daank, dat is ons leven.’

‘As ik een jaar of achttien bin,’ troost Bartje, ‘dan krieg ie 't beter. Wacht maar, vader.’

Ze komen bij het smalle weggetje, dat tussen twee korenakkers op het huis aanloopt. Vaders gezicht is nu vriendelijker dan in de kerk; voldoening ligt er op; een zweem van een glimlach. Bartje blijft staan, om vader voor te laten gaan. Terwijl hij dan het paadje inloert naar het huis, ziet hij iets, waardoor het hart hem pijnlijk samenkrimpt van de schrik. Geblikker van de zon op het nikkel van een fiets. Die fiets staat tegen de gevel. *Hij* is er.

‘Och Heere,’ steunt Bartje, ‘wat moet ik nou toch?’ Vader praat. Wat hij zegt, dringt niet tot Bartje door. Hij merkt alleen op, dat zijn stem vriendelijk klinkt, kameraadschappelijk. Dan is er maar één uitweg meer. Bartje waagt de sprong in het duister.

‘Vader!’ roept Bartje en meteen, als het woord van

zijn tong is, hoopt hij, dat vader het niet gehoord zal hebben.

‘Wat is er, mien jong?’....

Bartje aarzelt een seconde. Het huis is nu al dichtbij. De fiets is een nieuwe herenfiets. Wat geeft het, of je je hoofd in de strik steekt, als die er straks toch over geworpen zal worden?.... Bartje is zo in de war, hij denkt niet na, bij wat hij zegt. Hij gebruikt bijna de woorden van den dominee.

‘Vader,’ zucht Bartje, tegen vaders brede rug, ‘ik heb zundigd, jong.... Ik bin eigenlijk niet weerd om joen kiend te wezen,’ voegt hij er zachter aan toe.

Vader kijkt grinnikend over zijn schouder. ‘Wat is dat veur malligheid?’ vraagt hij, toch wat verwonderd. ‘Ie liekt de dominee wel....’

Hij blijft staan, om een paar geknakte halmen op te zetten. Als hij dan Bartje aanziet, verduistert zijn gezicht.

‘Vader, ik zeg joe 't eerlijk,’ kermt Bartje. ‘Ik heb vanmiddag,.... toen heb ik wat slims 'daan. Ik bin in de tuun van boer Kwaant weest. Ik heb kruusdoorns stolen, maar ie kunt er op aan, dat het nooit weer gebeurt. Ik heb er slim veul spiet van....’

‘Ga veur mij lopen,’ zegt vader. Anders niet. Het is genoeg om te weten, dat alles mis is.

Bartje gehoorzaamt. Als hij vader passeert, knijpt hij zijn ogen dicht. Er valt geen slag. Bartje loopt en hij weet niet, dat hij loopt. Hij wankelt door een misstap in de greppel.

‘Trap niet op dat koren,’ snauwt vader.

‘Nee vader.’

En even later: ‘Was Arie er ook bij?’

Nu aarzelt Bartje geen ogenblik.

‘Nee vader.’

‘Ie hebt joen broek kapot, verknupt nog an toe.’

‘Ja, jà vader....’

Weer volgt geen slag. Het is tegen vaders gewoonte. In Bartjes hart komt een zwak vermoeden, dat hij, nu hij volgens de raadselachtige woorden van den dominee gehandeld heeft, door een geheimzinnige macht wonderlijk gered zal worden. Bijna zekerheid wordt dat vermoeden, als hij het paadje uitkomt.

Op de bleek, in de schaduw van de spar, zijn stoelen gezet om de achterhuistafel en daar, tegenover moeder, zit niet de boer, maar een vreemde, een soldaat. Nee, 't is meer, 't is een sersjant, hij heeft strepen op zijn mouwen. Hij zit dicht bij Lammechien, met zijn arm op haar stoelleuning. 't Is Lammechiens nieuwe vrijer. Zij is er al weer op vooruitgegaan. Moeder heeft haar zwarte jurk aan en schenkt thee. Zij kijkt om op het geluid van de voetstappen. Lammechien roept, luidruchtig-vrolijk: ‘Hei, die vader!’ En de sersjant trekt zijn arm terug, staat op van zijn stoel en slaat warempel zijn hielen tegen mekaar.

Maar als Bartje een stap opzij doet, om voor de tweede maal op deze dag vader voor te laten gaan, duwt die hem kalm naar de deur en hij steekt twee vingers omhoog naar het gezelschap op de bleek. ‘Heui!’ zegt vader. ‘Ik kom zo. Ik heb eerst nog wat af te rekenen.’ En tegen Bartje zegt hij rustig: ‘Haal mij de klabatse.’

Van die slag denkt Bartje bijna te sterven. Hij spert zijn ogen open, hij sluit ze, het bloed stroomt saam om zijn hart. Hij klemt zich vast aan de deurpost. Hij,

Bartje, wordt zo klein als een erwt, hij zal onmogelijk over de drempel kunnen komen. Maar vader groeit groter dan de spar en het waait ontzettend, terwijl dat gebeurt, het ruist in Bartjes oren. Gedachten zijn er niet. De wereld wankelt. In de wenteling der dingen zien drie verschrikte gezichten toe. De kop van den sersjant lacht spottend en verwonderd. Die lacht nog voor Bartjes ogen, als hij bij de ladder staat - hoe hij er gekomen is, weet hij niet - en zichzelf bezwerend hoort smeken: 'Vader!.... Nee, vader!'

'Halen, en gauw....'

En Bartje beklimt de ladder. Hoe is het mogelijk, dat zijn benen hem dragen, dat hij niet naar beneden tuimelt? Hij zou niets liever willen. De klabatse hangt aan de schoorsteenbalk te springen en steekt zeven armen met wrede klauwen naar hem uit. Daar denk je een kerel te wezen, die de geheimen van de volwassenen weet, een steun voor je moeder, een hulp voor je vader en je zal voor je britse hebben als een kiend.

'Kom ie haast?' dreigt een stem. Bartje ontwijkt de aanraking van de riemen, hij rukt de klabatse aan de stok van de spijker, houdt het ding ver van zich af en daalt er de ladder mee af. 'Nee, nee!' schreeuwt hij, maar hij geeft geen geluid. 'Nee, nee!' gillen stemmen in hem en om hem. Maar met een bevende hand geeft hij het marteltuig over, netjes met de stok vooruit. Wat hij daarbij zegt, gaat buiten hem om. Och, hoe kan hij zo gek wezen, de sersjant staat er om te grinniken.

'Vader,' kreunt Bartje, 'vader, sla mij niet! Ik heb nog een dubbeltjien in de spaarpot. Dan zâ'k joe dat

geven, dan kun ie daar een borrel veur kopen....' Vaders antwoord doodt die laatste hoop. 'Krom,' schreeuwt vader. Hij grijpt Bartje in de nek en drukt zijn hoofd neer. De eerste slag snerpt op zijn dunne Zondagse broek. Bartje krijgt het voor 't eerst op de manier voor de groten, hij hoeft niet meer over de knie. In al zijn smart is hem dat nog een voldoening. 'Hier,' roept vader, 'ik zal joe leren kruusdoorns gappen,.... ik zal joe leren, om joen broer Arie geliek te worden! Denk ie, dat ik joe laat opgroeien veur galg en rad?'... En hij windt zich op; zo kalm hij is begonnen, zo wild en driftig wordt hij nu. In zijn halfbewusteloze toestand heeft Bartje maar één wil: Die kerel daarbuiten, met zijn hatelijk-lachend gezicht zal hem niet horen huilen. Hij bijt zijn tanden op elkaar. Hij voelt geen slagen, het is één pijn, één smart.... met visioenen van bloed en hel, en even, als een troost, een verschijning van den Heere Jezus, met ontblote rug aan de martelpaal. Zijn ogen zien Bartje aan: 'Ik heb meer geleden dan jij,' zegt Hij. 'Mij slaan ze met gesels op het blote lijf....' Een vrouwenstem roept daartussen om hulp.... Kiender schrouwen en een vreemde stem spreekt kalmerend. Voetstappen verwijderen zich....

Bartje wordt wakker. Wat is er gebeurd?.... Hij ligt voorover op de lemen deel, staat wankelend op en wrijft in zijn ogen. Ze zijn nat. 'Ik heb niet schrouwd,' denkt Bartje, 'dat er tranen uit mien ogen lopen, dat kan ik toch zeker niet helpen?' Alsof een gordijn wordt opengetrokken, is het plotseling helder in zijn geest. Nu weet hij ook, wat er gebeurd is, hij heeft het tòch gehoord. Lammechien riep het:

‘Moeder is naar worden!’ Daar is vader heen. Bartje gaat naar de deur en doet een paar stappen naar buiten. Moeder zit in de stoel. Lammechien staat bij haar en laat haar drinken.

‘Hè, hè,’ zucht moeder, ‘daar knap ik wat van op.... Man, man, hoe kun ie je toch zo bezundigen op een kiend?.... En dat, waar deze meneer bij is?’.... Vader bromt wat, hij wil zich verweren, maar Lammechien verontschuldigt hem al voor den sersjant. ‘Mijn vader,’ zegt zij, en zij praat Hollands, ‘die is een verschrikkelijke driftkop.’

‘Als je dat eens wist,’ zegt ze, ‘hoe slim of dat is. Hij moest zich eigenlijk schamen voor zijn kinderen, hij slaat de liefde er uit, dat is nog al loogjes.’ Zij kijkt vader verwijtend aan. Zij laat hem niet aan het woord komen. De sersjant lacht vergoelijkend en knikt en zegt, dat kalmte in de opvoeding een eerste vereiste is. Vader wil zich verdedigen, maar hij heeft geen schijn van kans. Moeder zou hij aan kunnen, maar tegen Lammechien moet hij het afleggen. Hij staat daar tenslotte met zijn ingezakte rug en zijn lange, slappe armen als een kwajongen. Hij draait zich schouderophalend om. Pas bij de deur ziet hij Bartje staan. Het is, alsof hij schrikt.

‘Breng de klabatse weg en ga je antrekken,’ zegt hij onzeker, ‘wij gaan melken.’ Ze kijken elkaar een moment aan. Bartjes ogen zijn vaster en harder dan die van zijn vader.

‘Hoe is 't mogelijk,’ denkt hij, ‘dat ik zo bange was veur dien man?’ Het is een nieuw gevoel, dat hij troetelt: minachting voor zijn vader. Voor 't eerst misschien in zijn leven veracht hij zijn duidelijk ge-

sproken bevel: hij gooit de klabatse op de turf.

Als hij voor zijn bed zijn broek uittrekt, laait machteloze woede in hem op. Zijn lijf schrijnt. Hij masseert het een poos, steunend, trekt dan zijn oude pak aan. Nu mag hij weer de arbeider wezen, de hulp van den kostwinner. O, die kerel, die.... Waarschuwende gedachten aan God en zijn moeder houden het scheldwoord terug. Als hij de ladder afdaalt, zegt hij het toch.

Vader is al buiten. Hij slobbert staande een kop thee leeg en gaat op weg. Bartje loopt hem na. Hij kijkt uitdagend in de spottende ogen van den sersjant. Hij stapt rechtop de bleek voorbij. 'Heui!' zegt hij. Lammechien roept hem, maar hij antwoordt niet. Twee schreden verder kan hij het toch niet laten, naar moeder om te kijken. Eén blik op haar ontdaan gezicht, in haar medelijdende ogen is voldoende voor hem, om al zijn trots te verliezen. Hij drukt een vuist tegen zijn mond en smoort zijn snikken.

Twee uur later gaat hij door de zoele zomeravond, door de bloeiende hei; een rode, geurende zee met laat zonnegeblink op de heuveltoppen, gejubel van leeuweriken en het smartelijk geroep van een eenzame wulp. Door al die schoonheid gaat Bartje met een verbeten gezicht naar het moerland, een woest stukje veld met heide en rietpollen en de resten van een hunebed. Waarom heeft hij juist deze plaats gekozen? Hij heeft er niet over gedacht. De droom van wraak in zijn hart heeft hem geleid. Dit is de plek, waar de profeet sprak tegen het altaar: 'Altaar, altaar, eens zal de koning van Juda komen en mensen-

beenderen op u verbranden.' Daar maakt Bartje nu een stapel van hei en dode takken en steekt de brand in een paar handen vol dor bentgras onder in de hoop. Als de vlammen hoog opslaan, kijkt hij rond. Hij is alleen in het veld. Mogelijk liggen een paar witte wieven op de loer in het moeras. Dan trekt hij de klabatse te voorschijn van onder zijn jasje en werpt die in het vuur. Even is er nog verwondering, dat het duiveltje zich zonder meer laat welgevallen, dat de vlammen het verteren en een zweem van vrees, als de wrede armpjes langzaam samenkrimpen als in pijn. Het is, alsof hij een stuk van zijn vader verbrandt. Zijn vader?.... Wat een raar woord is dat.... Vader, voor een man, met wien je niets te doen hebt, dan dat hij je brood moet verdienen, zolang je het zelf nog niet kan.

Als hij de laatste vonken zorgvuldig heeft uitgetrapt, gaat Bartje langzaam terug door de schemer. Hij wil zich vrij voelen en volwassen. Een stem zegt hem, dat hij het nu waarlijk geworden is. Maar blijdschap en trots geeft dat niet. De donkere wereld staat te dreigend aan weerskanten van het bochtige pad.

[XVI]

PATRIJZEN, door de jacht verstrooid, roepen elkaar in het duistere land: kie-e-riek!.... kie-e-riek!.... een lange, bange klacht in de eenzaamheid van hun onbegrepen nood. In de stilte, die volgt, jaagt de wind zacht-joelend door de kale berken, springt van daar met een bons op de losse zinken kap van de schoorsteen en verdwijnt. Maar de brede sparretakken slaan verschrikt op en neer als dwaze, hulpeloze armen. Een vracht natte sneeuw glijdt langs het dak en kleddert op de doorweekte grond. Stilte, duisternis, eenzaamheid. Boze machten liggen op de loer om een klein huis van witte zandsteen.

'Hoe Arie nou nog door het veld kan zwerven!' denkt Bartje. 'Hij heeft er toch op de dag alle tijd voor, nu hij van school is en geen werk nog heeft.' Hij zucht en schrikt van zichzelf. Hij tuurt en luistert in de duisternis, dan, met een zucht, verzet hij zijn voeten, die vastgekleefd zijn in de modder en gaat wat anders leunen tegen de muur van het stookhok. Hij wacht daar, hij mag niet in de kamer, nu de dokter er is.

De auto staat aan de ingang van het weggetje. De gedempte lichten staren naar het huis als de ogen van een spook. Een misvormd maangezicht snelt grijnzend door de wolken. Een ster laat los en daalt in wijde boog langs de hemel. 'Een wens,' denkt Bartje. 'Dat moeder weer beter mag worden,' bidt hij en hij wordt een beetje blij, omdat hij nog juist klaar is met zijn wens, vóór de ster de grond heeft bereikt. Je kan nooit weten, je moet alles aangrijpen als het zo is als nu. Hoe lang hij daar staat te piekeren weet hij niet. Er rolt een trein door het vlakke land, daar ontwaakt hij van. Een lichtende slang, die kruipt snel voorbij naar on-

bekende verten: Zwolle, Amersfoort, Amsterdam.... Plaatsen van licht en vertier, waar Bartje misschien nog wel eens komen zal. Er ligt nog een hoop geluk te wachten, als deze narigheid maar eenmaal voorbij is. Als moeder weer beter is.

Nu is er gebrom van mannenstemmen in het portaal. De deur gaat open, vader en de dokter komen gebukt door de lage deuropening naar buiten. Hun schimmen staan donker tegen het zwakke schijnsel uit het huis. De dokter zet zijn kraag op, drukt zijn hoed vaster op het hoofd, legt dan zijn hand op vaders arm. Ze blijven staan.

‘Ik zal het je maar zeggen, Bartels,’ zegt een stem, die een beetje schor is, ‘Ik zal het je maar eerlijk zeggen. Ik geef je geen hoop meer, Bartels....’

Vader begrijpt het zeker niet.

‘Zó?’ vraagt hij verwonderd. ‘Ie moet wel rekenen, zij heeft meer zowat had. Ja, dat gebeurt toch meer, niewaar? 't Is toch eigenlijk wat gewoons. Alleen was 't nou verder heen....’

De dokter is een ruwe kerel, hij vloekt. ‘Kerel, hou je mond,’ zegt hij. ‘'t Is altijd weer hetzelfde, je moest je de ogen uit je hoofd schamen. Een vrouw met zo'n afgesloofd lichaam, maar daar denk je niet aan, hè?.... En ik word gehaald, als de dood voor de bedstee zit....’

Vader stribbelt tegen. De dokter zegt ja-ja, anders niet. ‘Kom,’ zegt hij tenslotte; ‘kom....’ Hij doet een paar stappen en blijft weer staan.

‘De hoeveelste had het kunnen zijn?’ vraagt hij stroef.

‘De twaalfde,’ zegt vader even stroef. ‘D'r bint er meer zo.’

‘Hij liegt,’ denkt Bartje. ‘Of hij weet het niet eens.’ Moeder heeft het haar oudste kiender vaak genoeg voorgerekend, als zij een cent in het busje deed. Twee dood, tien in leven en nou twee keer mis. Dat wordt veertien. Bartje blijft zwaar leunen tegen het muurtje, tot de autolampen omzwaaien over het veld. Vader gaat mee, zeker om poeiers.... Ziezo, dat weet Bartje nou. Geen hoop meer. Als je 't geloofde, zou je op de plaats in de modder gaan liggen en geen stap meer doen. Wie kan leven zonder een moeder?.... Nu reeds trekt een ontzettende moeheid door Bartjes lijf. Hij strompelt op huis aan. Het kan immers niet, denkt hij verwonderd. Het kan niet. Bestaat het eigenlijk wel, dat een mens, met wie je geleefd en gewerkt en gesproken hebt, sterven kan?.... Ja, dat kan, dat moet hij toegeven. Derk-met-de-helm is gestorven, maar die heeft zich opgehangen. Dat is te begrijpen, dat je dan dood gaat. En het grote wicht van boer Jansen, die had de vliegende tering, dat is een gevaarlijke ziekte. Zij was in 't laatst zó mager, vel over bot, de dragers hadden er geen til aan. Maar zo is 't met moeder niet! Pas op, dâ's heel wat anders, dat verschilt dag en nacht. ‘Ie moet rekenen, die dokter komt uut Holland, as ze daar een wiend dwars zit, dan schrouwen ze al.... Hij weet niet, wat een Drentse vrouw hebben kan....’ Dat is Bartjes voornaamste troost. ‘Al die dokters met heur gezeur.... Wees bliede, as ie ze niet neudig hebben....’

Bartje komt huiverend de kamer in. De pietereulielamp brandt hoog en de kap is nog opgeslagen naar

de bedstee. De reuk van den dokter hangt dreigend in de kamer. De buurvrouw, vrouw Veenstra, zit voor de bedstee en kijkt stil op haar grote, rode handen. Hoe is 't nu met moeder; zij doet wel vreemd. Zij droomt zeker. Haar handen bewegen tastend over het laken. Zij wringt haar hoofd heen en weer in het kussen. ‘Ja Lammechien,’ zegt zij, ‘mien wicht, die onderjurk is wat 'schroeid van 't striekiezer. Ik kon d'r niks an doen.... Ie moet het maar niet tegen joen vader zeggen.... Och, zeg het niet tegen joen vader, Lammechien. Ik bin zo bange veur die man....’

En na een ogenblik stilte: ‘Egbert, heb ie nou al genoeg, mien jong?.... Geef de zwienen dan toch wat, Arie.... Och jong, wat doe ie mij toch een verdriet.... As joen vader alles wist.... As joen vader.... Riekie, stop ie die kousen nou, ja of nee .. Ik geef joe een fleer om de oren, heur kiend....!’

Even later ligt zij te zingen: ‘Zo ik niet had.... geloofd.... dat in dit leven....’ Haar stem gaat over in gekreun.

Plotseling opent zij wijd haar ogen. Haar gezicht is vol ontzetting.

‘De duvel!’ roept zij, ‘de duvel.... oe-oe-oe!.... Daar heeft hij zeten, op de stoel.... Nou loert hij naar mij uut die hoek van de beddestee....’

Zij steekt afwerend de handen uit, zij wil zich oprichten, maar de buurvrouw is opgesprongen en grijpt haar polsen vast. Nu worstelen ze samen. Moeder jammert hartverscheurend. ‘O duvel, neem ie mij tòch met?... De kiepen bent betaald, ik zweer het joe... Ik heb er mien handen kapot veur wassen... Vort... ie...., vort, verduld!’.... Zij weet zich los te rukken,

slaat de vrouw in het gezicht, scheurt haar nachtpon los en valt weer neer. Nu ligt zij te hijgen op het kussen, dodelijk bleek, met verwrongen gezicht, de haren verward om het hoofd. Zó heeft moeder nog nooit gehijgd.... Maar langzaam ontspant zich haar gezicht, haar vertrokken mond zakt open, de adem wordt bijna onhoorbaar. Is moeder dood?.... Natuurlijk niet. ‘Zij slaapt,’ zegt de buurvrouw zacht. Maar als zij zich heeft omgedraaid, begint moeder met haar hoofd te rollen, het hijgen komt weer op, plotseling vliegt zij weer overeind. ‘De duvel, de duvel!’....

.. ..

De tijd houdt op. Je hebt een poos op een stoof hij de kachel zitten bidden, je kijkt op, het is drie uur later. Je verwondert je daar niet over, het scheelt je niet. Is het avond of morgen? Bartje rent de weg langs naar den dominee; hij zal direct komen. De veldwachter houdt hem aan. ‘Hoe is 't met je moeder?’.... ‘Goed,’ zegt Bartje, ‘goed,’ en rent al weer. Is hij naar den boer geweest, om te vragen, of vader thuis mocht blijven en later naar den dokter? Heeft hij Geertje, die zo jammerlijk liep te huilen, naar de buren gebracht en op Arie gescholden, omdat die maar liep te dwalen om het huis en niet naar Gert toe wou?.... Heeft hij geslapen in 't achterhuis met zijn hoofd op de tafel? Hoe lang duurt het nu dan al? De dominee is er nu voor de tweede maal. Hij kan niet veel beginnen met moeder. Hij raakt geen goed woord aan haar kwijt. Onder zijn bidden jammert zij luid over den duvel. 't Zal wel daaraan liggen, dat moeder hem zo slecht kent; zij is weinig in de kerk geweest. De dominee is er erg van onder de indruk. Maar opoe

Tjobbe komt ook. Is die wel weg geweest sedert gisteren?.... Haar oogjes zijn erg rood van het huilen.

'Och, mien stumperd,' klaagt zij, 'mien stumperd'.... Zij reddert in huis en bij de kachel, zij snijdt brood tegen haar platte borst en als moeder onrustig wordt, gaat zij naar de bedstee, duwt vader weg en legt haar trillende rimpelige handen zacht op de gloeiende handen van moeder. Zij kan niet deftig Hollands praten, zoals de dominee, zij kent alleen maar een paar teksten, die zegt zij bevend op. 'Al waren uw zonden als scharlaken,' zegt zij, 'ze zullen wit worden als sneeuw, al waren ze rood als karmozijn, ze zullen worden als witte wol....'

'Alzo lief heeft God de wereld had,' schreit zij zacht, 'dat Hij zien eniggeboren Zoon gegeven heeft....'

En of het nu haar handen of haar woorden of alleen haar tegenwoordigheid is, wie zal het zeggen? - maar als zij er is, gaat het beter. Moeder wordt rustig, zij herhaalt brokken van woorden. Zij gaat huilen, jammerlijk huilen, maar het krijsen is voorbij.

'Zie ie Jezus niet?'.... vraagt opoe Tjobbe. 'Mien stumperd, Hij is er wel, kiek maar goed. De duvel heeft niks meer te zeggen, mien olle.... Jezus staat altied veur joe klaar.'

De dokter is er weer geweest, hij heeft moeder ingespoten. Nu slaapt zij hij tijden; haar adem is bijna niet te horen. Als zij wakker wordt, moet zij drinken en is weer weg.... Is het Bartje zelf, die de zolder opklimt en naast de snorkende Arie op de dekens valt?.... Vroeg in de morgen, het schemert pas, is het Lamme-

chien die hem huilend komt wekken. ‘Kom Bartje, Arie, moeder wil joe zien.’

Ze komen in hun onderkleren de kamer in. Opoe Tjobbe zit voor het bed. Zij heeft haar handen gevouwen op moeders handen. ‘Heere,’ bidt zij, ‘met de hand op Joen Woord....’ Wat zegt moeder?.... ‘Toe maar, mien stumper, ik kan joe haast niet verstaan.... De kiender, moeten ze zingen?.... Dat versie van school?.... Laat mij slapend.... Goed heur, mien stumper, ze zullen het doen, heur!’....

Riekie en Geertje zingen het met hun harde stemmetjes en zo weinig beseffen ze nu de ernst van de toestand, ze kibbelen over een woord. Vader zegt, dat ze maar op moeten houden.

Is Lammechien er ook? Dan moet zij dicht bij moeder komen. Zij moet beloven, dat zij hier in huis zal komen, als moeder weg is. En Arie moet beloven, dat hij beter op zal passen. Bartje moet ook komen. Moeder beweegt haar slappe hand. Hij drukt die radeloos tegen zijn nat gezicht. ‘Mien jong,’ lispelt zij, ‘mien jong.’ - Zij slaapt in.

Hoe is het mogelijk, dat Bartje even later ook in kan slapen op de vloer en dat iemand hem in de andere bedstee kan leggen, zonder dat hij het merkt?.... Het is klaarlichte dag als hij wakker wordt. Moeder is juist gestorven. Opoe Tjobbe huilt en lacht. ‘Zij stak de handen uut!’ vertelt opoe Tjobbe. ‘Zij riep: “Ja Heere Jezus, o jà, kom mij halen....” Wie weet wat zij zien heeft?.... En zie heur daar nou liggen, een glimlach op 't gezicht.... De duvel heeft zij niet meer noemd, hè?.... Nee, geen keer heeft zij den duvel nog noemd....’

En hoe slim het sterven van een moeder is!.... Vader zit te schrouwen bij de tafel, te snikken als een jongen. Dat is voor 't eerst, dat Bartje zijn vader schrouwen ziet. Het is, of de wereld nu moet vergaan. Maar vader huilt niet lang. Dan droogt hij zijn tranen als een jongen met de mouw van zijn jas, staat een poos ernstig en hoofdschuddend op moeders lijk te zien, tast naar pijp en tabak en gaat de kippen voeren.

Wat gebeurt er in de dagen die volgen? Het dringt niet alles in zijn betekenis tot Bartje door; hij kan het niet verwerken. Zoals het in de kamer is, zo is het binnen in Bartje. Er zijn lakens voor de ramen gespannen, bij hem en bij de naaste nabers, daardoor dringt in deze donkere dagen gedempt het licht. In de hoek, achter de gesloten bedsteedeuren, ligt moeders dode lichaam. In die hoek gaat niemand zitten en de spelende porken worden er tien keer op een dag door Lammechien weggejaagd. - Wie er van de groten langs moet, gaat schuw en op zijn tenen, alsof moeder slaapt. Maar overigens is er niets veranderd. Het gezin is te groot, om in het bekrompen achterhuis te wonen. In het schemerig, onwezenlijk licht beredderen Lammechien en opoe Tjobbe, rookt vader zijn pijp, zitten ze allen om de tafel te eten. Als er een kiend hard lacht, als er twee al te luidruchtig kibbelen, is er een vermanende stem: ‘Denk er omme, dat joen moeder boven aarde staat.’

Het is wonderlijk. Bartje heeft gedacht, dat alles veranderen zou, dat het leven niet meer door kon gaan, nu moeder gestorven is. Maar vader gaat naar den boer en komt weer thuis. Jan moet kippenvoer halen

en krijgt voor zijn broek, omdat hij een stuiver heeft versnoept. Arie is altijd weg. Lammechien fietst naar Assen, om haar betrekking op te zeggen en vertelt van de ruzie met haar mevrouw. De bakker komt en de kruidenier en Bartje is duvelstoejagertje. ‘Weeg de riest eens na, de man geeft nooit gewicht....’ Bartje, hak wat houties.... Bartje, hark dat stro eens op bij het hek, het is zo'n smerig gezicht.... Er gaan mensen over de weg, ze steken een paar vingers op, ze zeggen: ‘Heui!’.... Twee jongens vechten op de berm. Boer Wapse maakt jacht op grijze kraaien. Er is ingebroken in de kruidenierswinkel van vrouw Klaassen. Er is chocola gestolen en een fles zuurtjes en wat kleingeld uit de toonbankla. Wie dat gedaan kan hebben, daar zijn alle mensen druk over. Niemand heeft rekening gehouden met moeder, toen zij leefde. Nu doet de hele wereld, alsof er niets ernstigs gebeurd is en Bartje vergeet het soms ook. Hij hakt houtjes, hij loopt om spek naar den slager, ondertussen maakt hij plannen, spint tevreden aan de droom van zijn toekomst. Dan komt langzaam een dreinerig verdriet als een worm opkruipen in zijn hart, een zware schaduw valt over zijn denken.... Wat is er ook?.... Hij heeft geen moeder meer. Telkens staat hij verwonderd en verschrikt stil bij dat ontzettend feit. Hij heeft geen moeder meer.... *Is* het ontzettend?.... ‘Ie moet er niet verdrietig om wezen,’ zegt opoe Tjobbes goeie stem. ‘Zij is nou veur altied bij God, de arme sloof, daar heeft zij 't beter dan hier.... al zou zij kunnen, zij wil niet meer weeromme.’ Dat is een troost. Maar er is nog iets anders, daar is géén troost voor. De dood waart rond. Hij komt je verkillend tegen uit de hoek

van de bedstee, waar moeders lichaam ligt.... Hij loert om het stookhok, waar Bartje gewacht heeft, toen de dokter er was.... In het donker sluipt hij achter Bartje aan.... Bartje kan ook sterven, waarom niet?.... Dat geeft angst en hartkloppingen.... Je kan hem niet ontlopen. Je mag alle mensen te slim af zijn, je mag nog verwachting van groot geluk hebben voor de toekomst, het is de vraag, of het je zal overkomen vóór hij komt, tegenover wie je weerloos staat met al je listen en de veerkracht van je jonge leven. 'Hij kan joe zó op de nekke springen,' denkt Bartje. Hij huivert, hij wil er niet aan denken. Maar plotseling is het er toch, het staat vóór hem en grijpt hem bij de keel.... 'Ie ook, Bartje! En dàn?'.... Midden in de nacht vliegt hij overeind en zit te hijgen van angst. Hij heeft moeder horen huilen en jammeren. Maar hij heeft zich vergist; het is de wind over het dak en in de schoorsteen, misschien is hij wakker geworden van vaders stem beneden zich: 'Riekie, toe dan toch, wicht! Heur ie niet, dat Wubbechien schrouwt?'.... Het wordt weer stil, maar Bartje kan niet meer slapen. Uit het donker van de zolder sluipt de verschrikking naderbij. Er zijn felle ogen, die loeren naar hem. Een geheimzinnige vinger wijst hem aan. Die! Bartje Bartels. Dóód?.... Bartje kreunt en woelt, hij kruipt onder de dekens, hij bidt, hij belooft alles, wat hem te binnen wil vallen, tot hij inslaapt.... De volgende morgen verbaast hij zich over zijn angst, het streelt hem, als de jongens hem met wat eerbied behandelen, als de mensen op de weg hem nawijzen: 'Kiek, dat is éne van Albert Bartels, weet ie niet, die zien vrouw gister zo schielijk an heur einde komen is.'

Hij heeft een gevoel, alsof hij moet glimlachen en zijn borst opzetten: ‘Ja, die jongen ben ik....’ Zo slecht is Bartje. En op de schaamte daarover volgt weer de angst.

Tegen de avond komt de kist. Twee mannen krijgen hem met veel moeite door de smalle deur. De kamer hangt spoedig vol met een scherpe geur van bijts op vers vurenhout. De porken worden naar 't achterhuis gejaagd, ze staan overal met de neuze vooraan. Egbert kan niet van de blinkende schroeven afblijven. Vader zit met de mannen bij de tafel. Ze drinken een borrel. Ze praten over 't weer, en over moeder en nog eens over 't weer.... Over de boeren en de slechte tijd.... Vader zegt ook, dat het eigenlijk geen manier van doen is, om zo'n kiste te leveren veur zoveul geld, hij zou zelf een betere kunnen maken.... ‘Zou joe niet meevallen, Albert,’ zegt de oudste man. ‘O nee?’ vraagt vader. Hij windt zich op, de vuist komt er bij op tafel. ‘O nee? En die wiege dan? Is dat soms zo veul meer wark as een kiste?’

Daar is veel over te praten. Dat wordt van alle kanten bezien.... Het is vreemd in de wereld. Het is gek. Is de hele wereld soms gek en heeft Bartje alleen zijn verstand? Hij loopt de kamer uit Het is, of er binnen in hem iemand schrouwt. Harm van Zwarte Jaante steekt zijn vierkante kop om de deur van het achterhuis: ‘Lammechien, heur es!’ Lammechien gaat naar hem toe. Ze staan een poos te smoezen in het stookhok. Harm pompt de banden van Lammechiens fiets op. Hij doet het ruw en met een verongelijkt gezicht. ‘Nou, tabé, 't zal joe berouwen,’ zegt hij, als hij weg-

gaat. Lammechien lacht, een hoog, kirrend lachje als een duif. Zij gaat zich omkleden op de zolder. Na een half uur, als het olielampje brandt, komt de sersjant. Daar zal zij mee naar de stad om een nieuwe jurk te kopen. Een zwarte, een rouwjurk. Zij kan toch niet met een rouwband lopen, zoals de jongens? Maar zij moet nog even wachten, de nabervrouwen zijn nu bij moeder, om haar in de kist te leggen. Dan komt het niet te pas, dat zij wegloopt, zegt vader. Hij drinkt een borrel met den sersjant. 'Toe maar, het is nou toch in huis!' Hij krijgt een sigaar, dat ruikt feestelijk. Lammechien moet nog koffie zetten voor de vrouwen. De nabervrouwen, dat zijn eigenlijk de naaste buurvrouwen van links en rechts, maar de rechtse, dat is een dikke boerin, die heeft haar plicht overgedaan met een gulden aan Lene Proem. 't Zal heur wel te min weest hebben,' meent vader en hij moppert daarover tegen den sersjant. Die knikt en slaat zijn borrel achterover. 'Kom, nog éne; op één been kun ie niet lopen.' Lammechien komt er naast zitten en drinkt ook een slokje, een heel klein voorzichtig slokje maar, voor de reuk. De kiender, Bartje en Arie, Riekie en Jan, zitten er bij, kijken zwaarmoedig toe en zwijgen. De porken zijn al naar bed. Tenslotte valt een zwijgen over allen. Vader geeuwt. De sersjant legt zijn arm om Lammechien. De kiender luisteren gespannen naar de geluiden uit de kamer, gefluister van stemmen, geplas met water, het piepen van de bedsteedeur. Dat wij nou moeder helemaal over laten aan vreemde handen, denkt Bartje. Aan de handen van Lene, die flarde, die zij niet mocht. Zal hij nou eens met zijn kop tegen de muur slaan? Zal hij schreeuwen en op-

springen en er heen vliegen?

Vrouw Proem komt met een wasblik uit de kamer. Vrouw Dik volgt haar met een arm vol goed. ‘Wij bent klaar, as ie heur zien wilt....’

‘Kom kiender,’ zegt vader. De sersjant legt zijn sigaar op een bloempot en staat op. Arie wil niet mee, hij stribbelt verwoed tegen, als vader hem aanpakt en krijgt een klap om zijn oren. ‘Lummel, geef ie dan helemaal niks om joen moeder?’....

Het is zo donker in de hoek, waar de kist staat. Een vrouw licht bij met het lampje. ‘Ie hebt eer van joen wark,’ zegt vader. ‘Het is alles goed veur mekaar, heur!’

Bartje wringt zijn hoofd tussen vader en den sersjant. Daar ligt moeder in de kist, in een smetteloos witte nachtpon, de handen gekruist op de borst en met keurig gekamde haren. Haar gezicht is verschrikkelijk bleek, geelachtig bleek, maar rustiger, dan het ooit is geweest. Bartje wist niet, dat moeder zó mooi kon zijn. ‘Och,’ zegt Bartje en hij schudt verwonderd zijn hoofd. Maar een druppel bloed is uit de mondhoek komen lopen door een bekende plooi naast moeders kin, daar deinst Bartje voor terug. Hij wordt koud en duizelig, hij houdt zich vast aan de tafel. Lammechien huilt, geleund tegen den sersjant en Riekie is radeloos van verdriet. Maar Bartje heeft geen tranen, hij is verbijsterd en diep ontzet. Hij sluipt op zijn tenen naar 't achterhuis, hij wil naar Arie toe. Maar Arie is verdwenen. Dan klimt Bartje naar zijn bed op zolder en ligt in het duister te staren naar moeders mooi gezicht, dat overal voor hem zweeft. Maar de bloeddruppel is te verschrikkelijk en die wil niet meer weg,

nu Bartje die eens heeft gezien. - Als hij lang heeft wakker gelegen, komt Arie stil de ladder opsluipen, gaat naar de hoek, naar zijn kermisbed en 't is er meteen stil. Hij is met de kleren aan gaan liggen. Bartje roept hem, maar krijgt geen antwoord.

En dan komt er een dag, dan is het huis vol mensen; buren en kennissen en ook vreemden, dat zijn de ooms en tantes. De tafel staat buiten, in de kamer liggen planken op schragen, daarbij zitten de mensen schuw te praten, en in de hoek staat de kist. Maar vader zegt niet veel, want hij mag de familie van zijn vrouw niet, die zou hen in die zware winter in de Lange-jammer hebben laten verhongeren, al doen ze nou ook nog zo medelijdend. Later komt ook de dominee. Dan wordt het heel stil. De dominee gaat lezen en bidden en spreken, maar Bartje kan niet luisteren, hij moet veel werkjes doen voor Lammechien en opoe Tjobbe. Die hebben het slim druk voor het begrafenismaal. Bartje moet nog stoelen halen van de buren en kadetjes bijbestellen bij den bakker. Hij moet dan ook wat rookvlees meenemen, paardevlees is goed. En sigaren.... Sigaren, die bent er toch al?.... Jawel, maar die heeft Jan gehaald en die heeft er onderweg al vast de puntjes afgebeten. En gauw weerom, want als de dominee klaar is, gaan wij weg.

Bartje vindt alles goed. Hij rent de weg langs in zijn Zondagse pakje, dat al erg kaal is en hij heeft veel last met zijn rouwband, die telkens afzakt. Als hij bezweet terugkomt, is er een stem, die vraagt, of er nog meer mensen zijn, die de overledene wensen te zien. Maar als Bartje zijn boodschappen heeft afgeleverd, is het

te laat. De kist wordt reeds dichtgeschroefd en dan uitgedragen. Hij kan nu niet door de deur. Waaromme niet, hij is er toch ook in gekomen? Ja, maar toen is hij er in gekanteld, dat kan nou natuurlijk niet. O nee, hij moet onder 't raam door. Vader moet naar buiten, om met een beitel en hamer het raam los te slaan. De beste wagen van boer Wapse staat te wachten, met de jonge zwarte er voor en ouwe Berend, die nou voor allerlei kleine karweitjes wordt gebruikt, houdt het dier bij de kop. Er is verschil van mening over de volgorde, waarin ze lopen moeten. In 't laatst vertrekken ze toch. Ze lopen twee aan twee achter de wagen het zandpad af, de straatweg over, een grintweg op naar het kerkhof. Bartje loopt in de tweede rij naast Arie. Voorop lopen vader en Gert. Gert heeft een lange broek aan, dat staat grappig. ‘'t Is raar, dat moeder nou begraven wordt,’ soest Bartje. Hij voelt zich opgelucht, alsof het eind nu gaat komen van al de angst in deze dagen. Het is, alsof ze de dood zelf gaan begraven met zijn verschrikking. Ouwe Berend zit bij de dood op de wagen. Het is een rare Berend. Hij schudt altijd met zijn hoofd, dat is zo een gewoonte van hem. Nee-nee-nee, schudt ouwe Berend. Nee-nee-nee. Ja, knikt de paardekop vastberaden. Wat is het nou, ja of nee? Bartje zit opeens in de zorg. ‘Nou heb ik het rookvlees vergeten,’ piekert hij. ‘Zou ik daar straks nog even voor aan kunnen lopen, als wij weeromme komen? Die sigaren, dâ's misschien ook al mis. Wat zee Lammechien nou, tiene of twintig?....’ Hij loopt langzamerhand te soezen, hij is moe van al het gesjouw op deze dag. Is hij wel goed wakker?.... Kiek, die ene wolk, dat is het Noorwegen en Zweden,

hoe heten die eilanden ook daar voor de kust?.... Die vogels, die hij hoort, dat zijn lijsters, allemaal lijsters; ze zitten in het kreupelhout om het kerkhof. ‘As ik maar peerdehaar had,’ denkt Bartje. ‘En lijsterbessen, bent die er nou nog? Een stuk of wat vogels vang ie al gauw....’

Toe, daar moet Bartje nou toch aan denken, dat in die bruine kist het lichaam van zijn moeder is en dat het straks neer zal zakken in de koude grond?.... Ze staan al om het graf, dringt dat nou niet tot hem door? Hij zucht tegen een vreemde, rauwe pijn in zijn borst. Ik moet mij schamen, denkt Bartje. Hij kijkt verlegen rond. Wat praat de dominee lang. Zie, vaders gezicht is zo somber als toen hij zonder wark was. Daar is Lammechien, die een klein propje zakdoek met haar zwartgehandschoende vuist beurtelings in elk van haar behuilde ogen drukt.... Harm, aan de overkant op een grafsteen in zijn werkpak, met een ernstignieuwsgierig gezicht.... Waar is Arie nou?....

De dominee heeft het over een ridderorde. Die had moeder verdiend, zegt hij, want het is iets groots, dat zij getrouw is geweest in het grauwe leven van iedere dag, in haar zwaar en moeilijk bestaan. - Maar de Heere zelf heeft haar onderscheiden, zegt hij. Met de witte keursteen en een nieuwe naam daarop, die niemand kent, dan die hem ontvangt. Kijk eens, de dominee staat op een bret, dat ligt om het graf en hij maakt zich zo druk onder het spreken, de plank wiebelt er van. Nou staat de doodgraver, op 't eind van de plank, ook te wiebelen, op en neer met den dominee mee. Hij houdt er toch zijn uitgestreken gezicht bij, maar Bartje glimlacht er om. Meteen heeft hij daar

schaamte en berouw van. Hij neemt zich voor, om nu heus goed naar den dominee te luisteren. Maar de dominee zegt ‘Amen’ en treedt terug. En de kist zakt langzaam naar beneden. De petten gaan af.

Ineens breekt een gehuil als van een dier achter Bartje los. Hij wendt zich om. Het is Arie. Een ome brengt hem weg en. vader komt er bij en zegt, dat hij zijn fatsoen moet bewaren. ‘Met die jongen is 't ook altied wat,’ zegt vader. Maar Arie rukt zich los en holt halfstrompelend weg, eerst het paadje langs, dan dwars over de graven. Hij verdwijnt tussen de heesters en rododendrons. De anderen gaan zwijgend het kerkhof af en achter de lege wagen naar huis. De mannen mogen nu roken. Zij steken hun pijpen aan.

Bartje heeft het toch niet zo mis gehad; het lijkt, alsof de dood begraven is.

Het voile zit nu in de kamer, om de schragentafel, op stoelen uit drie, vier gezinnen. Er worden sigaren gerookt, er wordt koffie gedronken, straks eten allen kadetjes en lange stukken koek. Vóór de begrafenis werd hier gefluisterd, nu is het een gekilster, je kan je eigen woorden bijna niet verstaan. Er zijn familieleden, die hebben mekander in jaren niet gezien, nu treffen ze mekander hier op de begrafenis van Jaanke van Albert, daarom hebben ze veel te vertellen en te vragen. Bartje zit achter de kachel op een stoof, geleund tegen de muur. Hij slaapt soms half, hij is de laatste nachten veel te kort gekomen. Wat is moeder stil, soest Bartje. Hij schrikt en opent zijn ogen. Moeder is er immers niet meer. Zij zou het anders wel fijn gevonden hebben, om al haar familie nog eens te zien.

In die hoek heeft zij gelegen in de kist, daar zit nou meu-Triene van Schoonoord, dat is een dikke schommel met een rood gezicht. Die schijnt iedere gelegenheid aan te grijpen om te lachen. Het is te bar. Er zijn mensen, die zich aan haar ergeren. Twee omes hebben woorden over de rede van den dominee. Een ander mengt zich er tussen, ‘Al dat zware gepraat,’ zegt hij, ‘ik geef er geen cent veur. Dat zuver of niet zuver, wat hebt de mensen er aan?’ ‘As ze dood gaan,’ zegt die ome, ‘dan is het met een eenvoudig versie op de lippen. Dat heb ie hier wel zien.... Wat zeg ie, Albert?’ Vader is het er mee eens. Hij neemt toch nog maar een kadetje. ‘Wel ja jong, ie moet het eten d'r niet omme laten staan, dat is het slechtste wat ie doen kunnen.’ In de hoek is gegichel. Meu-Triene heeft een kopje laten omvallen in haar brede schoot. Binnen 't jaar een kleine, betekent dat. Geertje en Egbert hebben stille pret. Ze zitten in de hoek op de vloer, met de vingers op hun oorklepjes. Ze drukken hun oren vlug open en toe. Dat is aardig, zeggen ze, met dat lawaai van stemmen. Dat moet Bartje ook eens doen. Bartje moet wat anders doen, zegt opoe Tjobbe. Zij neemt hem mee naar het achterhuis. Hij moet Arie gaan zoeken. zegt zij, die is nog niet thuis gekomen.... Wie weet, wat er met dien armen jongen gebeurd is. Haar gezicht staat moe en verdrietig. ‘Hier,’ zegt zij, ‘een stuk koek mee op reis en dan maar gauw....’

Bartje gaat. Waar moet hij keen? Hij loopt te zwerven door het wijde veld onder een effen-grijze hemel in de gure wind. Hij slikt tegen zijn koek; het blijft hem in de keel steken. Hij gooit het weg. Even later bedenkt hij zich, keert terug en stopt het in zijn broekzak

boven op de rouwband. Hij dwaalt een uur langs bosjes en moerassen, beklimt de ene heuvel na de andere en staart verloren in de grijze vlakte. Er is geen Arie.... Eenmaal meent hij hem te zien: Een kleine, brede gestalte in de verte op een heuvel, doodstil. Maar als Bartje roept: ‘Arie.... Aríel’.... met beide handen om zijn mond, blijkt het, dat het een vreemde moet zijn. Hij geeft geen teken, staat nog een poos, een zwarte vlek in de lichte schemer, daalt de heuvel af en is verdwenen. De wind strijkt door de dorre heide, een kraai worstelt voort onder grauwe wolken en krast zijn schorre roep. De duisternis komt aankruipen van de einder. Nergens, ver in het rond is een levend wezen te zien.

Het wordt zo verschrikkelijk eenzaam en bitter in Bartje. Is er nog een doel in zijn leven? Komt er een dag na deze dag? Hij heeft het gevoel, alsof hij nu wel doodgaan wil.

Maar hij strompelt terug, op huis aan. Hij weet niet, dat hij loopt. Een bloeddruppel op een bleek, versteend gezicht, dat zweeft hem voor de ogen. Hij komt langs het veentje; daar staan nog hopen turf, die zijn van vader. Daar heeft Bartje in de zomer met moeder gewerkt. Die turf hebben ze samen gegraven en op hopen gezet, om te drogen. Ze zijn er 's morgens vroeg geweest, als de dauw nog op de heide lag en de leeuweriken om het hoogst klommen voor de eerste zonnestraal; en 's avonds laat als de nevels opstegen uit het moer en aan kwamen rollen van de einder. Ook hele Zaterdag- en Woensdagmiddagen hebben ze hier gezwoegd in de zon. Op een vuurtje hebben ze koffie gezet in een zwartgebrande ketel en een prakkie ge-

warmd in een oud pannetje met een gebroken oor. De porken speelden dan bij hen rond. Achter een bult, deze bult, waar Bartje nu op leunt, hebben ze met z'n tweeën zitten schuilen voor een donderbui, elk met een grote heiplag op hun hoofd. Hier hebben ze zitten praten, hij en moeder, met turfmolm in de rimpels van hun bezweet gezicht en moeder heeft haar nood geklaagd over haar leven in een heerlijk-warme vertrouwelijkheid met hem, haar steun en troost in de laatste jaren. 'Zo ik het gelóóf niet hadde,' zee ze. 'Ach, wat zou het?'.... 'Maar ie,' zee ze, 'ie bent een beste jongen....' En ze keken elkander even, een beetje verlegen aan, bewogen, verblijd door hun vaste kameraadschap.

'Dat zal nou nooit meer gebeuren,' zegt Bartje langzaam. 'Nooit meer....' Hij heeft geen moeder meer. Hij heeft *deze* moeder niet meer; nooit meer zal hij haar hebben. En plotseling snijdt de ontzettende benauwenis van dat *nooit meer* zo scherp in Bartjes ziel, dat hij kreunt. Hij weet nu: hij heeft tot op dit ogenblik niet geloofd, dat hij haar kwijt is. Maar nu wéét hij het. Hij schreeuwt zijn radeloos verdriet uit. Hij laat zich vallen op de weke grond en drukt zijn gezicht tegen de plaggen, op de plaats waar zij heeft gerust Later zit hij met het hoofd in de handen te schrouwen, zo als hij niet gedacht had, dat hij ooit schrouwen kon. Als hij opkijkt, is het bijna donker geworden. Hij staat op en loopt langs een kronkelend heidepad op huis aan, in een vreemde berusting, zoals hij nog nooit heeft gekend. Hij is zonder gedachten. Pas, als hij het huis nadert, een zwarte, lage bult met twee lichte harten

van de blinden, ontwaakt hij en blijft verwonderd staan.

‘'t Is vreemd,’ denkt hij, ‘'t is net het huus van een ander....’

Hij kijkt om. Ver weg, in de vlakte, kruipt een lichte slang langs de einder. Een trein gaat voorbij in de nacht. Wijd en lokkend ligt de wereld om een lapje Drentse hei, open naar alle kanten. In het zachte rollen van de trein is een stem, die fluistert van wonderlijke dingen. Heel ver daalt de hemel op aarde.

‘Wat moet ik tier nou nog doen?’ soest Bartje. Maar zijn vermoeide voeten betreden het pad naar het achterhuis. Zijn hand vindt tastend de koude, ijzeren klink.

De vreemden zijn vertrokken. Vader hangt te snurken in zijn stoel met een dot sigaar in de hoek van zijn mond. De kiender zijn al gaan slapen. Lammechien is uit.

‘Arie is terecht,’ vertelt Opoe Tjobbe. En die rommel van borden en glaasjes zullen ze morgen wel opruimen, zij heeft er nou tenminste geen kracht meer veur, zij wil naar huns. Bartje moet ook maar gaan slapen; hij krijgt het olielampje mee.

.. ..

Arie ligt met de kleren aan op zijn bed en hij kijkt zo dreigend naar Bartje, dat die maar zonder iets te zeggen zich uitkleedt en bij Jan onder de dekens kruipt. Wel slim vast moet hij die nacht geslapen hebben. Pas de volgende morgen hoort hij van Lammechien, dat Arie vroeg in de morgen door den veldwachter van zijn bed is gehaald. Hij heeft ingebroken bij vrouw Klaassen; ze hebben de chocola en de zuurtjesfles ge-

vonden in een gat op de heide; daar heeft de onbezoldigde hem gisteren in zien gaan.

‘Hij liep mee as een schaap,’ vertelt Lammechien verontwaardigd. ‘Net zo rustig, zo gewoon, of hij naar de schole ging. En de rouwband hadde hij nog om de arm. O, die schobbejak, die schaande van ons gezin. Wat zult de mensen er wel van zeggen! Die breekt in, as zien moeder nog boven aarde staat....’

Lammechien loopt er woest om te snotteren.

Ja, 't is verschrikkelijk! 't Is maar goed, dat moeder dit niet meer heeft beleefd.

[XVII]

BRUIN.
Groen.
Rood.
Bruin.

En als het gesneeuwd heeft, smetteloos wit. De heide wisselt van kleur met de gang der seizoenen. Al het heden wordt verleden. Het verlangen trekt de zon langs haar baan en het grijpt reeds weer naar de morgen. Het telt de maanden, de weken, de dagen, die nog moeten verstrijken, vóór een jong, veerkrachtig leven zijn vlucht zal nemen naar de lokkende verte.

De liefde is met moeder gestorven en begraven. Misschien wacht die je ver in de toekomst weer op. Tot zolang is de lege plaats in je hart gevuld met weemoed en verlangen. Nu is een droom oneindig veel beter dan tien broers en zusters. Het huis geeft je brood en een bed, om op te slapen. Je handen doen het werk, dat je is opgedragen, je voeten lopen om een boodschap, je mond zegt een paar onbeduidende, alledaagse woorden. Alles wat daarboven komt is lastig en onnodig. Men is ontevreden over je. Men zegt: ‘Die Bartje, dâ's toch een raar jong de leste tied. Zo stil en zo gesloten. Ie moet hem altied twee keer wat vragen, voor hij antwoord geeft. Waar zit ie toch op te broeien, ie, stiekumert?’....

Je haalt je schouders op. Je probeert soms te lachen en vertelt wat: een klein geval, dat je beleefde bij de weg, een gering avontuurtje van school, waar je nog een paar maanden een gevangene bent. Het is meestal genoeg, om je achter te verschuilen. Tegelijk sluit je je ziel angstvallig dicht. Niemand heeft er mee te maken, wat daarbinnen leeft en groeit. Het hart ligt

achter de einder. De werkelijkheid, die je omringt, is zo onbelangrijk als een donkere poort, waarachter het land van de toekomst blinkt.

Lammechien heeft een jaar lang de leiding in het gezin. 't Is een wonder, dat ze 't zolang uithoudt, want het was alleen voor moeder, dat zij haar paradijsje in de stad, haar goedbetaalde betrekking bij deftige lui heeft verlaten en weer heeft willen afdalen in een sober arbeidersbestaantje. Een belofte aan een stervende is haar heilig, zegt ze, daar kon ze niet voor weg. Maar zo gauw ze met goed fatsoen gemist kan worden, laat zij vader de hakken zien, daar kan hij gerust op rekenen.

Lammechien blijft Lammechien. Zij is met haar vernaamheid en haar stadse zin in hun boersheid gekomen, daar doet zij geen afstand meer van. Zij trippelt op schoenen met hoge hakjes door huis, of staat heur naar te krullen voor het verweerde spiegeltje. Om haar heen rompelen de anderen op klompen. Aan de waslijn spartelen haar dunne, kleurige kleedjes tussen de grauwe, versleten onderkleren van het gezin. Zij heeft weer haar eigen kamertje op zolder, haar bed met een sprei, haar japonnetjes achter een oud gordijn. Haar eigen kastje, haar flesjes en doosjes, haar waskom en lampetkan en de vele geheimzinnigheden, die zij nodig heeft, om zich mooi te maken voor den sersjant of voor andere meneren, wie weet! De reuk van Lammechien heerst op de ganse zolder. Bij 't afdalen van de ladder vermengt die zich met de geur van het hooi en die uit het varkenshok.

Lammechien kan de boel inrichten, zoals zij dat wil.

Zij is niet aan vader getrouwd, dat laat zij hem duidelijk voelen. Zij loopt hem 's morgens niet achter de slippen. Zij is niet gek, onze Lammechien, zij wordt geen sloof, zoals moeder. De boerin moet maar een andere wasvrouw zoeken en Gert zijn vieze spullen, daar kan hij ook wel een ander adres voor vinden. Het varken, de sik en de kiepen zijn voor rekening van Bartje en de tuin voor vader en hem samen, dat is geen vrouwenwerk. Is het zo ongezellig, dat zij er iedere avond uit is? Ja, daar kan zij niets aan doen, dat moet vader maar nemen, zoals 't is. Hebben zij ooit veel gezelligheid aan hem gehad? Als je de hele dag geploeterd hebt, komt het je toe, dat je er 's avonds uit bent. Dan verschijnt de sersjant met zijn grootsige lach en zijn poeha, of Lammechien heeft haar vriendinnen. Dan gaat zij, opgedirkt als een dame, naar Assen toe. Vader kan eens opspelen, een paar keer vallen er harde woorden, in zijn hart heeft hij ontzag voor de vernaamheid van zijn dochter, hij kan niet tegen haar op. 's Morgens is hij mopperend en stommelend bezig bij het fornuis; 's avonds zit hij eenzaam te roken bij de tafel en drinkt alleen een hele pot koffie leeg. Hij klaagt tegen ieder, dat een vrouw zonder man niet veule is, maar een man zonder vrouw helendal niks. Als de koffiekan leeg is en alle kiender onder dak, zit hij nog een poos te geeuwen en zich te rekken en loopt tenslotte een keer het huis om. Voor halfnegen strekt hij zich steunend naast de jongens in de bedstee.

Wat doet het er toe? Elk heeft genoeg aan zijn eigen zorg. Is er geen vergoeding voor eenzaamheid en ontbering? Laat vader in 't verleden leven en somber be-

peinzen, hoe goed hij het heeft gehad; Bartje heeft zich al lang afgewend en zijn ogen turen recht vooruit naar de verte. In deze tijd, wazig en onbestemd, komt uit de nevels aan de kim de gestalte schemeren van een meisje. Zij wenkt en glimlacht en verdwijnt. Maar zij komt terug, iedere dag een stap dichterhij. Zij heeft iets, dat aan moeder herinnert, zij kan ook een fee uit een sprookje zijn. Maar dit is zo goed als zeker, dat Bartje eens met haar een schoon verbond zal sluiten, zoals hij dat vroeger met moeder heeft gehad. Er is iets binnen in hem, dat drijft zijn verbeelding daar telkens weer naar uit. Hij wordt er uiterlijk niet heet of koud bij, zijn verbeelding staat nog buiten al het zinnelijke en de omgang met andere jongens vermijdt hij nog meer dan vroeger om hun ruwe grappen. Het vriendinnetje van zijn dromen verdraagt die niet.

Op een zomeravond weet hij plotseling haar beeld veel nauwkeuriger. Hij slentert langs de weg, er rijdt langzaam een open auto voorbij en achterin, naast een dame, zit een meis je in een blauwe jurk, iets ouder dan Bartje, met grote, witte strikken in het blonde haar. Twee grote, ernstige ogen ontmoeten even de zijne, een onuitgesproken vraag ligt daarin; het heeft er iets van, alsof die ogen zijn naam noemen. Hij staat sprakeloos op de weg en staart de auto na. ‘Wel verduld!’.... stamelt Bartje. De armen vallen slap langs zijn lijf, een rilling vaart door hem heen. Hij staat de auto na te kijken, tot die al verdwenen is om de bocht.

Van die dag af is *zij* het meisje van zijn toekomst. Hij weet ook plotseling haar naam. Hildegard heet zij, evenals de bruid van den roverhoofdman in Liefdeen-wraak; de stapel boeken, die Bartje in deze tijd,

evenals Arie vroeger, verslindt. 's Avonds, vóór hij inslaapt, komt zij bij hem, ze lop en hand in hand door de hei, ze praten en schertsen, ze gaan soms rijden in een grijze, open auto, Bartje zit dan achter het stuur. Meestal toont hij zich van zijn beste zijde. Hij is haar beschermer, een sterk en gespierd man met een ontembare moed. Maar het gebeurt ook, dat hij zich op onvergeeflijke zwakheden betrapt. Dan zit hij bij Hildegard te huilen, hij weet zelf niet waarover en laat zich strelen en troosten. Een andere keer is hij ziek, hij ligt in bed en moet door haar worden verzorgd. Het is een groot genot, als haar handen hem aanraken.

‘Hildegard,’ fluistert hij verrukt.

‘Bartje,’ antwoordt zij vriendelijk.

Met haar naam op zijn lippen slaapt hij in.

De volgende dag schaamt hij zich. ‘Wat word ik toch veur een vent!’ denkt hij nijdig. ‘De mensen moesten 't eens weten!’ Een poosje later, in de school, schrijft hij in gedachten de naam Hildegard op een stuk vloei en verfrommelt het zenuwachtig, als de meester in aantocht is. Hij kleurt, als iemand hem plotseling aanspreekt. Zijn oude zekerheid is hij kwijt. Hij wordt prikkelbaar en nors.

Maar 's avonds, in het heimelijk donker van de zolder is hij weer bij haar.

‘Hildegard,’ zegt hij. En al de leegte en bitterheid van het grauwe leven worden onwezenlijk bij haar kameraadschap.

Wat gebeurt er ondertussen in dat leven? Er komt op geregelde tijden een brief je van Arie, die nou ergens

in Gelderland op de tuchtschool zit. ‘Ik ben nog goed gezond en hoop van u hetzelfde. En ik heb het hier best naar mijn zin.’ Dat is meestal de voornaamste inhoud. De eentonigheid der dagen wordt verder onderbroken door een paar voorvallen, die wel overal kunnen gebeuren, maar omdat ze zo dicht in je nabijheid geschieden, schrik je er even van op en hebben ze een paar dagen je aandacht. Daar is een rauwe jonge kerel, die heet Harm van Zwarte Jaante, die heeft van haar schooljaren af achter je grote zuster Lammechien aangelopen. Hij wil heur hebben en geen ander, heeft hij gezegd; er bestaat geen andere jongen, die langer as een jaar plezier van heur zal hebben. De sersjant heeft het langer dan een jaar klaargespeeld, maar nou heeft Harm hem eindelijk te grazen gehad. Hij heeft hem zijn mooie uniform kapot gesneden en per ongeluk heeft hij toen ook zijn knap gezicht geraakt met het kniefmes. De vent bloedde als een varken, maar hij had toch nog zo goed zijn verstand, hij ging naar de marsjesees en bracht het an. Die hebben in de nacht Harm van Zwarte Jaante uit de Lange-jammer gehaald en verhoord. Hij zakte al gauw door de korf, de bloedvlekken zaten trouwens nog aan zijn kleren. Harm moest voor drie maanden achter de tralies. De dag voor hij zitten moet, komt hij nog bij Lammechien. ‘Wicht,’ zegt hij, ‘nou ga ik veur joe de kaste in. Zou ie nou eerst nog gien ja zeggen?’

Maar Lammechien zegt weer nee, net zoals ze altijd gedaan heeft. Den sersjant heeft zij nou ook de bons gegeven. Zij heeft andere plannen in de kop. Het is altijd wat een bijzonder wicht weest, die Lammechien.

Zij durft heel wat ondernemen. Nou wil zij naar Holland toe. Zij heeft in Utrecht een vriendin uit Assen, die is daar in betrekking, die schrijft zij er over.

Wat is er meer? Vader begint er 's avonds uit te lopen naar een weduwvrouw, ergens in 't Hunzelerveld, een grof heidewief met vier kleine jongens, Geesse moet ze heten, Geesse Vlot. De mensen spreken er al schande van. Vader moet het zelf maar weten, een jaar en zes weken duurt de rouw, zolang zal hij wel wachten.

Zo gebeurt het ook. Op de dag dat Geesse de voordeur inkomt, gaat Lammechien de achterdeur uit. Zij beschouwt heur taak als gedaan. Zij trekt naar Holland toe.

Nou, dat moet Lammechien dan maar weten. 't Is te hopen, dat het heur goed gaat in Holland. Van veel betekenis zijn zulke gebeurtenissen niet. Je bent een dag jaloers. Je gedachten gaan voor een ogenblik met haar mee, later dwalen ze nog een enkele keer naar haar af. Hoe zon zij 't hebben in die grote stad? Wat voor wonderlijks zal zij daar allemaal beleven? Het wonder, dat je zelf verwacht, trekt echter sterker dan alles.

Nou. Nou heeft Bartje dan nog een poosje vrede te houden met moeder Geesse, die daar ineens met haar vier jongens, een beetje huisraad en een kruiwagen bij hen ingetrokken is. Bartje zal 't best met haar schipperen. Zij laat hem, wat hij is. Zij vindt het goed, dat hij bijna al zijn vrije tijd door het veld zwerft en zij is het met hem eens, dat hij maar zo gauw mogelijk de wereld in moet zien te komen. Dat geeft al weer

een mond minder aan tafel.

Het is een wonderlijke Geesse. Zij is zo goedig als 't oude peerd van boer Wapse. Haar kiender, dat zijn vier smerige porken, met dikke, bleke wangen en wit haar, die kennen een versje op hun moeder.

> ‘Geesse, Geesse, goezegat,
> Die achter op de sjese zat,
> Hup, zee de sjese
> En weg was Geesse.
> En 't hele bret was nat.

Dat laat Geesse zich nazingen door haar eigen vlees en bloed. Zij lacht er niet om, zij bromt er niet om. Zij hoort het misschien niet eens meer. Zij rent de hele dag op een draf door het huis, op haar zware klompen, een groot, potig mense, altijd met opgestroopte mouwen en de rok door de schorteband. Zij doet de was weer voor vrouw Wapse, zij gaat bovendien een paar halve dagen uit werken en helpt mee op het land, in de drukke tijd van het aardappelpoten. Zij kan spitten en plaggen-steken tegen een kerel, en als vader het peerd van Wapse voor haar leent en de ploeg, bouwt zij zelf het land. Zij verbouwt haver, aardappels en koolrapen. ‘Al die fiene groente, zo as sla en wortels,’ zegt zij, ‘dat is goed veur de grotelu.’ De ene week kookt zij bruine bonen voor drie middagen, de andere week voor drie dagen snert.

Bij al haar goeiïgheid is zij vader compleet de baas. Wil hij opspelen? Mooi, goed, zij kan het ook, en zij heeft een stem, dubbel zo hard en rauw als die van hem. Wil hij niet naar de kerke? Geen zin? Naar de

kerke, allo! Dacht ie, dat ik morgen boer Wapse an de hals wil hebben?

Dronken thuiskomen? Liedjes zingen?.... De boel kapot slaan? ‘Hier jongen, dat heb ik meer bij de hand had!’ Zij grijpt hem vast en draagt hem als een kiend in de bedstee, Vader krijgt een nieuwe bijnaam in de streek. Albert Proel, zo heette hij vroeger, omdat hij altijd zo somber keek. Albert Legertien, zo wordt het nou om zijn grote troep kiender en soms Albert Pantoffel.

Op een avond, vroeg in het voorjaar, als ze met hun veertienen zitten te eten - brood met een overgeschoten hap snert van die middag - is er gestommel in het achterhuis, een hand grijpt zonder aarzelen de deurklink en op de drempel, met een rieten koffertje in de hand.... wie is dat?.... Lammechien. Lammechien in eigen persoon, weerom uit Holland, komt in huis bij moeder Geesse.

Zij staat daar een poosje, nat en verwaaid, te knipogen tegen het licht. Zij zegt met een stem zonder klank: ‘Hè, hè, daar ben ik,’ alsof zij even een boodschap in Assen heeft gedaan, die haar niets meegevallen is. En dan, juist als Bartje heeft opgemerkt, dat zij er zo vreemd, zo armoedig en verlept uitziet, helemaal de oude fleurige Lammechien niet meer, valt zij op een stoel en begint te schrouwen as een pork. ‘Vader, vader, help mij toch!’ snokt zij.

Ontzetting heeft allen besprongen. Maar Geesse vindt het eerst het goede woord. ‘Zo,’ zegt zij, ‘is het zo?’ Ja, het is zo, het is al te zien. ‘Van wie, nog van den sersjant?’ Het is mogelijk van den sersjant, het kan ook van een ander wezen. Lammechien houdt het

hoofd verborgen in de handen. Zij is al bij den sersjant geweest, maar die kent haar niet meer.

Vader vliegt ineens uit zijn stoel en staat te stampvoeten en te razen, alsof het huis in elkaar moet.

'D'r uut!' schreeuwt hij, 'en geen stap meer over de drempel! Denk ie, dat ik zo'n wicht....'

Maar Geesse valt hem in het woord. Zij spreekt rustig, maar het dreunt even goed door de kamer.

'Mannechien,' zegt zij, 'maak joe toch niet zo druk. Ie meent er ja niks van. Ie met al joen vieven en zessen, ie bent de baas, waar de bezemstok staat. Ie bent toch ook jonk weest, niet?' En dan zachter: 'Lammechien, zolang ik hier in huus bin, heb ie hier een onderkomen, wicht. Ie kunt in het hooi slap en, daar zullen wij een bedde venr joe maken en dat kiend,.... nou allà, waar vieftien van eten, eten ook zestien van. Kop op en geen gezeur!'

Lammechien loopt drie dagen met rood-behuilde ogen door huis. Bij al haar ellende wil zij toch nog weer de juffrouw wezen: zij praat Hollands, zij doet alsof zij haar moers-taal vergeten is. 'Potverdikje,' zegt Lammechien. 'Wat was dat tiepjes,' zegt ze. Zij had een bruine mantel en haar vriendin had een gruine.

Aan de avond van de derde dag klopt Harm van zwarte Jaante op de ruiten. 'Lammechien, kom d'r eens uut!' En deze keer zegt Lammechien: 'ja.' Misschien is 't omgekeerd gegaan. Misschien heeft zij gevraagd en heeft Harm 'ja' gezegd. In elk geval, ze worden 't eens. Drie weken later trouwen ze bij moeder Jaante in. Ze vieren bruiloft in de Lange-jammer, er wordt een goeie borrel geschonken en moeder Geesse brengt in de nacht haar man op een kruiwagen

naar huis. ‘Deessie, Geessie,’ zingt vader als hij in de kamer weer wat bij komt.

Ziezo, dat is dan ook weer voorbij. Het is het beste, om je maar niet te veel aan te trekken van alles wat de mensen om je heen onder elkaar hebben. Het komt toch altijd wel weer op zijn pootjes terecht. Bovendien is het voorjaar doorgebroken. De vrijheid komt benauwend dichtbij. Het wachten is op een teken, dat Bartje zal roepen. Het zal wel spoedig komen.

[XVIII]

GERT staat groot en breed in het achterhuis en spuwt met onverschillige zwaai een straal bruin tabaksnat over de gesehrobde vloer. ‘Hou joe gemak, Geesse,’ grinnikt Gert. ‘Ik ga zo weer vort, ie zult niet lange last van mij hebben. Wat 'k zeggen wou, is Bartje d'r niet?’....

‘Hallo, hier!’ roept Bartje uit de kamer. Hij is al drie dagen van school, nu is hij door moeder aan 't werk gezet. Een halve zak vol bruine bonen is uitgeschud op de tafel, daar pikt hij de zieken uit.

‘Heui!’ zegt Gert. Hij staat een poosje te grinniken; dan is het, alsof hij zich iets herinnert, hij schiet opeens in de lach. ‘Zo,’ schatert hij, ‘ie schient nog al van brune bonen te houden, jong! Bid ie d'r nou ook veur?’....

‘Loop!’ zegt Bartje; hij lacht voor het fatsoen mee. ‘Verjoppie,’ denkt hij, ‘dat weet die Gert nog? Ik was het zelf haast vergeten....’

Gert gaat zitten in vaders stoel. Hij legt zijn benen op de kachel. Jong, wat ziet die Gert er knap uit! Hij heeft de lange broek aan, een aardig bruin pak met een streepje; zijn looppak zeker; en een nieuwe grijze pet op. Hij zit ook al flink in de baard, hij krijgt een rode baard, die Gert. En zijn handen zijn breed en behaard als van een man.

‘Wat ik zeggen wou,’ begint Gert en hij verschuift zijn pruim, ‘ik heb een andere stee vonden, maar een dag of wat na Mei, na dat ik mij bij dezen boer al weer verhuurd hadde. Nou mag ik nog veranderen van boer as ik veur hem een plaatsvervanger weet.’

‘Zo,’ knikt Bartje.

‘Ie bent van schole af?’ vraagt Gert.

‘Ja,’ zegt Bartje.

‘Nou,’ beslist Gert, ‘dan is 't voor mekaar.’

‘Nee,’ zegt Bartje.

Voor dat antwoord trekt Gert zijn benen naar zich toe. Hij gaat er bij staan. Zijn gezicht wordt verwonderd en dreigend.

‘Wat nee?’

‘Ik word geen boerenknecht.’

‘Zo!’.... smaalt Gert. ‘Zo mien jongen. Wor ie geen boerenknecht. Nou, 't is goed, heur! Bin ie nog altied zo'n meneertien, die zich veur alles te goed acht? Droom ie nog altied van joen boeken en schriften en meer zulke malle zaken?.... 't Zal joe tegenvallen, wacht maar. Ja.... ja, kiek maar niet zo verschrikt, dacht ie dat ik mien broer Bartje niet meer kende?.... Toe maar heur, toe maar.... Is bonen uutpikken dan beter wark as met peerd en wagen rieden?’

Het blijft een poosje stil. Bartje pikt. Gert gaat weer zitten. Hij legt zijn voeten opnieuw op de kachelrand, gooit zijn pruim in de turfbak en steekt een sigaret op. ‘Vieftig gulden in 't jaar geeft de boer,’ zegt hij langzaam, als in gedachten. ‘En wie d'r komt, die zet hij helendal in de kleren.... Drie avonden vrij en om de veertien daag een hele Zondag....’

‘Geef mij een cigaret,’ vraagt Bartje.

Goed, hij kan er een krijgen. Gert zal straks nog een doos kopen, voor hij terug gaat naar Hunzelo. Hij mag wel opschieten anders, hij heeft nog geen lantaarn aan zijn nieuwe fiets.

‘Heb ie een nieuwe fiets?’ vraagt Bartje.

Ja, Gert heeft een hele goeie. Het beste merk, dat er was in 't dorp. Wil Bartje hem zien? Gert zien meid

heeft ook een nieuwe van heur vader. Dâ's een boer, jong. As 't een betien wil, valt Gert nog met het gat in de boter....'

'Heb ie al een meid?' verwondert Bartje zich nogal meer.

Gert geeft geen antwoord. Hij is het achterhuis doorgelopen met Bartje op de hielen. Hij staat buiten en wijst met zijn voet naar de schuur. Daar staat de fiets, tegen de deur van het varkenshok. Glimmend zwart en blinkend nikkel, een zadel met hangveren, een tas met een naam er op: G. Bartels.

Bartje staat sprakeloos. Boerenknecht.... Een schoppe is een mooi ding, maar veur een ander.... Maar een fiets, een nieuw pak, vieftig gulden in 't jaar.... Dâ's ook niet, om op te spijen!.... Bartjes benen beven, zijn hart bonst in zijn keel. Hij kijkt naar de fiets, naar Gert, hij denkt aan Gert z'n meid, het werk achter de peerden, hij denkt aan de hoop bruine bonen in de kamer. Hij ziet moeder Geesse in stormpas naderen over het tuinpad, een groot, tanig wief met opgestroopte mouwen en de eeuwige zorg in haar sullig gezicht.

'Ik doe 't,' zegt Bartje en hij zucht.

'Accoord,' grinnikt Gert. 'Morgen komen. Joen kleren meebrengen.'

'Wat is dat veur accoord?' vraagt Geesse met haar grove stem.

'Ik kan knecht worden bij Gert zien boer,' vertelt Bartje opgewonden. 'Ik heb het toch maar annomen.' 'Wel bij dit en dat!' buldert Geesse. 'Die schiet-vanniet! Ik heb 't maar annomen! 't Moest er nog bij komen wezen, dat ie 't niet annomen hadden! Ik hadde

joe op de kruiwagen er naar toe bracht, mien jongen!'

.. ..

En de volgende dag alzo trekt Bartje de wijde wereld in. Vader is naar zijn werk, die heeft er niet meer aan gedacht, dat Bartje weg zou gaan. Als hij afscheid neemt van de broers en zusjes, is het, alsof hij ze nooit goed gezien heeft. Hé, die Riekie, wat een groot wicht is dat al; zoals zij daar staat aan de wastobbe. En die Berend, wat heeft die een aardig gezicht eigenlijk en mooie, heldere ogen. Ja, mooie ogen; toen hij in de wieg lag, had Berend al mooie ogen. 'Dag Grietien, dag wicht, tot kieken, heur! Ja, Bartje gaat heel wied weg.... heel wied!' Zij lijkt op moeder, die kleine meid, dat hij dàt toch nooit gezien heeft. Die Grietien, hij en moeder hebben haar toen samen verwacht.... Wat is hij later voor dit kind geweest en wat had hij kunnen zijn? Wat had hij voor al die anderen kunnen wezen? Verdikkeme, nou zou hij nog haast gaan schrouwen ook. Bartje slikt tegen een brok in zijn keel.

'As ik weeromme komme, dan zal ik joe een dik stuk chocola meenemen,' belooft Bartje, maar zijn gevoel van schuld wordt er niet veel minder van.

'Mij ook, Bartje?.... Mij ook?'

'Allemale,' belooft Bartje en in een breed, royaal gebaar vat hij ze allen samen. 'Maar eerst moet ik geld verdienen, veul geld.... Vieftig gulden in een jaar.' 'Dag moeder Geesse!'....

Moeder Geesse is achter in de tuin en hangt wasgoed op de lijn. Zij komt niet voor hem naar huis.

'Hou joe maar goed, heur! En as joen kleren kapot bent, kom maar gerust naar mij toe.'

Het is toch zo'n goeie Geesse.

Bartje gaat weg. Hij loopt nog even bij de Langejammer langs. Lammechien staat met de armen over elkaar voor haar huis, de vijfde kamer van Assen af, en leunt tegen de rotte vensterbank. Zij draagt een rose, versleten japonnetje, dat armoedig neerhangt om haar brede lijf. Zij gebruikt zeker geen krultang meer, heur haar is vet en slierterig, haar gezichtje is goor en in haar ogen, die vroeger zo leutig glansden, is een dofheid en verveling, die Bartje doen schrikken. ‘Atjuus,’ zegt zij mat, ‘en het beste in de wereld.’ En zij steekt een slap handje uit.

Opoe Tjobbe leeft niet meer. In haar kamertje woont nu oude Berend, die bij Wapse heeft gewerkt. 't Is jammer; van opoe Tjobbe had Bartje nog graag afscheid genomen. 't Is zunde, dat zulke mensen als zij ook moeten sterven.

‘Ie moet er maar niet omme treuren,’ zegt opoe Tjobbe zelf. ‘Al kon ik weeromme, ik zou het vast niet willen....’

De zon zet de heide in gloed. De toppen van de lage heuvels in de zandverstuiving blinken als zilver en in hun rood-glanzende zijden is geglim en geflonker van stukjes goud en diamanten. Maar het is alles bedrog, want Bartje zit zelf op zo'n heuvel - de laatste van waar hij zijn huis nog kan zien - en zijn voeten zijn weggezonken in mul, grijs zand, dat ongeschikt is om er ooit iets op te verbouwen. De wind, die stoeit om de heuvel, waait het in spiraaltjes omhoog en woelt de steentjes bloot, kietelsteentjes, vuursteentjes en dondersteentjes, aardig voor kiender om mee te

spelen, maar waardeloos, als je groot en wijs geworden bent. Een beetje kwarts en een paar schilfertjes glimmer, die schitteren in de verte als de schatten uit de holen der witte wieven.

'Ie moet alles, wat zo mooi liekt, van nabij bekieken,' denkt Bartje, 'dan blieft er meestal niet zoveule van over.' Hij zucht en staart voor zich uit. Daar ligt nu zijn wit huis in het zonnige land; blank en vredig tussen het groen. Blauwe rookzuiltjes stijgen ver achter de elzebosjes; de schoorstenen van de Lange-jammer. Rechts is het tere groen van berken onder de ernstige, donkere kronen van sparren. 't Is mooi. 't Is het kerkhof, waar het lichaam van moeder rust.... En dat van opoe Tjobbe. Maar ook dat van Derk-met-dehelm.

En al die heilige plaatsen, waartussen hij de jaren heeft verdroomd, dat bos van Abraham en de vlakte van de Jordaan, de stal van Bethlehem en.... Golgotha?.... Een schaduw valt over Bartje en staat groot en gerekt langs de heuvel, een knoestige stams met twee takken en daartussen de donkere vlek van een hoofd. Bartje schrikt er van: Daar zit hij op Golgotha, onder de schaduw van het kruis en overziet het verleden. Och wat, dat kruis is een doodgewoon hout, een armoedig berkje met een heksenbezem en blootgewaaide wortels, dat misschien niet lang meer leven zal en de heuvel verstuift op de wind. Het land daar voor hem is een heidelandschap, zoals ginds en overal te vinden zal zijn. Niets bijzonders heeft het dan een beetje droom, een beetje bedrog.

Waarom wordt Bartje nu toch ontroerd, nu hij er aan denkt, dat hij dit alles verlaten zal? Hij heeft zó zijn

best gedaan, om het zich gemakkelijker te maken. Is het, omdat hij voelt, dat hij toch nooit los zal komen van zijn jeugdland en zijn hart steeds weer terug zal trekken naar zijn heilige plaatsen?

'Ik zou gaan goelen, as ik joe was,' bromt Bartje. Hij boent met de vuist in zijn ogen. 'Verroest toch vent, bin ie nou een kerel? Ie lieken wel een meid!'....

Maar even later mompelt hij zacht: 'Ik zal toch gauw wel es weeromme moeten, dâ's wis....'

Dan, met een ruk, staat hij op. Hij steekt zijn bundeltje kleren aan een eikenstok en legt die op zijn schouder. Nog één blik achterom.... Een man loopt in de verte gebogen achter de ploeg: vader. 'Heui!' mompelt Bartje en hij grijnst. Hij steekt twee vingers omhoog. Er was eens een kleine jongen, die er op uitging, om een andere vader en moeder te zoeken en die ze later door het leven thuis kreeg gestuurd....

Is 't nou uit? Tranen?.... Op de dag, dat de vrijheid roept? Wel alle mensen, is 't hem dan nooit naar de zin? Wat heeft hij nou over zijn moeder te prakkezeren? Die is in de hemel bij Jezus, daar is geen twijfel aan. De hemel is geen bedrog.

Bartje draait zich met een ruk om en stapt de heuvel af. Een andere hemel opent nu zijn poorten voor hem. Welke weg zal hij kiezen? Hij kan de rechte, vaste weg over de heuvels lopen, de weg, die oude mensen en kinderen gaan. Hij kan ook dwars door het moeras. Dat is korter en voor wie er in thuis is, weinig gevaarlijk; het levert hoogstens een paar natte voeten op. Bartje kiest het laatste. De nevels beginnen er reeds te trekken. De witte wieven richten zich op en be-

dekken plagend met hun sluiers de glans van het paradijs.

Hildegard!.... Treedt zij nu terug?.... Is een boerenknecht haar te min? Dat zou zelfs den drommel verdrieten! Allo wicht, wij bent mekaar zo trouw as Harm van zwarte Jaante. Je kan nooit weten, wat er gebeuren gaat. De toekomst...., de toekomst is het land van onbegrensde mogelijkheden. Voorlopig geeft zij een eigen kamertje en vijftig gulden in 't jaar. Gert is weggegaan zoals Bartje en hij kwam thuis op een nieuwe fiets. Jacob was een vluchteling en Jozef was een slaaf.

'Ie moet de kop d'r bij houden,' denkt Bartje. 'En de kans benutten, zodra die er is. Denk er omme, dat ie ook altied in 't oog houdt, wie of ie veur hebben; en dat ie joe nooit teveule bindt.'

'En dat ie geen mense vertrouwt,' zegt hij ook nog.

Dan staat hij geschrokken stil voor het fladderend geraas van een wulp, die klagend opvliegt uit een biezenpol. Het dier lijkt wel kant gek. Het buitelt over zijn kop, stort op de veengrond, fladdert gebrekkig wat verder en valt weer neer, of zijn beide vleugels gebroken zijn. Het is bedrog. Het dient slechts om van het nest af te lokken. Bartje echter bukt zieh en raapt vier warme, grote eieren uit het slordige nest. Hij keurt ze in het drabbige water. Ze zijn zuiver, ze zinken als keien. 't Is in 't moeras nog zo slecht niet! Bartje verpakt de eieren zorgzaam tussen zijn kleren en trekt zijn hoofd tussen de schouders, telkens als de wanhopige vogel over hem scheert en krijsend naar hem slaat met een vleugel. Ja, 't is naar voor het beest. Maar wat zal de boer zeggen, als zijn nieuwe knecht

hem al dadelijk een ei bij de boterham brengt?

De hei groent. Het pluimgras wuift schoon en listig boven de kuilen en het borrelende moer.

Bartje zet de pas er in. Hij kiest met zorg zijn bochtige weg en zet zijn voeten vast en weloverdacht op het glibberig pad naar de einder.

Ha, een nieuw leven vangt aan. Al het oude heeft afgedaan.

Al het oude?

Een kleine jongen is in de wijde wereld op zoek naar het geluk.

Hij fluit een liedje boven de weemoed in zijn hart.

Zeist, winter '34-'35.